

А. Власенко-Бойцун

ЕСЕЇ І РЕЦЕНЗІЇ

ESSAYS AND REVIEWS

by

Anna Vlasenko-Bojcun

diasporiana.org.ua

Coral Springs - Miami, 1983

SIR SPEEDY® IS A COAST-TO-COAST ORGANIZATION

ВІД АВТОРКИ

Книжка, що її Шановний Читач має перед своїми очима, це вибрані есеї і рецензії, які появлялись на протязі останнього десятиліття в українських щодениках і журналах.

Зібрано і передруковано їх на бажання моєї Родини, особливо для моїх внуків--на спомин.

Анна Марія Власенко-Бойцун

ВІРУЮЧИЙ ШЕВЧЕНКО

1
В останньому десятилітті у ССРСР у рамках русифікації проходить безпощадна фальсифікація історії, літератури і мови поневолених Москвою народів під гаслом „злиття народів” і творення „советської людини” з особливо нищівним наступом на українську культуру, самобутність і літературу.

У тій хитро осмисленій Москвою кампанії нищать і перекручують не лише історичні факти, але фальсифікують найкращі літературні твори, викривлюється погляди й ідеологію українських поетів, письменників і політичних діячів, представляючи їх як прихильників чи виставників Москви, атеїстів чи комуністів, хоч вони такими ніколи не були, а про комунізм в часі свого буття і не чули.

Саме такі методи застосовано в сучасній советській інтерпретації творчості Тараса Шевченка. Знеславлювання нашого поета досягло своєї кульмінаційної точки в 1978 році, коли то в культурному центрі Західної Європи — Парижі поставлено пам'ятник Шевченкові з метою представлення його як пролетарського божка, щоб таким способом принизити його та зірвати авреолу національного пророка і борця за волю України. А в наступному 1979 році появилось ряд праць і статей з нагоди чергових, вже 335-літніх роковин „воз'єдінення”, представляючи Шевченка як прихильника Переяславського договору, тобто „союзу рівного з рівним”, з метою використання авторитету Шевченка для баламучення молоді, будь то поет схвалював цей договір Богдана Хмельницького з Москвою, хоч немає найменшого сумніву, що Шевченко осудив його і вважав за найбільше лихо, про що поет виразно пише в чотирьох своїх поезіях: „Розрита могила”, „Суботів”, „Великий Лях” і „Якби то ти, Богдане п'яний”.

Оце протимосковське наставлення поета не подобається советам так само, як воно не подобалось російським аристократам, за що Шевченко карався десять років. Тому вони наказують київським академікам фальшувати твори й ідеологію Шевченка та представляти його як

прихильника Москви, пролетарського борця, а в додатку атеїста. Саме цей останній наклеп хотіла б я в цій статті опрокинути, бо над двома першими вже дискутували і спростували еміграційні літературознавці, Ю. Бойко, і журналісти — Л. Луців.

Фальшування релігійного світогляду Шевченка найбільше популярне в підкореній Україні, на що вказують вже самі заголовки пропагандивних статей „Шевченко — войовничий атеїст” пера І. П. Головахи, „Атеїстичні погляди Т. Г. Шевченка — В. Федорчука, та ряд статей М. Новикова для студентів „Атеїстичні погляди Т. Г. Шевченка”, „Атеїзм Шевченка”, „Тарас Шевченко — палкий борець проти релігії”.

А „заслужений” професор Я. К. Волинський і відповідальний редактор „Історії української літератури ХІХ століття” — підручника, виданого „кафедрою української літератури Київського Державного Педагогічного Інституту ім. О. М. Горького, для студентів філософічних факультетів університетів і педагогічних інститутів” — з легкої руки стверджує, що Шевченко — „це богоборець”, що намагається вирвати маси з-під впливу релігії” (стор. 456). І фальшуючи факти, пише:

...В період збірки „Три літа” відбувається дальше зростання його матеріялістичного світогляду. Боротьба проти ідеалізму, зокрема проти християнської релігії як ідеологічної зброї експлуататорів, була для Шевченка невід’ємною складовою частиною боротьби за визволення мас від гніту самодержавства й кріпосництва. Він стає войовничим атеїстом, який викриває основи релігії як засобу обдурювання трудящих гнобителями. (Стор. 435).

А це вже вершок неправди, бо саме в тому часі кристалізувався в поета ідеалістично-християнський світогляд, на що вказують такі поеми як „Послання”, написане в апостольському дусі з епіграфом зі Соборного послання (від Іоана). „А хто речеть, яко люблю Бога, а брата свого ненавидить, лож єсть”... (гл. IV, ст. 20) і в якому поет докоряє українцям за нелюбов брата, тобто невиконання другої головної заповіді любови, або „Сон”, знову епіграф від Іоанна (гл. XI ст. 17) „Прийміть духа правди”, вкінці „Кавказ”, в якому Шевченко з обуренням п’ятує захланність, вбивство, імперіялізм і фарисейську побожність московської церкви:

*...І перед образом Твоїм
Неутомленній поклони —
За кражу, за війну, за кров, —
Щоб братню кров пролити просять,
І потім в дар тобі приносять.
З пожару вкрадений покров!...*

(„Кавказ”)

Не читав проф. Волинський, як виходить, збірки „Три літа”, не читав, не розумів, або за ціну свого становища осквернив найкращого сина своєї Батьківщини.

Тому метою цієї статті є не лише опрокинути твердження советських „шевченкознавців”, але також презентація Шевченка не як поета чи національного генія, але як людину-віруючого і практикуючого християнина, що в своєму житті і своїй творчості кермувався головними заповідями любови Бога і любови ближнього, особливо свого земляка — „меншого брата” та повсякчасно плекав християнські чесноти: віру, надію і любов, сповняв церковні заповіді, бо кожного року сповідався, причащався і постив.

Вже від дитинства Шевченко був знайомий із св. Письмом, особливо з „Псалтирем”, що став кінцевим засобом першого заробітку сироти Тараса, про що поет згадує в своїй „Автобіографії”, а його перші дитячі малюнки були теж з релігійною тематикою, про що поет згадує в поемі „А. Козачковському”.

А коли Шевченка викупили з кріпацтва, в найщасливішому періоді свого життя, поет не забуває ані Бога, ані свого брата, як це часто роблять люди і що стверджує наша народна мудрість: „Коли тривога, то до Бога”. Шевченко саме тоді допомагає рідні та пише братові:

...Слава Богу милосердному, жив і здоров, учся малювать. Коли трапиться, заробляю гроші. Оце на тім тижні заробив трохи, то й Тобі посилаю (25 руб. асг.). А коли буде більш, то ще пришлю. Так от бач живу, учусь, нікому не кланяюсь і нікого не боюсь, окроме Бога...

(Листи, том X, В-во Денисюка, стор. 11).

(Продовження буде)

ВІРУЮЧИЙ ШЕВЧЕНКО

II

Цей лист прекрасно характеризує молоду людину — Шевченка, який щиро признається, що боїться лише Бога, а це значить виконує Божі заповіді.

Також в автобіографічній повісті „Художник” Шевченко згадує про ті щасливі часи, коли то він дружив і мешкав разом зі своїм другом Штернбергом: Боже мій, Боже мій! Куди поділися ці світлі золоті дні? Куди поділася прекрасна сім'я непорочних, надхненних юнаків? („Художник”).

В тому ж часі в ранніх поезіях Шевченка знаходимо знамениту дефініцію молитви:

*...бо то Боже слово,
то серце по волі з Богом розмовля,
то серце щечече Господню славу...*

„Перебендя”

І саму молитву — прохання в „Гамалії”:

*.....О, милий Боже Українц,
Не дай пропасти на чужині
В неволі вольним козакам!...*

Після закінчення Академії малярства, одержавши звання „неклясного художника”, Шевченко виїхав в Україну, щоб там жити і працювати, що було його задушевним бажанням. У Києві він установив зв'язки з Археологічною комісією і вже в листопаді як співробітник тієї Комісії подорожував по Україні, збираючи історичні й етнографічні матеріали і змальовуючи старинні церкви і пам'ятники. Під час мандрівки він пильно спостерігав життя українських селян і панів, що дало йому тематику для збірки „Три літа”, в якій змалював трагедію України з такою силою, що за словами П. Куліша „Високо над нами підняв Шевченко поетичне світло своє — і стало видно по

всій Україні, куди з нас кожен мусить простувати”.

Тоді під впливом Шевченка студіювання Св. Письма серед членів Кирило-Методіївського Братства було спонтанне. За твердженнями Куліша — це була молодь „високої духової чистоти”, серед якої „апостольство любови ближнього доходило до ентузіазму”. Братчики послуговувались цитатами із Св. Письма, так як ми послуговуємось цитатами поезії Шевченка. Навіть на печатці, забраній в Костомарова, був напис з Іоана, з якого поет часто черпав епіграфи. В Христовій науці бачив поет і бачили Братчики найбільшу можливість на моральне відродження не лише українців, але цілого слов'янського світу та снували мрії про незалежність України і демократичну федерацію слов'ян.

Після арештування і заслання поета Біблія стала його єдиною потіхою, про це Шевченко пише кількакратно до своїх друзів, особливо до княгині Варвари Репніної: „Одинока розрада моя тепер — це Євангелія. Я читаю її без вивчення щодня і щогодини.” А в іншому листі, 1848 рік, пише:

28 лютого. Вчора просидів до ранку й не міг думок зібрати, щоб лист скінчити. Опанувало мене якесь чуття невідоме („прийдіте всі труждающієся і обремененні, і аз упокою ви”). Перед благовістом до утрени згадав я слова Розп'ятого за нас і неначе ожив: пішов до утрени й молився так радісно, чисто, як може ніколи досі. Я тепер говію й сьогодні причащався Св. Тайн. Хотів би, щоб усе життя моє було таке чисте й прекрасне, як сей день! Якщо маєте перше або друге видання книги Томи Кемпійського „Про наслідування Христа,” Сперанського переклад, го пришліть Бога ради.

(Лист, том X, стор. 48)

29-го лютого дописує:

Лякає мене моя теперішня хворість: скорбут, а в степу вона, кажуть, страх, як лютує. Але замінімо зневіру надією й молитвою! Дивно! Колись дивився я на природу живу й неживу, як на найдосконалішу картину, а тепер неначе очі змінилися: ні ліній, ні барв, нічого не бачу. Невже це почуття краси втрачене

навіки? А я так його цінував, так лелівав! Ні...я, мабуть тяжко згрішив перед Богом, коли так страшно караюсь!

(Листи, том X, стор. 49)

Два роки пізніше звірюється Шевченко княгині Репніній, що він плянує змалювати картину розп'ятого Христа й написати твір про страждання Богоматері під хрестом:

Новий Завіт я читаю з благоговійним трепетом. Через оце читання зродилась у мене думка описати серце матері за життям Пречистої Діви, Матері Спасителя. І друга: намалювати картину розп'ятого Її Сина. Молю Господа, щоб хоч колинебудь втілилися в образах мої мрії.

У 1850 році на військовому суді Шевченко так відповів на перше питання про ім'я, прізвище, професію і релігію:

Отвіт на п. 1-ий. Зовут мене Тарас Григорьев Шевченко. Бывший кріпостной крестьянин, а потом Императорской Академіи художеств художник. Отроду мні 40 літ. Исповідання православного, на исповіди и у святого причастія бывал. ежегодно.

(Документи, том V, стор. 182).

Наведені вище цитати виразно показують Шевченка як віруючого і практикуючого християнина. Його глибоку віру, яку поет виніс із рідного села, не змогли зломати ніякі поневіряння, як це відмічує Шевченко в своєму щоденнику напередодні виїзду з Новопетровського Форту:

12 червня 1857 р.

Досвід, кажуть, це найкращий наш учитель. Мені здається, що я точнісінько той самий, що був і десять літ тому. В моєму внутрішньому образі не змінилася ані одна риса. Чи добре це? Добре. Принаймі мені так здається. І я з глибини душі дякую Всемогутньому Сотворителеві, що він не допустив жадному досвідові торкнутися своїми залізними кігтями моїх переконань, моїх дитино-світлих вірувань.

(„Журнал” стор. 24-25)

(Продовження буде)

Анна Власенко-Бойцун

ВІРУЮЧИЙ ШЕВЧЕНКО

III

А 27-го липня занотує:

Наприкінці подякував Всемогущому Чоловіколюбцеві, що подарував мені силу душі й тіла пройти цей похмурий тернистий шлях, не зранивши себе й не принизивши людської гідності.

(Там, стор. 98)

Коли з увагою читаємо і прозу Шевченка, то нам стає ясно, що поет ніколи не заперечував існування Бога чи Його заповідей, а навпаки він виступав лише проти тих, що перекручують і зневажають Божі закони, проти фарисеїв і лжепророків:

О, святі, великі, верховні Апостоли! Як би ви знали, як ми забруднили, як спотворили проголошену вами просту, прекрасну світлу істину! Ви предрікли лжевчителів, і ваше пророцтво сповнилося...

(Там, стор.39)

Поруч сильної, незломної серед принизливих тюремних умовин віри, у Шевченка була ще й друга християнська чеснота — надія, що опромінювала його сірі, наболілі муштрою дні:

Сім тяжких літ у цьому безвихідному засланні не видавались мені такі довгі і страшні, як ці останні дні іспиту. А все від Бога... О, мій бідний, мій прекрасний краю, мій любий рідний краю! Чи скоро я зідхну твоїм цілющим, солодким повітрям? Милосердний Бог — моя нетлінна надія.

(Там, стор. 73)

Шевченко опрокидує твердження Гете, що надією живуть нікчемні голови. Надія властива і дрібним і великим, і навіть найпрактичнішим, статечним головам. Це наша найніжніша, постійна до домовини незмінна нянька-коханка. Вона прекрасна, раз-у-раз голубить довірливу уяву і всемогутнього царя, і світового мудреця, і бідного хлібороба, та й мою мізерну, і вколисусе недовірливий рум своїми

чарівними казками, що в них кожний з нас вірить... О як невимовно солодко вірити в це прекрасне майбутнє! (тобто близьку волю) Я був би байдужий, холодний атеїст, якби не вірив у цього прекрасного Бога, в цю чарівну надію.

(„Журнал”, том IX, ст. 31)

В атеїзмі бачить поет всі нещастя суспільства й осуджує недовірків у своїм „Журналі”-щоденнику і своїх поезіях „Кавказі”, „Холодному ярі” та в сотні разів цитованому „Посланні”: „Нема ні пекла, ані раю, Немає Бога, тільки я!

Вкінці любов до Бога і безмежна любов до батьківщини, що віддзеркалена у кожному творі, на кожній сторінці „Кобзаря” і прозових творів. Шевченко одержимий любов'ю до свого рідного краю і до найменшого брата, а його заклик „Обніміться ж, брати мої, молю Вас, благаю!” — може зворушити найтвердше серце, а найважливіше він актуальний тепер так же само як тоді, коли його написав наш апостол Пrawdи і науки.

Але короною правдивого Шевченкового християнізму є ідея всепрощення. Свої думки записав Шевченко у зв'язку з повір'ям уральських козаків про душу самогубців, які посипають могилу нещасного зерном, щоб пташки клювали зерно й молили Бога про відпущення гріхів нещасному. При цьому поет згадує подібний, ще поганський звичай на Україні:

За моєї пам'яті на Україні на могилах самогубців відбувався не менше поетичний і справді християнський обряд, та його, як обряд поганський, наказали знищити наші вищі освічені пастирі.

На Україні самогубців також ховали у полі, але конче на роздоріжжі. Протягом року, хто йшов чи їхав повз нещасного покійника, повинен був щонебудь кинути на його могилу — хоч рукав сорочки відірвати й кинути, як не було чого іншого. Через рік, у день його смерті, а частіше в Клецьальну суботу (напередодні Зелених свят) сміття, що назбиралося, спалюють, як очищальну жертву, правлять панахиду і ставлять хрест на могилі нещасного.

Чи може бути чистіша, вища, Богові миліша молитва за душу грішника, що не покався? Релігія християнська, як ніжна мати, не відкидає навіть і злочинних дітей своїх. За всіх молиться і всімпрошає.

А представники цієї кроткої, повної любови релігії, відкидають саме тих, за яких повині б молитись. Де ж любов, заповідана нам на хресті нашим Спасителем Чоловіколюбцем? І що поганське знайшли ви, лжевчителі, в цій християнській жертві прощення?

Про релігію і її мотиви в творчості Шевченка появилось уже декілька добрих праць, не беручи до уваги вищезгаданих советських тенденційних писань, треба відмітити першу позитивну працю „Святе письмо у Шевченковій поезії” видатного львівського літературознавця Василя Щурата, що доказує впливи християнської філософії на творчість Шевченка. Працю ту написав Щурат ще в 1903 році, але вона актуальна ще й тепер. Три праці відомих академіків: проф. Смаль-Стоцького „Г. Шевченко. Інтерпретації”, проф. Дмитра Чижевського „Шевченко і релігія”, та найновішу працю проф. Ю. Бойка також „Шевченко і релігія”.

Усі вони хоч і по-різному ставлять і обороняють тезу прорелігійности поета. Проф. Чижевський підкреслює, що „Шевченко антропологізує Христа, вбачаючи в Христі найвищу форму загальнолюдського” що створює дуалізм у відношенні до релігії: позитивний до народної релігійности й негативний до московської церкви, що була слугою царів.

Проф. Ю. Бойко знову звертає увагу на релігійне реформаторство Шевченка і визначає його місце в розвитку української духовности поруч Івана Вишенського та Г. С. Сковороди.

На мою думку Шевченко не був ані таким аскетом як І. Вишенський, ані таким схолястом як Г. С. Сковорода, він був апостолом правди і науки. Лише чотири місяці до своєї смерти наш поет написав маленький стих:

І день іде, і ніч іде.

І голову схопивши в руки,

Дивуєшся, чому не йде

Апостол правди і науки!

5.XI, 1860р.

Чи ж не пізнаємо, що саме Шевченко був тим унікальним апостолом Правди! Це ж він боровся і карався за правду! Це ж він писав:

(Продовження на ст. 5)

Віруючий Шевченко...

(Продовження зі стор. 2)

*Ми вірусм Твоїї силі
І Духу живому, —
Встане правда! Встане воля!
І Тобі одному
Помоляться всі язики
Во віки і віки.*

Це ж він взивав своїх земляків до науки: „Учітеся, брати мої! і „Якби ви вчилися так, як треба”.

Його християнська філософія має корінь у „Книзі Еклезіяста”, на що вже 75 років тому вказував Василь Щурат. А як чудово оформив її наш найбільший поет в пролозі до „Гайдамаків”! Оця філософія, доповнена прадавніми традиціями нашої землі, стала Шевченковою філософією. Здається, що Шевченкова християнська філософія ще не зовсім досліджена п'яти генераціями шевченкознавців і нам ще не зовсім зрозуміла. Її починають щойно тепер розуміти і застосовувати сучасні оборонці нашої самобутності в Україні, де проходить ідеологічний бій за релігійну і національну правду — Шевченкову Правду, яка можливо стане ядром і рушієм розвитку християнсько-національного світогляду в майбутньому.

ІСТОРИЧНО— НАЦІОНАЛЬНІ МОТИВИ В ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

I

Першу й основну характеристику творчості Лесі Українки подав її сучасник, великий український історик Михайло Грушевський на жалібних зборах Київського Наукового Товариства в 1913 році і вона досі залишається влучною з точки історичного погляду на ролю Л. Українки в розвитку української літератури.

„Леся Українка”, говорив проф. М. Грушевський, „почала рано”; „перші 10-15 літ поставили її в передні ряди сучасної поезії”; останнє ж п'ятиріччя її творчості — усе було, немов „якийсь титанічний хід по велетенських уступах, не рушених людською ногою, де кожний крок, кожний твір означав нову стадію, відкривав перед очима громадянства нашого все нові перспективи мислі, все нові обрії образів”. „Глибоко національна в своїй основі, всім змістом своїм зв'язана нерозривно з життям свого народу, з переживаннями нашої людини в теперішню добу, ця творчість перекладає їх на ґрунт вічних вселюдських змагань, уяснює в їх світлі й зв'язує з одвічними переживаннями людськості. Наше громадянство не встигло йти за цим захоплюючим, бурним потоком натхнення, цією блискучою панорамою образів, що розверталася перед ним; цей високий рівень ідей, на який вела творчість покійної, був незвичайний для його ширших кругів...

Твердження нашого вченого актуальні ще досі, бо

8 квітня 1981

г. 66.

популярною стала тільки поезія нашої незбагненної до глибини поетки, що її часто поміщують в журналах і пресі, як доказ полум'яного патріотизму Лесі Українки, але насправді глибокий патріотизм і софізм поетеси скриваються в її прозі і драматургії. Своїми літературознавчими статтями і драматургією переступила письменниця не лише провінційний поріг і т. зв. „громадську лірику”, але також збагатила українську літературу драмами, яких символики і софізму можуть позаздрити найвибагливіші європейські драматурги.

Тільки ранні твори Лесі Українки пов'язані ще з українською традицією, коли її мама Олена Пчілка мала вплив на молоденьку Лесю, але після того сильний Лесин талант і жадова знання заставили поетку до безупинного читання і зглиблення чужих літератур, вона пішла своєю оригінальною дорогою, впроваджуючи в українську літературу нову форму і символічно-алегоричний зміст. Власне завдяки тій символіці, драматичні твори Лесі Українки можна сприймати різно й інтерпретувати довільно, що часто роблять советські критики хоч усі вони віддзеркалюють проблеми її рідного краю, що вже раніше ствердив Микола Зеров: ... „її вавилоняни й єгиптяни мають сучасну психологію, а її американські пущі, Іспанія, Рим і Єгипет — то тільки більш-менш прозорі псевдоніми її рідного краю.

Для українських критиків 20-их років алегоричні персонажі драматичних творів Лесі Українки були зовсім зрозумілі, деякі з них знали поетесу особисто, вели з нею дискусії та листування, тому інтерпретація сучасників віддзеркалює нам не лише їхні погляди, але й сприймання читачів першої чверті двадцятого століття нашої великої поетеси, яка як і її сучасники пов'язували великі надії з революцією та майбутнім вільним розвитком української літератури після 1905 року та сподіваного розвалу царської Росії.

Першим, що звернув увагу на національні мотиви в творчості Лесі Українки був В. Василенко в своїй статті „Мотиви Лесі Українки”. Він стверджує: „І походження, і оточення, і соціально-психологічна атмосфера, і громадсько-літературні традиції, і людські впливи на Лесю Українку все це мусіло зв'язувати Лесю Українку з національним українським рухом”. В 1928 р. Василенко

міг дозволити собі на це правдиве твердження, але в наступних жажливих 30-их роках уже ніхто не посмів говорити про Лесю Українку, як національну поетесу.

За новою схемою советського літературознавства Лесю Українку зарахували до письменників „революційних демократів” і почали інтерпретувати її творчість тенденційно і зовсім відмінно від перших досліджень. Визначний російський критик Александер Л. Дейч перший зфальшував світоглядові позиції Лесі Українки в критично-біографічному нарисі „Леся Українка”, він пише: „В другій половині 90-их рр. Леся Українка наблизилась до російських і українських марксистських кіл, зусильно почала вивчати клясичні праці основоположників наукового соціалізму, і вся її творчість розвивалась під спринятливим впливом марксизму”, а зараз на наступних сторінках вияснює це впливами Максима Горького: „Передові українські письменники находились під могутніми впливом Горького. Справа тут не в наслідуванні окремих образів чи сюжетів, (чого ніяк не можна було пришити наскрізь оригінальній нашій поетесі — моя заувага), а лиш у тім ідейнім напрямі, де його надавав їхній творчості Горький, як воюючий пролетарський мистець”. Щоб опрокинути твердження Дейча про впливи марксизму і Горького подам загально відомі патріотичні поезії Лесі Українки, які вона якраз писала в тих роках: „І все таки до тебе думка лине, мій занепащений, нещасний краю!” (1895), „Народ наш, мов дитя сліпее зроду, ніколи світа сонця не видав”... (1896), „Блакитну троянду” (1897), „Грішницю” та перший цикл „громадської лірики” — „Невільничі пісні”.

Або в тому ж самому році найсильніший патріотичний клич:

*Слово, моя ти єдина зброс,
Ми не повинні загинуть обое!
Може в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів!*

А в листі до М.В.Кривинюка, що був тоді арештований і сидів у київській Лук'янівській тюрмі, в квітні 1897 році Леся Українка пише:

... Життя за кордоном добре, та для нас мало чим краще від сибірського, се я знаю, бо я близько до нього придivilась. Хоч я сама думаю, що мені раніш чи пізніш прийде́ться наново скуштувати чужого хліба — часто мені пригадується одна обіцянка дана на чужині, — та я знаю, що се значитиме „спалити свої кораблі”. Не можу зректися думки, що моя робота, чи, мовляв, „призваніє” — українська література і то вільна у всіх значеннях, ну, а таке „призваніє” може далеко закликати. Дурна людська натура, отже ми, українці, родимось, живемо і гинемо в тюрмі, і все не можемо до неї звикнути, а вирвемося із неї і — сумуємо, немов за добром”.

А 3-травня у листі до батьків просить

... Мамочко, будь ласкава, знайди мої листи, що я просила тебе сховати, як виїздила з Коло-

дяжного, і сховай їх так, щоб москалі не доступились...

Вище наведені цитати поезії і листів показують виразно, що Леся Українка не була ані під впливами „марксистських кіл”, ані Горького. Вона перекладала тоді Надсона, та писала полемічні статті, що друкувались в „Житті і слові” у Львові. Можна було б цитувати ще і ще більше поезій і прози, але я думаю, що зацікавлені цією справою дослідники, можуть знайти додаткові матеріали в цій же „Хронології”, яку я цитую.

Подібне „толкування” творчості Лесі Українки продовжують у всіх російських виданнях і довідниках, часто зараховуючи нашу поетесу до російських драматургів або марксистських революціонерів, особливо в „Літературній енциклопедії” з 1939 року та і в пізніших виданнях. Це ж саме можна знайти в англійській історії модерної драми Б. Г. Кларка і навіть в історії літератури УРСР стверджується, що Леся Українка —

Продовжуючи традиції Шевченка була тісно зв’язана з російською літературою, журналістикою, з багатьма своїми сучасниками російськими письменниками, вбираючи все краще, що було в літературі братнього народу.

Прикро читати такі твердження в підручнику української літератури призначеному „для студентів філологічних факультетів державних університетів (як це написано на заголовній сторінці) не лише тому, що вони фальшиві та тенденційні, але ще й тому, що підручник є колективною працею співробітників катедр української літератури Київського, Львівського, Дніпропетровського, Чернівецького, Ужгородського та Харківського державних університетів”, і соромно за земляків, що найкращих, оригінальних і глибоко національних поетів зараховують до послідовників російської літератури. Вони ж, навпаки, не лише ігнорували російські взірці, але й ненавиділи „братній народ” — поневолювача їхньої батьківщини.

Доказом цього є історична драма Лесі Українки „Бояриня”, написана в реалістичному стилі, без ніякої символіки і яку не можна фальшивувати, тому її в „повному” виданні творів Лесі Українки (1963-1965), немає.

У цій драматичній поемі Леся Українка ні разу не вживає терміну Росія, російський, що були офіційними назвами аж до Першої світової війни, але згідливі шевченківські назви — Москва, московський; які висловлюють репрезентанти української нескореної інтелігенції — Оксана й Іван: „Та й осоружна ж ся Москва! ..Однаково, чи лизати п'яти, чи лядські, чи московські!.. Письменниця також іронізує з „вищої московської культури”, показуючи залишки татарських звичаїв, продовжуваних в Москві аж до XVII століття:

Мати: Тікаймо, дочко!

Оксана: Чого се, хай Бог милує, тікати, як від татар?

Мати: Ще осміють, дитинко; не ма тут звичаю з чоловіками жіноцтву пробувати при бесіді.

Або некультурну поведінку в церкві:

Мати: Сьогодні в церкві що шепоту було навколо нас: „Черкашенки” „Хохлушки!”

Наведені вище цитати яскраво показують, що Леся Українка не була під впливом російських письменників і що її зовсім не захоплювала російська література, вона була під впливом західноєвропейської літератури, на що вказує виразно тематика її драматургії.

У драматичній поемі „Бояриня” виразниками національних почувань Лесі Українки є Оксана й Іван, а виразниками пасивної інтелігенції Степан. Він репрезентує тих українців, що „понадились на соболі московські” на чини чи боярство і хоч їм важко приходиться переносити упокорення, вони не мають відваги обороняти свої національні права.

Хоч головною темою „Боярині” є носталгія то вістря крицевого слова поетеси звернене в першу чергу проти пасивної інтелігенції. Оксана вірна жінка Степана бояриня не може перенести байдужности свого чоловіка до боротьби гетьмана Дорошенка за визволення України і хворіє, а коли він, щоб врятувати життя дружини, хоче з нею їхати в Україну, Оксана іронічно заявляє йому:

Велике діло,

що ти надумав! Цар думки заверне.

Степан: Цар пустить. Вже тепера на Україні

утихомирилося.

Оксана: — „Як ти кажеш? Утихомирилось?

Зломилась воля

Україна лягла Москві під ноги!

Це мир по твоєму, ота руїна?”

Отак і я утихомирюсь хутко в труні.

Оксана: — Ти, одживеш на Україні.

Москва ж не може заступити сонця

зв'ялити гаю рідного, зсушити

річок веселих...

Оксана: — А я дивую, ти з яким лицем

збираєшся з'явитись на Україні!

Сидів-сидів у запічку московськім,

поки лилася кров, поки змагання

велося за життя там на Україні —

тепер, як „утихомирилось”, ти їдеши

того ясного сонця заживати,

та гаси недопаленим втішатись.

На пожарині хочеш подивитись,

чи там широко розлилися ріки від сліз і крові?..

Як бачимо Леся Українка гостро осуджує пасивність сучасників головно тих, що служили загарбникові, а слово „утихомирилось” вжите чотири рази в наведеній цитаті доказує, що Леся Українка добре знала дискусію між Тарасом Шевченком і толерантно настроєним Пантелеймоном Кулішем, який радив Шевченкові стриматися з друком „Гайдамаків” в 1844 році, в другий раз в 1857 році „Неофітів”, бо „коли все втихомирилося прийшла пора потрудитися головою і вести культурну, чисто аполітичну працю”. (Листи П. Куліша до Т. Шевченка з 1844 і 1857 рр.).

У драматичній поемі „Боярня” порушує письменниця теж Переяславський договір і подає толкування його трьома персонажами: Степаном-вислужником, козацьким старшиною Перебійним і Іваном-речником спротиву Москви:

*Степан: На раді Переяславській мій батько
подавши слово за Москву, додержав
те слово вірне.*

Іван: Мав кому держати!

Лихий їх спокусив давати слово.

*Перебійний: Тоді ще сину, на двос гадалось,
Ніхто не знав, як справа обернеться...
а потім... присягу не кожне зрадить...*

*Іван: (іронічно) Та певне! краще зрадити
Україну!*

Леся Українка так же само, як і її персонажі — Оксана й Іван, осуджує вірність цареві, чи радше царям, про що вона пише до М.В.Кривинюка, у зв'язку із своєю працею про Переяславську угоду, щоб заперечити мітові про „воссоединения”. Письменниця намічує такий плян цієї задуманої історії:

Хотілось би фактично доказати (цитатами з автентичних джерел, що зовсім можливо), як сама Москва прищепляла, з великим трудом, правдами й неправдами, віру в те, ніби все зле робиться без відома царя, та обіцянками замилювала очі, тут же свідомо збираючись не додержати їх. Хотілось би викрити всю ту деморалізацію, що вносила вона в наш народ, показати перехід від думки старосвітських пісень: „Ой, брешеш, брешеш, превражай москалю, се ж ти хочеш обманити” до настрою післяпанщинних пісень, що дякували „Царю Олександрю”, — ти при тім доказати, що

старосвітська пісня і тепер має більше рації, коли б її прикласти до обіцянок „сердечного попечення”. Маю замір скористати з усіх вільнолюбивих традицій, які ще можна тепер знайти в нашій етнографії (в тім мені стають у великій пригоді праці Драгоманова, та доказати, що політика царів була завжди однакова по духу від Алексея Михайловича до Николая II і що чим виразніша була індивідуальність царя, свідомість його і самостійність супроти „панів” і всяких „злих порадників” (чим більше він „все знав”), тим гірше діставалось від нього Україні, бо тоді він сам напускав на неї всяку галич (прикладі Петро I, Катерина II, Николай I). З історичних моментів спинюся найбільше на ролі запорожців в шведській війні і взагалі в відносинах з черню українською з одного боку і з царем з другого, та на зруйнуванні Січі. Потім спинюся на Гайдамаччині та Коліївщині. При нагоді зачеплю популярні постаті Палія, Гордієнка з його цікавою конституцією, Залізняка та інших діячів черні. Покажу, як зруйнування Січі було остатнім і найбільшим способом до цілковитого закріпощення люду, бо не стало ні схову для втікачів, ні прикладу комуністичного господарства на Україні, ні остраху на панів. Покажу, які були обіцянки, а яка дійсна „від царя заплата”: канална робота, пікінери, зайві походи, непотрібні лінії, віддання правобережної України, Польщі, нарешті панщина і рекрутчина.

Покажу, як „москаль віри не діймає” від початку аж досі, як наші „не знали, кому прихилитись, а котрому царю” і як не варт „нікому” прихилитись. Спинюся на спілці запорожців з Булавиним та іншими бунтовщиками і виведу з того можливість спільности інтересів черні української з москалем, тільки з „чорним” або „сірим”, та не з „білим”. Я можу виразити свій погляд на історію підмосковської України такою перифразою Маркса: „Ми гинули не тільки від клясового антагонізму, але й від недостачі його” — хотілось би доказати сю тезу, та, звісно, се залежатиме від снаги.

Леся Українка так же само, як Тарас Шевченко дивилась на союз з Росією як на національну трагедію українського народу, про що вона дуже виразно висловлюється і в „Боярині”, і в листі до М.В.Кривинюка. Одначе це зовсім не спинило советського літературознавця Олега К. Бабишкіна, спеціаліста по творчості Лесі Українки й Ольги Кобилянської, та його російської партнерки Варвари Курашевої написати в їхній спільній праці „Леся Українка” (1955), фальшиві твердження про погляди Лесі Українки на Переяславський договір. Вони пишуть: „Розглядаючи історію України, поетеса прославляє Богдана Хмельницького і возз'єднання України з Росією”, але про драматичну поему „Бояриня”, і про листування Лесі Українки з М.Б.Кривинюком, вони мовчать. Уже куди більше міг собі дозволити згаданий вище російський критик Александер Дейч, який написав що в „Боярині”

прозвучали чужі їй, (Лесі Українці) в основному, тони націонал-лібералізму Драгоманова”, чим, очевидно, заперечив впливи марксизму.

Дейч, одначе, більш обережний як Бабушкін і до мотивів національної боротьби і критики Росії, що їх алегорично представила Леся Українка в драматичній поемі „Оргія”, і до антагонізмів між Україною і Москвою, тож зовсім не виявляє свого становища до тих проблем.

А Леся Українка вже від 20-го року життя ставилась дуже критично до російської літератури та й тих українців, що захоплювались нею, про що вона писала М.П. Драгоманову з Відня 5-го березня 1891 року:

Як я побачила тут у Відні російські газети, то мені за них „вчуже стыдно” стало, а надто було жаль бідної російської публіки, що мусить такі ліберально-поступові газети читати, як, наприклад, „Новости”. Та вже тепер поміж нашою молодією громадою почалось таке „западничество”, що багато хто береться до французької, німецької, англійської та італійської мови, аби могли читати чужу літературу. Се мене дуже тішить, а то ще недавно мені приходилося з тими самими людьми, що тепер учать чужі мови, змагатися за те, чи варто учитись чужій мові при такій чудовій літературі, як російська. Я надіюся, що, може, як більше знатимуть українці чужу літературу, то може, згине з нашої літератури отой невдалий дилетантизм, що так тепер панує в ній. Розвитку сього „западничества” чимало помогли й Ви. (... хоч, може, і не знаючи о тім), бо вже не тільки один Арабажин Константин прихильні до Вас, а є нас більше, тільки що не всі мають спосібність виявити Вам ту прихильність, а публічно виявляти бояться.

Тільки я чула не раз, як, при спорах про Ваші книжки та ідеї, молоді наші українці ставали за Вас проти старих і то часом досить гостро. В молодих київських громадках можна завжди спіткати Ваші нові книжки і почути багато мови про них. Наша громадка, так звана „література” (невеличка але чесна), просила мене, щоб я, побачивши Вас, передала Вам заявлення щирої поваги і симпатії від неї, та запевнила Вас, що ми завжди стоятимем по Вашій стороні, не зважаючи на всю брехню та поклеп, який здійснюється проти Вас між деякими „українофілами”. От, прийшлося до слова, то скажу Вам, що ми відкинули назву „українофіли”, а звємось просто українці, бо ми такими єсьмо окрім всякого „фільства”.

У драматичній поемі „Оргія” поетеса рівнобіжно представляє три лінії конфлікту народного співця Антея: перша лінія — це конфлікт між Антеєм, а опортуністами — учнем Хілоном і різьбарем Федоном; друга — це конфлікт подружжя — Антея і Неріси; і третя — головний зтяжний конфлікт між поневоленим і загарбником, тобто Антеєм і трьома представниками імперіялізму: Меценатом, Префектом і Прокуратором.

Перша лінія:

*Хілон: Учителю, зоставившись при тобі,
я став би долею тобі подібний.*

Антей: Чому ж та доля так тебе лякає?

Хіба вже я останній між співцями?

*Хілон: Я не кажу — останній, але ж правда,
що ти в громаді не займаєш місця,
належного твому талану.*

*Антей: А ти ж якого маєш запобігти,
коли скінчиш ту школу Мецената?*

*Хілон: Я можу стати ретором в тій школі,
а згодом в академії де-небудь.*

*Або поїду в Рим. Там дуже добре
ведеться вихованцям Мецената...*

*Та поки що, то я тепер, ще учнем,
вступити можу в хор панегіристів
самого Мецената.*

*Антей: Ти? Ти вступиш
у хор панегіристів? В тую зграю
запроданців, злочинців проти хисту?
О, краще б ти навіки занімів,
позбувся рук, оглух, ніж так упасти!
І се був мій найкращий ученик!..*

Так же само і Федон продає статую Неріси-Торпсіхори, щоб здобути славу і гроші. Оба мистці Хілон і Федон шукають слави і багатства в завойовників. Хіба ж це не прозора аналогія до тих українців, що шукали слави в „третьому Римі”, в Москві, згадати б тільки Капніста, Гоґоля, чи сучасника Лесі Українки — Короленка.

Друга лінія — подружній конфлікт:

Друга лінія — подружній конфлікт: Неріса, колишня рабиня, яку Антей викупив з невільництва, не хоче бути лише жінкою, вона твердить:

*У римлян чи в інших — однаково
Мені потрібна слава, як хліб, вода й повітря...*

Це кар'єра всіх тих жінок, яких винародовлення показав Іван Нечуй-Левицький у повісті „Хмара”, а Свидницький у хроніці „Люборацькі”, а Карпенко-Карий у драмі „Гандзя”, де героїня твердить: „Тепер Гандзі нема, а є вельмишановна Галина Пиво-Запольська”.

Третя лінія — найважливіша, залишений приятелями і дружиною Антей ставить чоло поневолювачам, що їх репрезентують три персонажі — Меценат, Префект і Прокуратор, які заступають три різні способи поневолення — хитру ласку, приниження поневоленого народу, насилля, а всі три разом — імперіялізм:

*Меценат: Ви не повірите, як я працюю,
щоб подолати сюю дикість
і недовірливість, щоб сполучити
в одну родину дві частини люду
корінфського — римлян і греків...*

*Те, що я роблю:
привчати ласкою, дарами навіть,
всіх видатних чужинців Рим любити.
Хто любить, той уподобиться може
до любого і тілом і душею.*

Чи ж це не є способом російського і советського імперіялізму: „сполучити в одну родину”, аж проситься назвати країни: Україна, Білорусь, Росія: „привчати ласкою видатних чужинців Рим любити” — Прокопович, Ростовський, Кочубей і сучасники Лесі Українки — русофіли, яких було більше чим українофілів.

*Префект: Та й їм поезія, скажу по правді,
таки супроти нашої не встоїть.
Добірності такої, як Горацій,
грек не досяг ніколи й не досягне...*

Скільки ж то разів ми чули, що російська поезія,
література, мова краща, світова, неперевершена! Тільки
треба замість Горація поставити Пушкіна, Толстого або
Достоевського.

*Префект: ...Я оцадив його,
вважаючи на молодощі ніжні,
і він один лишився з товариства,
бо, знаю добре, більше в цілім краю
гетерій не було, нема й не буде.*

Ось як геніяльна поетеса зручно висміває Валуєвський
указ „не було, нема й не буде”.

*Звичайно, генісві Риму
Парнас, Олімп і всі святії гори
тепер в його імперію дістались,
і тільки тим богам живеться добре,
що мають гідність римських громадян
або принаймі ласку мецената*

Однак в „Оргії” поруч трагедії Антея, зради і вислуж-
ництва, є один ясний промінь, а саме пророча надія
поетеси і незломна віра в майбутнє батьківщини:

*Евфрозіна: Аполлон один
з усіх богів не розлюбив Еллади,
і є ще надія на життя.
А поки Аполлон є на Парнасі,
то й музи будуть з ним.
Антей: Я не безславний,
хоч ти одна даси мені тріумфи,
бо ти для мене Ніке!*

Навіть в імені Антея є аналогія, він син землі і моря, велетень, а його може побороли тільки той, хто вирве його із землі, бо богиня Гея (земля) дає синові силу, коли він ступас по землі, отже висновок: поки живе хоч один Антей, вірний син землі є надія на волю!

Драматичну поему „Оргія” написала Леся Українка наприкінці свого життя, вліті 1912 року, а саме трагічне закінчення взимі 1912-13 роках. „Оргія” — потрійна трагедія героя є неначе завершенням всієї творчости поетеси і її спонтанним виявом національних почувань: любови до батьківщини, журби за майбутність народу і погорди до зрадників і вислужників. Кінчає її поетеса закликом Антея до юрби:

Товариші, даю вам добрий приклад.

Антей задавляється струною, бо для мислця і патріота миліша смерть, як неволя. Цим поетеса закликає до боротьби за національні ідеали, за волю, до боротьби на життя і смерть.

*всесвітнього, а той є — геній Риму
Котрі ж боги йому не покорились,
ті вигнані були або розп'яті.*

Оця остання цитата найбільш прозора, без сумніву, поетеса тут змальовує російський імперіялізм-загарбництво; античні місцевості Греції — це ж історичні місця Русі, а святими горами називав Шевченко Кавказ; „вигнані або розп'яті” — це борці за волю — Орлик, Войнаровський, Полуботок-Кальнишевський, їм же числа немає.

І герої, і кожне слово сказане поетесою в „Оргії” — це аналогія до 300-літнього поневолення України, ось чому ніякий російський критик не наважиться заналізувати цього останнього твору Лесі Українки. Навіть советські спеціалісти не спішать його фальшувати, а радо збувають замилуванням поетеси до старинної історії.

ХРОНІКИ, РОМАНИ І МЕМУАРИ УЛАСА САМЧУКА

(1)

У поточному році Улас Самчук, наш визначний романіст і найповажніший кандидат на Нобелівську нагороду, відзначатиме 75-ліття свого народження і 55-ліття своєї літературної творчости. Його невтомна й наполеглива творчість як письменника, редактора, журналіста внесла чимало в скарбницю українського слова в Україні й еміграції та запевнила йому передове місце в нашій літературі, а може й світовій.

Улас Самчук народився у селі Дермань на Волині, 20-го лютого 1905 року. Коли йому було шість років, його батьки переселились у село Тилявку, де він почав ходити до народної школи. В 1917 році перейшов він учитися до середньої школи в Дермані, а в 1920 році до української гімназії у Крем'янці.

Молодий Самчук залишив Польщу з політичних мотивів у 1927 році і виїхав до Німеччини, де спершу жив в Бойтені, а згодом у Бресляві, продовжуючи навчання в Бреслявському університеті. В 1929 році переїхав він до Праги і тут студював філологію в Українському Вільному Університеті під керівництвом проф. Степана Смаль-Стоцького. В роках 1938-39 був свідком визвольних змагань Карпатської України, працюючи завідувачем Командування Карпатської Січі. В Чехо-Словаччині перебував Самчук до 1941 року. Цього ж року він повернувся на свою рідну Волинь, до Рівного, де редагував часопис „Волинь”, аж до часу, коли його заарештувала окупаційна влада в 1942 році.

Воєнні події примусили його залишити Волинь удруге в 1943 році. Рік пізніше він знову опинився в Німеччині, де перебував у різних таборах, головно в Ульмі над Дунаєм аж до 1948 року. В роках 1945-48 був Самчук головою об'єднання письменників МУР та речником „Великої літератури”. Осінню того ж року покинув Самчук Європу й поселився у Торонто, де живе й працює досі.

перекладачів, і запевнило Самчукові провідне місце серед сучасних йому прозаїків.

Тритомна хроніка „Волинь” — це основний і найсильніший твір Уласа Самчука. Це — широке полотно з повною панорамою села і групою героїв — батько Матвій Довбенко і сини, із яких Володько є новим, активним, типічним протагоністом Самчука. Хроніка охоплює два покоління і наświetлює три фази розвитку волинського села. Перший том — „Куди тече та річка” представляє село перед Першою світовою війною: бідне, неосвічене, спокійне, відстале. Другий том — „Війна і революція” показує бурхливе життя села під час тієї ж війни і революції. Автор змальовує не лише воєнні злидні села, але також наświetлює ідеологічні течії, що прокочувалися селом разом з переходом різних армій —

Хроніки, повісті і романи Уласа Самчука охоплюють три чверті нашого століття і віддзеркалюють вповні дві світові війни, та три головні окупації: польську, німецьку і російську. Хоча Самчук прожив лише 25 років на батьківщині, вони стали базою його літературної творчості як у змальовуванні історичного тла, так і в характеристиці його протагоністів. Самчук вийшов із сім'ї, яка зберігала традиції предків, із села, що, поруч Острога було другим культурним центром князів Острозьких, із провінції, що була колискою плекання вольностей і центром першої слов'янської держави як це доказує проф. Ярослав Рудницький у своїй довідці про назву Волинь.

Самчук дебютував у журналі „Наша бесіда” у Варшаві в 1925 році, а від 1928 року друкував оповідання у „Літературно-Науковому Віснику”, у Львові. Тематика його перших оповідань — це любов, звичайно нещаслива, самотність і туга. Оповідання показують шукання молодого автора, і тематично і стилістично.

Лише згодом, коли Самчук здобув признание, його оповідання зібрано і видано окремо збіркою „Віднайдений рай”, в 1936 році у Львові.

Загальну увагу критиків і читачів здобув собі молодий письменник аж хронікою „Волинь”, яка спочатку друкувалася періодично в католицькому журналі „Дзвони”, а в 1934 році окремо вийшла її перша частина „Куди тече та річка” й одержала першу нагороду від Товариства Українських Письменників і Журналістів. Тогочасні українські та й польські критики оцінили „Волинь” високо, зокрема Євген Маланюк, назвавши хроніку „потужною широкоперсою, селянською епосеєю, що піднімається до височини героїчного епосу”. Захоплення критиків зацікавило, і здобуло читачів, і

російської, української, німецької і червоно-комуністичної революції, що з черги роз'єднувало селян, які передвійною були добрими сусідами. Третій том — „Батько і син” віддзеркалює життя села між двома світовими війнами під польською окупацією. У тому періоді село дозріває, стає свідомим національно і продукує своїх власних провідників.

У творі „Волинь” Самчук віддзеркалив не лише традиції предків і давні звичаї, але також відтворив живучість і спосібності свого народу, гордість волиняків, культуру села, що творилась протягом століть і формувала життя поколінь. Мудрість села репрезентує дід Юхим, який „своїм справним розумом досягнув більшого, ніж інші зі школами”. У нього „і дім, і худібка, і сад, і поле. Чарівник! Розуміється, чарівник. Бо ось, він вичарував із нічого сливе все те, що іншим ніяк не вдається”.

Таким бажає бути і Матвій, і Володько.

„Зросту Матвій великого... Постає його потужна, міцно збудована, „яких сьогодні вже немає”. Робота в його руках горить. Ступить — земля гнеться. Ударить кулаком — довбні не треба. Дуб-дубом мужик!”

Героєм першої частини є плугар Матвій Довбенко, а двох останніх його син Володько. Самчук з фотографічною докладністю показав розвиток національної свідомості села Телявки і паралельно змалював дозрівання сина того села Володька від раннього дитинства до повної ідеологічної і політичної зрілості. Батько репрезентує любов до землі у вужчому, селянському розумінні, а син у ширшому, всенародному масштабі. Метою першого є його родина та її забезпечення, а метою другого — батьківщина та її місце посеред інших народів. Володько знає, що підняти Україну так, як піднялось його рідне село, треба вийти поза її межі. Треба вийти у світ, щоб здобути належне їй місце. Він каже батькові:

„Я хочу здобути право... для неї самої... Всі ми мали землю, а де було право на неї? Хто був наш дід? Раб. Прадід? Також раб. Ми?... І через те треба йти. Думаєте, я знаю куди? Ні. Я не знаю, але йти треба. Це я знаю”...

Є два шляхи — один на схід, а другий на захід. Володька манить цей, що веде до Києва. Переходячи кордон до СРСР, попадає до в'язниці. Там зустрічає він тих, що втікають на Захід. Один із них навчає Володька:

„Не шукайте України виключно біля Дніпра. Шукайте її також у Нью Йорку, Лондоні, Харбіні. Вона в цілому світі, у всій планеті”...

Син відходить на Захід, щоб розпочати нову сторінку історії свого народу. Батько залишається у рідному селі, яке збудував та яке безмежно любить, щоб завершити свій змаг і спочити на своїй землі.

„Волинь” — це автобіографічна хроніка, деталі якої збігаються із біографією автора, з постаті батька і братів змальовані на прототипах найближчої родини Самчука.

У наступній хроніці одного життя „Марії”, оснований на підставі життєпису його своячки, яка жила в тій частині Волині, що опинилася в кордонах СРСР, Самчук показав українське село по другому боці кордону. В „Марії” представив автор революцію-стихію, що немов гураган несе із собою руїну і смерть. Він розповів про те, як брат вирікається брата, батько вбиває сина, голодна мати дусить дитину в розпачі, бо не має чим її нахормити, а чернець вирікається Бога. Самчук показав загибель добра а торжество зла. Виходу автор не показав, бо його в ті часи й не було.

Самчук підкреслив боротьбу конструктивних і деструктивних елементів і змалював революцію, якою кермували низькі, руїницькі сили, що зуміли через кілька літ переманити багату Україну в долину голодової смерті. „Марія” — понура й важка драма. Конфлікт між добром та злом, конфлікт між новим, а старим ладом, конфлікт між ідеологіями.

Хроніка „Юність Василя Шеремети” становить неначе продовження і до певної міри повторення „Волині”. Хроніка обіймає один шкільний рік, в якому довершується психологічний розвиток юнака, і в якому проходять великі зміни в його світогляді. На першому плані ставить автор ідеологічний розвиток юнака, а на другому — біологічний.

Систематично показує Самчук свого молоденького героя в школі і поза школою, змальовуючи вірно зацікавлення тодішньої молоді, їхні сходини, дискусії, розваги, їхні почування і міркування. Хроніку ту можна сприймати як психологічну студію і як літопис сучасного покоління, що виростало і формувалось у 19-20 роках в умовах польської займанщини, заки ще польські урядові кола встигли накинати свою виховну систему і своїх учителів українським школам.

У хроніці Самчук насвітлив ідеологічні течії, що полонили нашу молодь в 19-20 роках — націоналізм і комунізм. Василь Шеремета стоїть осторонь. Він не може зрозуміти, чому одні йдуть „вліво”, а другі „вправо”, і чому не йдуть прямо. Він, однак, розуміє, що йти прямо —

найтрудніше. Для цього потрібно і розуму і сили і незалежності.

„Усамостійнитись. Це те, що нам треба. Вирости. Бути незалежним у поглядах”.

Але самостійність не легко вдасться юнакові. Він опиниться на грані добра і зла. Все таки він перемагає свою слабкість, мандруючи самотньо на могили козаків, що загинули біля Берестечка. Тут, на могилах воїнів, що шаблею намагались добувати волю, Василь зрозумів, що про волю народів рішає не лише шабля, але й думка. На тому історичному кладовищі вирішує Самчуків протагоніст своє майбутнє: він піде у світ, здобуде знання, здобуде багатство, не для себе, а для свого народу. Він бажає бачити Україну не бідною, а багатою, не поневоленою, а вільною.

У хроніці „Юність Василя Шеремети” автор намагався дати позитивний тип героя, людину вільну від впливів та „ізмів”. У цім своїм творі Самчук гостро виступив проти політиканства молоді, яку політичні діячі втягали у свої кадри і відривали від науки, чим шкодили самій молоді. Та проблема була дуже актуальною у Польщі між двома світовими війнами.

У 1937 році вийшов у Чернівцях перший роман Самчука, „Кулак”, у якому автор започаткував презентацію свого „самчуківського” протагоніста, тип активно-діючої, віталістичної людини, яка до того часу не була достатньо наświetлена в українській літературі.

Роман складається із двох частин: перша — це портрети в'язнів, друга — це історія кар'єри Лева Бойчука, який розбудовує дерев'яну і паперову промисловість у відсталих районах Волині.

У романі „Кулак” Самчук прославляє сильну людину, людину праці і поступу, яка веде свою найближчу спільноту на вищий життєвий і культурний рівень. Автор старається доказати, що життям і прогресом не кермують ідеології, а ідеї, які виникають з потреби конкретних життєвих вимог: Протагоніст твердить:

„Тепер наростає час ділових людей, людей практичних у широкому розумінні... Я не за соціалістичну систему, але й не за капіталістичну. Я за систему, в якій диктуватиме не доктрина, а національна необхідність і національна расія. Ось моя система”.

Советські письменники називають Самчука „письменником куркульства”, тому, що протагоністи Самчука цінять соціальну позицію, індивідуальну ініціативу і незалежність. Автор вірить, що власна, особиста ініціатива „ділових” людей відіграє першорядну роль у розвитку і житті нації, що без неї не буде ані прогресу ані добробуту серед населення. Він вірить, що сильні індивідууми можуть піднести вище не лише духовий, але й матеріальний рівень народу. Автор, однак, не протиставить індивідуальності масі, а радше вказує, що вони один одного доповнюють. Індивідуальність плянує, творить і веде масу, а маса продукує індивідуальність і консумує її досягнення.

У 1948 році появилвся перший том „Ост” — „Морозів хутір”. Повість „Ост” складається з трьох частин: I — „Морозів Хутір”, II — „Темнота”, III — „Родина” — (остання ще недрукована).

„Морозів хутір” починається вибухом революції у Росії в 1917 року, яка повільно докочується аж до хутора. Героями повісти є родина Морозів, батько Григор і сини, яких Самчук вивів із селянської аристократії, із хутора, що над Дніпром, символічно, із серця України. „Морозів хутір” представляє впорядковане, заможне, майже ідилічне життя українських хуторян до революції, яке автор ставить у контраст із нищівною, руйнуючою силою революції, що руйнує впорядковане життя хутора і країни, і серед якої гине батько в пожарі свого улюбленого дому, а сини стараються вижити, співпрацюючи з новим режимом.

У другому томі трилогії „Темнота”, показав автор революцію з психологічного боку. Причини її вибуху дошукуються автор в неспроможності царського уряду завести соціальну й економічну рівновагу в багатонаціональній імперії, а її жорстокість добачує автор

Самчук зосереджується над розгубленістю і безнадійністю української спільноти, яка після трагедії програних засереджується над розгубленістю і безнадійністю української спільноти, яка після трагедії програних визвольних змагань, українізації і літературного відродження, не зуміла зорганізувати самооборони і наслідком того понесла мільйони жертв у часі насильної колективізації і голоду в 1930-их роках.

Самчук обвинувачує „прогресивних” українських інтелігентів у руйнуванні власних традицій, власного народу:

„...бо вони саме заразили чернь дикими ідеями „грабуї нагробоване”... і зливою „реформ”. Родини. Школи. Виховання. Природи Бога. Всього! Нема нічого. Геть усе! І маєте порожене місце!”

Автор провадить свого протагоніста, Івана Мороза крізь тюрми і заслання до кар’єри. Його не вбивають, бо його потребують. Він знаменитий господарник, економіст, а таких потребують для налагодження нужденної комуністичної господарки. Його звільняють з тюрми і доручують йому будівництво радгоспу, а коли він це доконав, його переносять на будову залізниці Котлас-Воркута, яку він будує масами невільників, таких як він сам, хоч і має над ними необмежену владу.

Трагедія Івана Мороза полягає в тому, що він віддає і знання, і здібності, і всю свою силу системі, яку він ненавидить. Самчук змалював людину широкого розмаху, піонера еurasійця, що несе цивілізацію у неосвоєні ще простори, бореться за поступ, будує, але робить це все для ворога свого народу. Іван Мороз є трагічною постаттю нашого сучасного і нашого минулого, постаттю, яка вповні віддзеркалює трагедію України, що вже 300 років, хоч і поневолі служить Москві, втративши віру в свою провідну роллю на сході Європи, не вміючи зосередити всі свої сили, фізичні й умові для боротьби із ворогом.

Другий брат, Андрій Мороз, також служить ворогові. Він советський письменник, орденоносець, але в душі Андрія наростає спротив, конфлікт, який досягає кульмінаційної точки під час колективізації, яку саме він пропагує у своїх творах:

„...він мусить множити зло. Хулити Правду. Творити беззаконіє”...

Самчук глибоко відчув трагедію українських письменників, які хотіли вижити. Поруч Андрія вивів Самчук ще й другу постать письменника, Бича, правдоподібно, змалюваного на трагедії Хвильового, якого колективізація привела до самогубства.

У творі „Темнота” Самчук змалював опортуністичну людину, в якій більше особистої амбіції ніж віри в правду, більше практичності ніж ідеології, більше гнучкості ніж принциповості і саме в цьому їх велика життєздатність перетривати лихоліття, але в цьому і їхня слабкість, яка заставляє їх служити ворогові в ім’я любови до життя. У цій повісті Самчук віддзеркалив змаг за життя, він

представив стихійність злочину, якому брати Морози протиставляться і бажання вижити, якому брати Морози піддаються. Усе ж таки брати будують, а не руйнують, вони борються за матеріальні і духові цінності та змагаються за те, щоби бути людиною, а не рабом.

Поява протагоністів-Морозів вказує на те, що наша література дозріла вже до цього, щоби показати читачеві негативний портрет нашого національного обличчя, щоби становить куди більші труднощі, ніж змальовування глибоко-патріотичних і саможертвених персонажів, що їх у реальному житті справді мало. Саме у цьому полягає заслуга Уласа Самчука, що він таку спробу зробив.

Хоча в творі „Темнота” Самчук віддзеркалив часи національної і комуністичної революції в Україні, і загибель старого ладу та народження нових порядків,

темою повісти не є, ані конфлікт між ідеологіями, ані конфлікт між старим і новим ладом, ані вічне змагання між злом і добром, темою повісти є зтяжний віковий українсько-московський конфлікт.

У цій книзі Самчук ще раз повернувся до концепції Кирило-методіївського Братства, федерації слов'ян під проводом України, нав'язуючи до провідної ролі України-Руси.

*
* *

Збройну боротьбу за волю України змальовує Самчук у двох романах: „Гори говорять” і „Чого не гоїть вогонь”. Обидві книги написані в традиційному патріотичному тоні, тому вони не викликали контрверсійної критики. В першому — автор віддзеркалює повстання гуцулів проти мадярів під час Першої світової війни, а в другому — боротьбу УПА на Волині під час Другої світової війни.

Під фокус своєї обсервації в романі „Гори говорять” Самчук вибрав братовбивчу боротьбу синів українського народу, що змагались за інтереси двох імперій — Австро-Угорщини і Росії. Самчук віддзеркалив національне пробудження українських вояків по обох боках фронту, які боролись за чужі інтереси та зрозуміли своє трагічне положення. Суть роману — це боротьба братів Цоканів за свободу свого села Ясиння, але у вузькому, провінційному розумінні.

Хоча роман „Гори говорять” належить до слабих творів Самчука, автор вірно віддзеркалив самостійницькі змагання гуцулів, а ще вірніше схопив їхній зв'язок із природою, їхні особисті амбіції та характеристичні риси гуцулів і їхнього верховинного життя.

У романі „Чого не гоїть вогонь” Самчук відтворив боротьбу повстанського загону „Зелена бригада”, який оперував на Волині від упадку Польщі в 1939 році до закріплення советської влади в 1944 році. Спочатку „Зелена бригада” веде боротьбу окремо, але згодом підпорядковується головній команді УПА і діє як військова одиниця УПА-Північ, яка воює на два боки.

Нищить советське партизанське гніздо на Волині, ліквідує німецьку експедицію Гінцера, рятує Дермань перед нападом мадярського батальйону, вкінці убиває російського генерала Батуніна (дійсне прізвище Ватунін 1904-1944).

Командир відділу Яків Балаба — це черговий варіант Самчукового героя, що поєднує в собі практичність модерної людини з духовістю героїчних постатей нашого минулого. Він — людина, яка вміє широко жити, хитро боротись але також вміє по-геройськи вмерти, цим нагадує він крутянських героїв або героїв Лесі Українки, засадою яких було „убий — не здамся”. У творі „Чого не гоїть вогонь” Самчук старався створити синтезу старого й нового, тому Балаба і практичний і героїчний одночасно, жертвенний і життєрадісний:

„Не був він ніяким революціонером, не любив доктрин, був людиною розумного компромісу... Був людиною честі, Не зносив насильства. Не був для такого роджений.”

Він не праведник, але радше грішник. Балаба, однак, зовсім відмінний від прагматичних героїв. „Ост”, і в протилежності до них, він не приймає ані вигідного становища, яке йому пропонує німецька окупаційна влада, ані не користує з можливості вихати за кордон, ані не старається вижити за всяку ціну, хоч і любить життя. Балаба — сіль землі. Він репрезентує ту частину української спільноти, яка вибрала шаблю, яка не бажала ніяких компромісів, але воліла зі зброєю в руках загинути, виконуючи свій обов'язок супроти батьківщини. Він є цим легендарним лицарем, породженим стихією вибранцем народу, який змагається за збереження нації в часі смертельної загрози і творить її історію.

У романі „Чого не гоїть вогонь” Самчук відступив від своєї лінії позитивної праці, яку повторяв у „Волині”, „Марії”, „Кулак” і „Ост”, відкинув також ідею холодного розрахунку, розвинену в трилогії „Темнота”, а підняв шаблю, яку молодий Шеремета-Самчук проміняв на думку, приєднався до боротьби, яка й є нашим найважливішим завданням, поки у нас немає своєї держави.

(4)

Підприємчого господарника-емігранта змальовує Самчук в своєму канадському романі „На твердій землі” в характері Павла Данилова, який відбувши контракт у Ванкувері, поселяється у Торонто, де спершу влаштовується на працю в фабриці шоколяди, а згодом веде власне підприємство. Він зразу попадає в центр українського середовища, яке Самчук так характеризує:

„Зростання не тривало довго. Наша етнічна група рясніла безліччю потрібних і менш потрібних партій, груп, парохій, товариств, скрізь вимагалось ділових людей і по короткому часі я вже набув звання активного громадянина”.

Поруч Данилова виводить Самчук цілу галерію подібних йому ділових людей. Усі ті персонажі — це добрі портрети живих людей з їхніми позитивними і негативними рисами, які автор змальовує з фотографічною точністю, задержуючи і підкреслюючи індивідуальність кожного характеру. Очевидно, що всі постаті є носіями авторових ідей — вони саме й є цими новими прагматичними людьми, що ведуть свою спільноту до прогресу і добробуту. Самчук бажає бачити своїх земляків багатими, а не бідними, на провідних, а не підрядних постах і він неначе показує зразки енергійних людей, які не бояться жити, не жалують труду і тому перемагають всі перешкоди і їхня праця вінчається успіхом. Власне цілий роман показує, що може зробити людина, вільна від страху, обмежень і доктрин, навіть у чужій країні, коли має змогу бути хазяїном у власній хаті.

Самчук твердо вірить, що вчорашні кулаки можуть бути сьогоднішніми мільонерами та фундаторами установ потрібних для їхньої спільноти. Самчуків ідеал — це людина діла й поступу, і саме цим він різниться від совєтських авторів, що часто прославляють колектив як рушійну силу і змальовують людину-машину, контрольовану партією.

У романі заторкує автор і своє найістотніше питання: бути чи не бути письменникові в чужині:

„Мене вибрано з одного півкулля, пересаджено на друге, поставлено лицем до заходу і чи прийметься моє порване коріння, чи встигну зацвісти, відцвісти і дати оwoчи? Чи зможу писати, відірваний від рідної мови...?“

Автор свідомий величезних труднощів і зусиль, які письменник мусить побороти, щоб заакліматизуватися в чужині, щоб писати, щоб не заніміти. Самчук прекрасно розуміє, що українська еміграція відстала не лише в ділянці літератури, але й в ставленні своїх національних проблем. Він вдумливо розглядає еміграційні завдання. Самчук старається розв'язати питання двох батьківщин, знайти синтезу і він радить своїм землякам і читачам, виразно підкреслюючи два слова: „Я можу мати право не тільки бути в Канаді, але і мати Канаду“. Залишається тільки інтерпретувати слово мати, а можна роз'яснювати його різно: воно в першу чергу значить користуватися привілеями і добрими країни; бути рівним партнером у різнонаціональній мозаїці Канади, брати участь в кермуванні її політикою й економікою; а також, бути її льоальним громадянином, вояком, платником податків, включити свою культуру в збірну канадську культуру. Це, останнє не можна утотожнювати з асиміляцією, чи добровільним вскакуванням у перетоплюючий казан або зміною прізвища, чи уподібненням його до англосакських прізвищ.

Самчук ставить собі ще одне питання, яке кожем емігрант повинен ставити: „Чи я забув про землю предків? Ні. Не забув. І не залишив.

„На твердій Землі...“ *„Мій дух і моє минуле. Але мене змусили вступитися. Мене вирвали“.*

Роман „На твердій землі“ добре й реалістично віддзеркалює і світогляд і моральну вартість пересічного емігранта та вірно представляє змагання індивідуум і змагання спільноти у новій країні поселення за те, щоб бути повноправним громадянином, щоб бути людиною вповні цього слова значенні. Майбутній дослідник українського поселення в Канаді знайде в романі вірну картину життя емігрантів, знайде також причини асиміляції, але знайде також боротьбу за вдержання своєї ідентичности.

Роман про життя українців у Канаді має теж і деякі сатиричні моменти. Самчук з іронією представляє тих, що переборщують у пристосуванні та наслідуванні сліпо всього, що канадське, чи радше континентально американське:

„Мені твої проєкти дуже імпонують, а я маю деякі також. Наприклад, збудувати щось... щось... Якийсь такий „віледж” для нашого мистецтва. Чому б тобі не стати Гартфордом?”

На окрему увагу заслугове мемуаристика Уласа Самчука. Досі зі запланованих автором чотирьох томів, появилися три томи: „На білому коні”, „На коні вороному” і „Планета Ді Пі”.

Події Другої світової війни віддзеркалив Самчук точно у своїх мемуарах „На білому коні”, що вийшли в 1965 році у видавництві журналу „Сучасність” в Мюнхені. Спомини є неначе прямим продовженням його автобіографічних хронік: „Волині” і „Юности Василя Шеремети” та його життєписом за сімнадцять років 1924-1941, хоч починаються виїздом з Праги в 1941 році, а кінчаються відвідинами Києва в 1942 році, але численні репреспективні вставлення навітлюють діяльність автора від виїзду з Волині 1923 — аж до повороту в рідне село в 1941 році.

Перший том мемуарів, поруч автобіографічного матеріалу, вміщає: фрагменти зі життя української еміграції в Празі, Берліні, Варшаві й Кракові; зустрічі зі

сучасними йому українськими поетами: О. Ольжичем, О. Телігою, Є. Маланюком, Ю. Кленом та письменниками: К. Гриневичевою, Б. Лепким, С. Городнським, Ю. Липою; художниками: С. Гординським і Е. Козаком; політичними провідниками: А. Мельником, С. Скрипником та іншими відомими українськими діячами.

Багато місця присвячено справам ОУН та організаційній активності обидвох груп перед і в часі німецько-совєтської війни та їхньому розколові. Самчук стримано, стараючись бути об’єктивним, аналізує непорозуміння у лавах організації ОУН. Він свідомий, що належно оцінювати факти можна тільки з дальшої історичної перспективи. Він дотепно характеризує помилки обох фракцій:

„Ми ще молоді, а вони значно молодші”.

Центральною частиною споминів є, однак, перебування Самчука у своїх рідних сторонах. Розділи, почавши від „Волинська рідна сторона”, щирі, безпосередні, в них відчувається радість і любов до рідної землі, хвилювання:

„Можна пережити роки, війни і революції, перейти континенти, переплисти океани, перечитати гори книг, пізнати вулиці і перевулки Парижу, але такі назви як Дермань, Ромахів, Обичі, Жолобки, Тиллявка... сидітимуть у твоїй душі, як гострі цвяхи і вимагатимуть данини”.

У своїх споминах, Самчук глядить тверезим поглядом у недавнє минуле, відтворює важливі події Другої світової війни, реєструє документально факти, подаючи навіть дослівно німецькі воєнні звідомлення, цитати з програмової книжки Гітлера „Майн Кампф”, які відносяться до колоніальної політики Третього Райху на сході Європи й інтерпретує їх в іронічно-критичному тоні. Він дуже слушно відмічає, що:

„Работ є не тільки той, що кориться, але й той, що неволить до покори”

Самчук змальовує також настрої та реакцію української спільноти на хід воєнних подій з вирозумінням і доброзичливою критикою та з правдивим зрозумінням історичних та психологічних процесів, що нуртували тоді серед українського народу. Характеризуючи українську суспільність та її провідників Самчук уникає скрайностей, тому в його споминах немає тієї динаміки, яка характеризує його романізовані твори післявоєнного періоду. Оця Самчукова „aurea mediocritas” проявляється також у мові, напр іклад, в частім вживанні епітету „прекрасний друг” у відношенні до доброго знайомого.

У першому томі своїх споминів „На білому коні” показав Самчук лише першу частину Другої світової війни, а саме блискавичний похід німецької армії на схід, повернення на Україну Похідних груп і початкову окупацію Волині. Тому це — радше погідна книжка, що віддзеркалює надії українського народу на майбутнє, радість з початкової програної московсько-советського окупанта і метушливе закріплення української адміністрації, в якій сам автор грає головну роль. Саме тут проявляється слаба сторінка

твору, спомини стають дуже егоцентричними, на що вказує і назва „На білому коні”, очевидно іронічна. В цім томі автор завершує свою давню молодечу мрію — в'їзд до Києва, до столиці України, до якої в двадцятих роках він ішов пішки, але попав на кордоні до в'язниці.

„А так ми — у Києві, це ось сосни Святошиного, поміж ними ветхенькі дачі, а той он трамвай забіг на цю останню зупинку від самого Хрещатика. А я здіймаю капелюх і мовчазно вітаю трамвай разом з всім, що

бачать мої очі. І я вже не знаю, як це назвати, але в кожному разі моя дорога, яка почалася у липні 1924 року, переможно скінчилася. За цей час наша планета зробила сімнадцять орбітних кружлянь, за цей час зірвалася друга світова війна, впало дев'ять держав, на схід послано тридцять дивізій... І все це для того, щоб я міг переможно, на білому коні в'їхати до цього древнього града моїх предків”.

Самчук так, як тоді багато української молоді тридцятих років мріяв про побут в рідній столиці та й добре, що це йому пощастило. У споминах знайде читач і свої мрії, радощі й невдачі, бож спомини Самчука вміщають багато історичного матеріялу та психологічного наставлення української спільноти в час Другої світової війни.

Настрій автора менше бадьорий у другому томі „На коні вороному”, про що свідчить сам титул. У першому розділі „Київ” Самчук детально описує своє перебування у столиці, зустрічі з Оленою і Михайлом Телігами, Ольжичем, Ірлявським та іншими, і зі своєю майбутньою другою дружиною Танею.

Самчук дає також вичерпну, пригноблюючу картину зруйнованого Києва, понуре життя його мешканців і занедбаного докраю Байкового кладовища.

Другий розділ показує сповнені в томи будні в Рівному, де автор працював тоді співредактором часопису „Волинь” і де в 1941 році була головна квартира німецької армії. Поруч розглядає автор нещасливу долю жидів і їхню расову „вибраність”, яка призвела до переслідування жидів і в християнській Іспанії, і в нацистській Німеччині, і в додатку в марксистському ССРСР.

Німецьку окупаційну владу характеризує Самчук так:

„Ці люди відзначувалися похмурістю „орденських лицарів”, непривітливістю зарозумілих дрібноміщухів, арогантністю звичайних хамів... Ніякої англійської рафінованості, ніякого московського хитрунства, ніякого польського задурювання... Йшлося просто, чітко, солдатсько-римським кроком до мети... Поділ на касту, панів, на рабів, на обер і унтерменшів. І шлюс!”.

Для докладнішої характеристики німецької окупаційної влади і документальності своїх мемуарів Самчук подає в цілості відозву до населення з підписом райкомісаря України, Еріха Коха.

В розділі „Идилія Дамоклового меча” автор віддзеркалює вічну тривогу і непевність, серед якої жило населення України в час німецької окупації, контрастуючи його зі своїм особистим родинним щастям. Але загроза не минула також автора, який так добре пізнав німців, живучи в Німеччині кілька років і володіючи прекрасно німецькою мовою. За редакційну статтю „Так було — так буде”, в якій Самчук насмілювався критикувати німецькі окупаційні методи, його німці заарештували і ув’язнили. І тільки завдяки ранішим своїм знайомствам, його вкоротці звільнено, хоч і не дозволено працювати даліше у редакції „Волині”, а замість того його використано як кореспондента ДНБ — німецького пресового бюро.

Наступний розділ присвячений відвідуванню рідних місцевостей: Тилявки, Дермані, Крем’янця, де пройшло дитинство й юність письменника та де його сердечно вітали і гостили друзі та родина.

Найцікавішим, однак, є шостий розділ, „Остання границя”. Це детальний репортаж, із його поїздки на Лівобережжя, до Полтави й Харкова. Подорозі відвідує Самчук Кременчук і редакцію „Дніпрової хвилі” де в той час працював Віктор Петров, довголітній советський шпигун, відомий в повоєнній літературі під псевдонімом В. Домонтович, автор повісти „Доктор Серафікус”. Йому присвячено чимало місця у тому розділі, включно з його фотографією.

В останньому розділі змальований кінець німецького панування в Україні, організування підпільних загонів на Волині, що віддзеркалено докладно в романі „Чого не гоїть вогонь”. Вкінці — прощання з рідним Дерманем, родиною і виїзд на Захід.

І третій том споминів Уласа Самчука „Планета Ді-Пі” охоплює час від 1945-1948 року, і складається із п'яти розділів, що носять назви таборів позбавлених місця осіб. Тимчасово, після капітуляції Німеччини жив автор у Герсфельді на Гессенщині, але в серпні 1945 року подався далше на захід і опинився в таборі втікачів в Оффенбах, який входив у сітку щойно зарганізованих допомогових осередків відомого допомого-регабілітаційної організації УНРРА.

У всіх таборах панувало напруження і страх перед насильною репатріацією, яку автор так представляє:

„Тривоги... Непевність, шукання місця. І загроза „родини”. Її агентура на кожному кроці. Людей ловлено по дорогах, по приватних домах, по таборах, звозжувано за колючі дроти й американськими військовими вантажниками, мов би товар, відвозжувано за „залізну куртину”. Це значило Сибір, каторга, рабство. Слово „родина” стало страшаком”.

Не зважаючи на ці несприятливі умови українські втікачі думали про політичні, чи радше партійні збори й організації, різні товариства, а в першу чергу про організацію письменників, яка мала б стати на сторожі „бути чи не бути”. Самчук приділює багато місця саме організації Мистецького Українського Руху, якого він, як уже загально відомий письменник, став головою, а Юрій Шерех душею і промотором праці. Самчук з ентузіазмом з'ясовує постання цього товариства письменників МУР у Німеччині:

„Вирвані з-під гніту НКВД недобитки в незграбних одягах, негайно на руїнах вигнання, стають титанами і проголошують МУР. Хто вони, що вони, звідки вони? Зайві питання. Вони є, вони хочуть і вони можуть. А тому „Велика література”. І нема не можу. Малі спроможності переставити на великі спроможності, не „від Києва до Лубень”, а від Києва до Нью Йорку і сума суммарум, дасть Мистецький Український Рух великого, шекспірянського, гетевського початку. Щоб щось зробити, треба наперед його уявити”.

Речником літератури був, очевидно, Улас Самчук. І треба признати йому, що він її творить. І може його уявлення сповняться, і може українці здобудуть нагороду Нобеля? Бо Самчук є добрим письменником і творить правдиву європейську прозу, якої ми ще не маємо, бо наша проза від Гоголя почавши, є романтичною поезією в прозі.

Спомини „Планета ДІ-ПІ” є знаменитою документальною мемуаристикою. У ній поміщені і листи, і документи, і світлини, які яскраво висвітлюють добу великого ісходу, в якого післанництво не сумнівається автор „Планети ДІ-ПІ”.

„Ситуація унікальна. На терені Європи Заходу таборує Україна Сходу. Парадокс чи післанництво? Вигнання і кара Божя?.. Але для мене це продовження мене самого і всього того, що почалося в Орській кріпості”...

Життя автора проходить помежи працею над „Остом”, а громадською працею, чи радше культурно-освітньою: збори, доповіді, публіцистика та провід МУР-у. Тільки майбутній історик зможе безпристрастно оцінити працю, чи суму праць того еміграційного відродження української літератури, яке проходило під відновленим кличем 1920 років „Геть від Москви” і внесло чимало культурних, західноєвропейських елементів у нашу літературу, як під оглядом тематики, так і стилістики.

Можливо, що найкращим досягненням МУР-у був журнал „Арка”, місячник. Це був журнал літератури і мистецтва, і критики, редактором якого був Юрій Шерех. Появилось одинадцять чисел „Арки” (від 32-72 сторінки) великого формату, в якому друкувались твори чи статті всіх членів МУР-у (Самчук подає також список членів цього Товариства і редакції). Правда, були в МУР-і й непорозуміння, головню, з огляду на партійні розбіжності між поодинокими членами, але цей мистецький рух проробив велику працю, яка достатньо не є ще ані досліджена, ані оцінена. МУР продовжував працю ВАПЛІТЕ, „яка складалася з 27-ми членів і в якій тільки сімом дозволено вмерти природною смертю” - твердить Самчук —

„Ось тому ми в таборах ДІ-ПІ, ось тому МУР, ось тому Америка. Ще не знайдено слова, щоб це сказати, ще не знайдено міри, щоб це зміряти, ще не знайдено ваги, щоб це зважити. Це, що ми пишемо, це лиш нотатки”...

Найбільше віддано для тієї організації письменників працював, за твердженням автора, Юрій Шерех (Шевельов). Він був „...редактором, селектором, оформлювачем всього матеріалу... Що в нормальних умовах вимагало б цілого штабу фахових працівників, в цьому випадку виконувалось дослівно одною людиною”...

Мемуаристика Уласа Самчука дає багатий і всебічний огляд Другої світової війни та чотирьох повоєнних років. Усі три томи вміщають понад сотню документальних матеріалів і 57 світлин, і могли б стати джерельними, коли б автор додав покажчик прізвищ, які виступають у споминах і про яких Самчук подає часто цікаві біографічні дані.

І хоч є чимало критиків, які висмівають його прагнення до „великої літератури“, егоцентризм і закидають йому „брак християнського світогляду“, то навіть і вони погодяться із твердженням, що сучасна українська література немає сьогодні ані кращих романістів, ані літописців, ані мемуаристів, ані взагалі прозаїків.

СТУДІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УВУ МЮНХЕНСЬКОГО ПЕРІОДУ

---

(1)

Коли наслідком Другої світової війни найбільше число української еміграції опинилось у Баварії, як місце нового осідку Українського Вільного Університету вибрано Мюнхен, в околиці якого замешкали колишні празькі професори-емігранти з Польщі й ССРСР. Мюнхен — столиця Баварії надавався на сталий осідок нашого університету, тим більше, що крайовий уряд Баварії поставився прихильно до пропозиції цієї унікальної наукової інституції у Західній Європі.

Другим рішачим чинником був факт, що в містах і містечках Баварії згромадилась також основна маса студуючої молоді, університетські студії якої у різних країнах перервала війна та й молодша віком молодь, яка до того часу не мала ніякої змоги студіювати та займалась іншими справами. Тодішню українську студентську молодь В. Кульчицький Гут характеризує так:

„З 1945 р. досить багато говорили і писали в нас про студентство. Писали в студентських журналах (що на 2-му чи на 5-му числі переставали появлятися), писали і в ліцензійованій пресі. Освітлювали студентство з різних сторін: із сторони „світоглядно-ідеологічної кризи”, „пасивізму”, „реалізму” чи навіть „ентузіастичного реалізму” і... із сторони паскарства. Напали на нього і боронили його аналізували його сьгоднішній стан і давали йому поради. Звичайно, загалом стверджували, що студентаство сьгодні майже зовсім усунулося від політики, а більше звернуло увагу на книжку”.

У вищенаведеній політично-полемічній статті з жалем стверджується, „що студентство усунулося від політики”, а звернуло свою увагу на книжку, очевидно, використовуючи той ранній еміграційний період на науку і знання. Власне наслідком обопільного ентузіазму ініціативної групи професорів і сотні зацікавлених наукою студентів відновлено виклади УВУ всього півроку після закінчення війни. Таким чином почався другий мюнхенський етап УВУ в січні 1946 року, що триває досі і продовжує успішно не лише наукову, але теж і навчальну програму.

Студи української літератури в УВУ в роках 1946-1982 можна було б поділити на три стадії: перша: систематичне навчання в роках 1946-1956; друга: позаочні курси (скрипти), тези і дисертації 1956-1965; третя: щорічні літні семестри для осягнення ступня магістра і доктора і т. зв. „Мюнхенський проєкт” та педагогічні курси, що включають літературу в 1965-82 роках.

Літературні студії у першій стадії проходили під знаком „великої літератури,” до якої змагали еміграційні поети і письменники згуртовані в товаристві „МУР”, та рівночасно, деякі з них були студентами УВУ. Овочами цього першого й найуспішнішого періоду були такі важливі праці: „Історія української літератури” — проф. Леоніда Білецького, видана в 1947 році та дві праці проф. Юрія Шевельова — тоді Юрія Шереха: „Сучасна українська літературна мова, 1949; і „Галичина в формуванні нової української мови”, 1949 рік.

У тому часі професорський склад доповнено новими силами на обох факультетах, а професорами на філософічному факультеті були: літературознавці: Леонід Білецький, Микола Глобенко, Володимир Державин, Павло Зайцев, Василь Лев, а пізніше Юрій Бойко Блохин і його дружина О. Сулима-Блохина. Слов'янські філологи: Юрій Шевельов, Роман Смаль-Стоцький, Кость Кисілевський, Ярослав Рудницький, Олекса Горбач, Константин Біда, Яків Гурський, Олександр Кульчицький — філософ, Омелян Пріцак — орієнталіст, Іван Раковський — антрополог.

З огляду на те, що моя стаття обмежується лише до літературних студій в УВУ, нижче подаю характеристику і найважливіші біо- і бібліографічні дані про літературознавців і тих, твори яких пов'язані з українською літературою.

Леонід Білецький — (1882 - 1955) був доцентом Кам'янецького університету в роках 1918-20, професором львівського університету (1920-23). На еміграції у Празі був директором Педагогічного Інституту та професором УВУ, хоч викладав на факультеті права, спеціалізуючись в історії тексту й інтерпретації „Руської Правди”. Ранні його праці — це „Основи літературної критики” та „Перспективи літературної критики”, видані в 1925 році, а в 1947 році опублікував Л. Білецький „Історію української літератури”. Останньою його працею було видання чотиритомового „Кобзаря” Т. Шевченка з власними інтерпретаціями. Як професор він був дуже милий, а його улюбленим курсом була усна словесність, хоч він викладав теж драму та вів курси — Шевченко і Котляревський, про яких він написав окремі праці. В останніх роках досліджував джерела і текст „Руської Правди”. Обширний рукопис тієї праці привіз зі собою до Канади, однак доля того рукопису невідома, хоч проф. Білецький хотів його видати.

Микола Глобенко — (1902-1957) педагог і спеціаліст української літератури XVII віку та її пов'язання з традиціями київської доби: „Патерікон С. Косова” і його інтерпретація виявляють добре опрацювання тих зв'язків. З історії нової літератури важлива його праця „Шевченко в советській літературі” („Записки Наукового Товариства ім. Шевченка” СХІ), мабуть, перша на цю тему” і „35 літ української літератури в СССР”, поміщена в Енциклопедії Українознавства та англійською мовою у „Славік Рев'ю” в 1954 році. Виклади його на УВУ були дуже цікаві, завжди основані на традиціях київських монументальних зразків, що він часто підкреслював. Професор Глобенко був членом НТШ і поміщував свої есеї у Записках НТШ.

Володимир Державин — (1899-) філолог і літературознавець, критик. В Україні викладав у Харківському університеті, а в УВУ від 1946 року, був дійсним членом НТШ і шевченкознавцем: „Лірика й гумор в Шевченковому журналі” — 1928, „Квітка-Основ'яненко” — 1929, „Проблема клясицизму і систематика літературних стилів” (Збірник „МУР”, II/—1946, „Поезія М. Зерова і український клясицизм” (М. Зеров „Сонетаріум”) — 1948. Як критик Володимир Державин відзначався строгістю й актуальністю, оцінюючи твори поодиноких авторів мюнхенського періоду. Любив перекладати античну поезію та західноєвропейських символістів і новоклясицистів. Як професор був суворий та вимагаючий, тому студенти боялись його та пильно студіювали його виклади.

Павло Зайцев (1886-1965) — член Української Центральної Ради, активний діяч української державности, начальник секретаріату освіти в 1917 році, керманіч департаменту закордонних справ міністерства освіти в 1918 році, начальник культурно-освітнього відділу Армії УНР в 1920 році. На еміграції від 1921 року професор Варшавського університету, а з 1941 року в Німеччині співробітник багатьох наукових установ і редактор квартальника „Наше мистецтво”, вкінці професор УВУ від 1946 року.

Ще з студентських років цікавився літературознавством, досліджував, і збирав матеріали про Шевченка. В роках 1912-1914 опублікував багато невідомих творів, листів і документів Шевченка, а в роках 1936-1939 зредагував і видав твори Шевченка в 13-ти томах. Написав багато статей на поодинокі поезії Шевченка і три праці: „Перша любов Шевченка” — 1914, „Шевченко і поляни” — 1934, „Життя Шевченка” — 1955. Шевченка знав знаменито неначе свого доброго приятеля, часто на викладах цитував з пам'яті твори Шевченка, оповідав про любовні пригоди поета, болів над його важкою долею, а навіть розмовляв зі Шевченком-другом на викладах, бо в 1965 році вже був дещо здитинілий. Як професор був лагідний, не вимагав багато від студентів та всім давав добрі оцінки. Любив дуже, коли студенти цікавилися деталями і деякі розповіді

міг повторяти кількакратно. Мене спершу не любив, сміявся із моїх бойківських слівць і приказок, які дуже подобалися професорові діалектології О. Горбачеві, але пізніше заприятелював зі мною та просив відвідувати в шпиталі, тоді оповідав мені нечувані історії не лише про Шевченка, але й про інших своїх друзів. Дуже погано почувався в чужій лічниці, де сестри говорили по-німецькому. Так, була я свідком його останніх сумних самотніх і старечих днів. Ось як характеризує Н. Полонська-Василенко свого колегу і друга:

„Як вчений, П.І. Зайцев залишив небагато творів; зважаючи на його велику ерудицію, на його здібності, від нього можна було б чекати більше, але причина була вже вказана раніше: надто багато часу й енергії віддавав він громадській та політичній діяльності. Людина експансивна, темпераментна, він завжди захоплювався чимсь поза наукою, і громадське життя відривало його від наукових дослідів у бібліотеках та архівах. Майже всі праці Зайцева можна об'єднати в один великий комплекс — Шевченкознавство”.

(Наукові записки УВУ 1965—66 стр. 227)

Василь Лев, 1903, — студент Українського Тайного Університету у Львові в роках 1922-23, магістерію досягнув у Державному університеті у Львові в 1928 році, докторат в 1930 році. Вчитель української гімназії у Львові в роках 1927-30, в Криниці — в 1941-1943. Доцент Українського університету ім. Івана Франка у Львові в 1940-41 і Теологічній Семінарії в Гіршбергу в Німеччині, а від 1946 року професор УВУ. В Америці професор коледжу св. Василя в роках 1952-1958 і в Мерівуд коледжі в Скрентоні в роках 1958-1965. Перейшовши на емеритуру, став постійним професором УВУ і головою Делегатури в ЗСА та професором Українського Католицького Університету.

Важливіші його праці: „Переклад хроніки Мартина Бельського” — 1935, „Нарис староцерковної-слов'янської мови” — 1956, „Англо-український і „Українсько-анг. словник” (співатор) — 1947, „Угнів та Угнівщина”, — 1960. Автор численних літературних і мовознавчих есеїв у „Богословії”, „Записках НТШ”, „Енциклопедії Українознавства” та інших виданнях.

У 40-их роках проф. Василь Лев читав курси нової української літератури, в 50-их роках рецензував і дораджував докторантам в опрацьовуванні дисертацій, а в 70-их роках став постійним викладачем старослов'янської мови на літніх курсах УВУ.

Юрій Бойко, псевдонім Блохин, 1909, — професор і ректор УВУ та професор Мюнхенського університету, літературознавець та політичний діяч, член проводу ОУН. Праці: про Коцюбинського, літературу 19-го і 20-го років літературу 30-их і 40-их років на еміграції і в УССР; „Шевченко і Москва” — 1952 рік, „Франко — дослідник

Шевченкової творчості” — 1966 рік, „Професор М. М. Глобенко”, „Фальсифікація Шевченка” — 1961 та й інші есеї, друковані в Наукових записках УВУ та окремі видання „Вибране”, де поруч біографії та споминів поміщені критичні статті й есеї на різні теми.

О. Сулима-Блохина, 1910, дружина Юрія Блохина, новелістка й професор УВУ в 60-их і 70-их роках. Праці: „Питання істоти новелі” й інші літературні статті. Веде літературні курси для магістрів і докторантів у 70-их роках.

Перша стадія викладів УВУ, тобто 40-ві роки, проходила під знаком відродження української літератури. І це було зовсім зрозуміле, бо не лише професори, але й студенти були під його непереможним впливом і пережили облогу України: розстріли, голод, колективізацію. Кожному хотілось висловити пережиті трагедії, зафіксувати їх для майбутнього, чи то в поезії, прозі, чи в науковому творі. Тому 40-ві роки були найбільше творчим періодом нашої еміграції після Другої світової війни. Появилось тоді багато творів доброї якості. Появилось теж велике число критичних статей, із яких найбільше зацікавлення викликували статті Юрія Шереха, тобто Юрія Шевельова, який поруч своїх мовознавчих праць знаходив час забирати голос, як літературний критик, допомагаючи молодим поетам і письменникам влучною критикою знайти свій власний стиль і підвищити позем їхніх творів. Критичні статті Шереха друкувались у тогочасних журналах і пресі, а в 1964 році були зібрані і видані в книзі „Не для дітей”, яка вміщає 20 статей й есеїв, присвячених розвитку української літератури ХХ століття, що дають історично-синтетичний огляд великого відродження 20-их років і малого-еміграційного відродження 40-их років. У есеях і статтях, написаних в академічному стилі, автор відкриває нові обрії обох ренесансів і дає діаметрально протилежну інтерпретацію творів і стилів відродження, що, передусім, помітне у статті „Легенда про неоклясиків”.

Відмічуючи надзвичайний вклад професора Шевельова в українську науку, літературу і критику, Український Вільний Університет видав Ювілейний Збірник на пошану Юрія Шевельова з приводу його 60-річчя, Мюнхен 1971,

506 сторін, за редакцією професорів: В. Гаркінса, О. Горбача і Я. Гурського. Збірник можна назвати міжнародним з огляду на те, що статті написані в шести мовах: англійській (26), українській (13), французькій (5) німецькій (3) та по одній в сербській, російській і білоруській.

Професор Юрій Шевельов закінчив студії у Харківському університеті на філологічному факультеті, славному своїми славістичними традиціями ще від Потебні та був учнем Л. Булеховського, докторат отримав в 1949 році в УВУ професором якого є досі. Викладав у таких університетах як в Харкові в Люнді (в Швеції), Мюнхені, в Гарвардському і Колумбійському університетах. Своїми мовознавчими працями і порівняльною граматиною здобув собі світове признание, і саме цей монументальний збірник, виданий у його 60-річчя, віддзеркалює працю й осяги нашого славного мовознавця, славіста й науковця. У другій стадії мюнхенського періоду, що прийшла в середині 50-их років, після виїзду українців з Баварії в інші країни на стале поселення, спонтанне студіювання української літератури припинилось. Постав тоді Інститут Заочного навчання при УВУ, щоб дати змогу студентам, які виїхали, закінчити початі на УВУ студії, однак труднощі на місцях нового поселення не сприяли позаочному студіюванню, тому багато студентів припинили студії взагалі, а лише одиниці продовжували вчитися в чужих університетах, часто змінюючи раніше зацікавлення літературою на мовознавство, бо зі знанням кількох слов'янських мов, особливо російської, що після випуску першого совієтського сателіта стала модною в ЗСА і Канаді, можна було влаштуватися на працю інструктора чи лектора російської мови в американських університетах. Саме ті студенти УВУ повернули до своєї Альма Матері, щоб досягнути докторат, що був потрібний для професорської кар'єри. Однак лише кілька докторських дисертацій мали літературну тематику: Леонід Рудницький: „Іван Франко і німецька література” — написана в 1965 році, видана в 1975 році стор. 226; Анна Власенко-Бойцун: „Улас Самчук — монографія”, написана в 1965 році (недрукована); Іраїда Герус—Тарновецька — „Назовництво в поетичному творі”, 1966, стор. 144; Степан Чорній: „Карпенко-Карий і театр” — написана в 1967 році, видана в 1978 році, Іван Овечко: „Чехов і Україна”, 1975, стор. 150.

Куди більше магістерських і докторських праць в 60-их і 70-их роках були присвячені українському і слов'янському мовознавстві, назвознавстві, педагогіці та психології, про що звітували на конференціях з нагоди 60-ліття УВУ професори Богдан Чопик і Олександра Кисілевська-Ткач, а їхні доповіді були поміщені у „Свободі” в лютому ц. р.

Коли глянути на студії філософічного факультету УВУ мюнхенського періоду, то зацікавлення студентів і тематика їхніх праць ішла від літератури до історіографії, потім мовознавства, і від психології до педагогіки. Це явище тісно пов'язане не лише зі зацікавленнями студіюючої молоді, але також з вимогами і потребами української еміграції. У перших повоєнних роках еміграція була ще під непереможним впливом відродження 20-их років, пізніше зацікавлення історичними фактами, що привели до комуністичного лихоліття, психологією української людини, що пережила трагедію рідної землі та вийшла на еміграцію з метою допомагати своєму народові.

Під сучасну пору курси української літератури проходять в рамках Високошкільних Курсів Українознавства та Педагогічних Курсів для вчителів. Курси української літератури в 60-их і 70-их роках вели переважно алюміни УВУ, а саме: професори: Леонід Рудницький, Степан Чорний, Василь Вергун, І. Качуровський, Анна Власенко-Бойцун та професори-гості: Микола Степаненко, Дмитро Штогрин та й інші.

Однак найважливішими під сучасну пору — це педагогічні курси, бо не література, а збереження української людини стало найпекучішою потребою 80-років. Сьогодні всі наші сили і засоби повинні бути спрямовані проти асиміляції і в Україні, і в усіх країнах нашого поселення, щоб зберегти і підсилити нашу національну ідентичність, тому ми всі звернені лицем до нашої молоді — майбутності нашої нації і державності. Саме тому Український Вільний Університет іде назустріч молоді, відчуваючи потребу дня ректор УВУ Володимир Янів пише:

„Потреба українського вчителя зросла з хвилиною 'політики багатокультурності' у Канаді чи послаблення засади 'перетоплюючого казана' всіх етнічних груп у одну американську націю в ЗСА. В тому часі опит, переведений Українським Соціологічним Інститутом у Нью Йорку, виявив, що нам потрібно б було у сучасному приблизно 700 учителів. Завдання не легке, але настільки важливе, що ректорат УВУ негайно поробив перші кроки в напрямі відповідної розбудови УВУ з прицілом створити при філософічному факультеті окреме педагогіком із чотирисеместровим навчанням.”

(„Свобода”, 10 квітня 1982, ст. 2.)

Хочеться вірити, що коли всі українські науки установи візьмуться до плекання рідного слова за прикладом УВУ, їхня праця в тому напрямі принесе тривалі користі і збереже dorостаюче покоління для України.

НА СЛІДАХ МАЗЕПИ

Рік 1982 не лише є 350-річчям Києво-Могилянської Академії, яку то назву прийняла в 1647 році Києво-Братська Колегія, що її акредитував гетьман Іван Петражицький в 1632 році, але також можливою датою народження найрозумнішого політика XVII віку, дипломата, щедрою мецената науки і культури й останнього самостійного гетьмана всієї України — Івана Мазепи.

Уже на початку треба відмітити, що дата народження Івана Мазепи ще досі точно не досліджена. Українські історики Д. Дорошенко та В. Возняк приймають 1632 рік, хоч Енциклопедія Українознавства подає 1639, а М. Костомаров і Ф. Уманець приймають ранішу ще дату, а саме 1629 рік. Коли б Мазепа був народжений в 1639 році, то чи можливим було б, щоб 20-літній хоч би найспосібніший, юнак „був при заключенні Піренейського миру в Парижі” в 1659 році, про що пише французький дипломат Жан Балюз, а Д. Крам, посол при шведському королі, який бачив гетьмана під Полтавою описує постать гетьмана так: „Муж літами понад сімдесятку, із суворим обличчям...іхав на прекрасному коні”. Також вюртенберзький принц Максиміліян Емануїл, молодий учасник полтавської битви, у своїх „Записках 1689-1709” пише: „Мазепа своєю особою не робив замітного враження, про те він у своєму віці виказував ще вогненний дух і добрий розум”. Так характеризується, звичайно старших людей. Однак, Пилип Орлик у своєму листі з 22-го серпня 1741 року стверджує, що „мені тепер 70 років так, як Мазепі було в Бендерах”, тому 1639 рік прийнятий редакторами Енциклопедії Українознавства.

Іван Мазепа народився 20 березня (день і місяць точні згідно з усіма історіографами) в селі Мазепинцях на Білоцерківщині, в дідичному маєтку свого шляхетського роду. Навчався у Києво-Могилянській колегії і в єзуїтській колегії у Варшаві, студіював теж за кордоном і в роках 1656-59 бував у Німеччині, Італії, Франції та Нідерляндах, де студіював також у військовій-артилерійській школі. Після повороту продовжував службу при дворі польського короля Яна Казимира, який доручав молодому Мазепі

низку секретних дипломатичних місій. В 1663 році повернувся в Україну до хворого вже батька Степана Адама, який перед зривом Богдана Хмельницького був теж на службі польського короля, але в часі повстання Хмельницького прилучився до цієї визвольної боротьби.

Матір'ю Великого Гетьмана була Марина Мокієвська, давнього шляхетського роду, яка після смерти свого мужа Степана Адама Мазепи в 1665 році вступила до монастиря і пізніше була ігуменею. Гетьман шанував і любив свою матір та часто відвідував її в час свого гетьманування, шукаючи поради в особистих і державних справах.

У 1669 році Іван Мазепа одружився з Ганною Половець, вдовою білоцерківського полковника Самійла Фридригевича, яка померла в 1702 році. Спочатку був Мазепа командиром гетьманської гвардії, а згодом виконував обов'язки генерального осаула при гетьманові Дорошенкові. Служив дипломатичним послом та дорадником двом гетьманам: і гетьманові Дорошенкові, і Самойловичу та здобув довір'я і признання у обох гетьманів. Політична програма Мазепи була одна в обох гетьманів: Мазепа хотів об'єднати українські землі по обох боках Дніпра та створити соборну і самостійну Козацьку державу. Він втішався пошаною козацької старшини і коли усунуто Самойловича, козацька рада 25-го липня 1687 року вибрала Мазепу гетьманом. Користаючи з подій Північної війни, Мазепа мав змогу здійснити свої пляни, опановуючи Правобережню Україну в 1704 році своєю 40-тисячною армією включно з Галичиною (де вже раніше Семен Палій зліквідував польську владу), про що свідчить подароване гетьманом Євангеліє ігуменові Верхратського монастиря біля Рави Руської з таким написом: „В обзві Ясновельможного Єго Милості Пана Гетьмана Іоана Мазепи” з датою 1704 року, і яке аж у 1935 році знайшов у Крехівському монастирі коло Жовкви Володимир Січинський. Майже чотири роки Україна втішалась волею, власними порядками і козацькими привілеями, які гетьман шанував, стараючись створити правопорядок різними зарядженнями й універсалами в користь населення. Однак в дальшому ході Північної війни, коли цар Петро вимагав щораз більше війська і всяких контрибуцій, Мазепа, шукаючи виходу з посиленого московського втручання і гніту, нав'язав контакти з антиросійською партією у Польщі під проводом Станіслава Лещинського — прихильником

шведського короля Карла XII. Вліті 1708 року, коли Карло XII повернув свій похід на Україну, шукаючи засобів для шведської армії, гетьман Мазепа перейшов на сторону Карла XII, згідно з ранішим тайним договором, в якому шведський король гарантував традиційні вольності Козацькій державі. Після вирішальної битви біля Полтави, гетьман Мазепа з малою частиною козацької армії перейшов кордон Оттоманської імперії та затримався в Молдавії у Бендерах. Цар Петро I за ціну 300,000 золотих таларів, домагався від султана видачі гетьмана і Войнаровського. Одначе, султан Ахмед III Оттоман, згідно з „Описами подорожей принца Максиміліяна Емануїла”, виданих у Штутгарті Й. В. Барділі в 1730 році, відмовив, вважаючи це домагання недоречним; „щоб таку особу видати, яка дбала про волю, звичаї і право свого народу, і яка так багато перетерпіла переслідувань і тортур тільки тому, що не хотіла принижатися зі своїми підвладними під московським ярмом, від якого мусіла втікати і шукати захисту, наперед у шведського короля, а тепер турецької охорони”. Отже царському послові відповіли, що це не згідне з турецькими законами відмовляти азилю особі, яка шукає справедливости.

Зрив Мазепа викликав подібні настрої також у Західній Європі, де вважали Мазепу лицарем, а навіть героєм, як це висловив історик Александер Брукнер, що „перехід Мазепа був не лише майстерний, але й геройський”.

Навіть найбільший ворог Мазепа і кат, і руйніник Батурина Меншиков, пишучи звідомлення до Петра I стверджує: „якщо Мазепа зробив це, (перейшов на сторону Карла), то не лише для себе самого, але для цілої України”.

Із усіх українських гетьманів написано найбільше про Івана Мазепу в англійській, французькій, шведській і німецькій мовах, але не в історичному, а радше романтичному характері: Байрон, Мельхіор де Вог, Мюнцельбург і Неріні, при чому англійські автори найбільше безсторонні. Польські поети Словацький і Залевський стараються змалювати Мазепу як послідовника польської культури, тоді коли російські автори йдуть по лінії московської міри про „зраду”, створену Петром I, вигідну для кожного російського режиму, що в свому імперіялізмі вважає Україну як частину російської імперії, не зважаючи на те, що перед Переяславським договором Україна була самостійною державою.

II

Українські історіографи, налякані жорстокими репресіями, тортурами і вбивствами прихильників Мазепи повторювали фальсифікації російських істориків, а три визначні козацькі літописці — Самовидець, Григорій Грабянка та Самійло Величко промовчували зрив Мазепи, віддаючи похвали гетьманові Хмельницькому. Треба було аж сто літ, щоб правнуки, які не були безпосередніми свідками пімсти Петра I, зрозуміли зрив Мазепи як останню спробу збереження самостійності України, оцінили його відвагу і визволились від сугестії анатеми на гетьмана, що служив ідеї самостійності української держави. Таким правнуком був молодий історик третього покоління після Мазепи — Олекса Матрос (1790-1842). У 1811 році він відвідує могилу Мазепи в Галаці і пише:

„Мазепа помер далеко від своєї батьківщини, що її незалежність він обороняв; він цінив ідею свободи і за це потомство повинно його шанувати. Після того як він кинув Україну, її мешканці втратили свої освячені права, що їх Мазепа з любов'ю великого патріота і героїзмом довго обороняв. Його не стало, а ім'я України та її хороброго козацтва зникло зо списка народів, хоч і не великих, але відомих своїм існуванням та конституцією. Тепер багата Україна становить рядом з іншими 2 або 3 губернії; але це звичайна доля держав; досить тільки поглянути в політичну історію націй. Крім інших чеснот, мав Мазепа одну; він попірав науку. Він розбудував Київську Академію у Братській монастирі, який він відновив, прикрасив та збагатив бібліотекою та рідкісними рукописами.

„Проте цього основника Академії, численних церков та гуманних інституцій проклинають кожного року в першу неділю Великого посту”.

Однак, аж наприкінці XIX століття, пошевченківські українські історіографи почали студіювати добу відважного гетьмана, що вирішив збройним спротивом Москві „за бути чи не бути” своєї батьківщини, сподіючись

визволити свій нарід з російського ярма.

Перша велика праця Миколи Костомарова „Мазепа і Мазепинці” (видана в 1876 році), хоч і носить ще тавро анатеми і примирення українства з російським царатом, дає добрий огляд мазепинської України. З тавром анатеми зриває уже зовсім Володимир Антонович (1834-1909). У своїй праці „Бесіди про часи козацькі на Україні”, виданій у 1897 році вперше, та в 1912 році вдруге, він критично ставиться до Хмельницького, але високо оцінює політичні заміри Мазепа, пишучи: „Це єдиний з поміж діячів 17-го віку справжній політик. Він був дуже щирим і гарячим патріотом”.

Історики ХХ століття, які досліджують епоху Мазепа виключно на підставі західноєвропейських джерел і шукають за спостереженнями і твердженнями західних подорожників по Україні, історіографів і літературних творів про Мазепу, знаходять, що гетьман Іван Мазепа був не лише добрим українським політиком і володарем, але людиною всесторонньою, що в своєму часі викликувала зацікавлення і подив чужинців, не лише своєю політикою, освітою, знанням чужих мов, передусім, латини, але також своїм багатством і дарунками розкішно виданих книг, як наприклад, Євангелії арабською мовою в Алеппо в Сирії 1708 року, бібліотекою, меценатством науки і фундаторством храмів і унікальною не лише в Україні, але й в Європі збіркою зброї. Французький дипломат Жан Балюз, що побував у батуринській палаті Мазепа в 1704 році, написав: „Володар Мазепа показував мені збірку зброї, найкращу, що я бачив в життю, а також добірну бібліотеку, де на кожному кроці видно було латинські книги”.

Велику заслугу в збиранні чужоземних вісток і споминів про Мазепу в країнах Європи виконали такі автори-емігранти Володимир Січинський — п'ять праць: „Чужинці про Україну”, Львів 1938, Прага 1942, Авгсбург 1947; „Гравюри в честь Мазепа”, Львів 1937; „Мазепа”, Варшава 1938; „Слідами Мазепа у Галичині”, Варшава 1939; „Автентичний портрет гетьмана Мазепа” „Україна”, Париж 1950. Теодор Мацьків зібрав статті та новинки в англійській та американській пресі про Мазепу з років 1704-1709 і подав їх відбитки в додатку своєї праці „Принц Мазепа — Гетьман України”, Чикаго, 1967 рік. Константин Біда з нагоди 250-ліття битви під Полтавою опрацював „Союз Гетьмана

Івана Мазепи з Карлом XII", Вінніпег, 1959 рік. Саме тими працями користувалась я, підготовляючи цю статтю.

Отже, перелічені вище праці показують наглядно, що світ цікавився подіями, які проходили в Україні під час Північної війни, захоплювався відвагою українського володаря, розуміючи вповні, що гетьман захищає волю і незалежність України.

До популяризації імені нашого гетьмана причинились теж літературні твори західних авторів, передусім поема лорда Байрона „Мазеппа"; основана на не провіреній романтичній пригоді молоденького ще Мазепи, що її польський хронікар Ян Пасек помістив у своїх мемуарах, що були частинно публіковані в журналі „Астреа" в Варшаві в 1821 році. Точно 90 літ раніше подібну пригоду, не подаючи місцевости, подав Вольтер у своїй „Історії про Карла XII", приписуючи її так як і Пасек Мазепі. Тому що історія Вольтера була перевидана 100 разів, майже кожна людина в Західній Європі той романтичний переказ читала. І саме тут ми приходимо до місцевих назв „Мазепа", розкинутих на обох півкулях, бо навіть у південній Африці є залив „Мазепа", що їх читачі Байрона і Вольтера вибрали як назву свого нового поселення. Гляди: The Times World-Gazetter, the Riverside Press, Cambridge, Boston, 1966.

Доказом цього, що чужинців захоплювала постать гетьмана Івана Мазепи є на нашім Північно-Американським континенті аж п'ять топонімів, тобто місцевостей названих англійцями, шведами та німцями в честь нашого великого гетьмана, не враховуючи мікронімів, тобто назв вулиць, шкіл, пошти, статуї чи відділів УНС, ім. Івана Мазепи, названих вже українцями.

У Північній Америці є 277 українських місцевих назв, з чого 200 або і більше знаходяться в Канаді, вони назначені на канадських місцевих картах у таких провінціях: Альберта, Манітоба і Саскачеван. У ЗСА є 77 назв, досліджених авторкою цієї статті. (Гляди „Українські назви у ЗСА" Бісмарк — Грилі, 1977 рік.).

Усі ті назви можна поділити на чотири категорії:

1) Переміщені назви, тобто назви, перенесені без ніяких змін з України, наприклад: Балта, Київ, Одеса:

2) назви історичні, що походять від українських історичних прізвищ: Мазепа (Мазепна), Полетика, Лисянський;

3) назви від імен перших піонерів, як Іван (тепер Фавст) Ольга, Оришка в Норт Дакоті;

4) новотвори; тобто назви, які створено вже в ЗСА, наприклад: Союзівка — оселя Українського Народного Союзу, чи СУМА, скорочена назва Спільки Української Молоді Америки.

Працюючи в 60-их роках у Бісмарку, Північна Дакота, я почала цікавитись українськими назвами в цьому стейті, досліджуючи українські поселення 80-их років минулого століття, а є їх в Норт Дакоті 15: Балта, Денбіг, Дон, Іванн, Київ, Крим, Макс (Максим) Одена, двічі Одеса, Ольга, Оришка, Україна. Цікавилась я теж українськими назвами в сусідніх стейтах, особливо назвою — Мазепа в Мінесоті, яку то місцевість оснували шведські поселенці в 1858 році. Подвоєння „п” в назві „Мазеппа” треба приписати впливам популярної поеми англійського романтика Джорджа Байрона (1788-1824) про зрив і романтичну пригоду молодого Мазепа, прізвище якого, правдоподібно, за німецьким часописом „Европейська Фама”, Байрон передав з подвійним „п”. У 1968 році жило у селі Мазепа 498 осіб, а в 1972-527. В телефонічній книзі знайшла я лише одно прізвище, що могло б бути українське, тобто Грегорік, що колись могло бути Григорик, Григорак, або Григурок. Майже всі українські прізвища закінчені суфіксами -ик, -ак, -ук зчасом прийняли англійський суфікс ІСК, а початкову букву „Г” вже в перших англійських списках пильні урядовці міняли на „Г”. Село Мазепа положене в Вабаша районі недалеко шляху ч. 80-88, 17 миль на північ від мінесотського Рочестеру. В містечку Мазеппа немає ніяких українських пам’яток, ані мешканців. Теперішні жителі Мазеппи переконані, що це індіянська назва, гляди: „Українські назви у ЗСА” стор. 31).

Так же само переконані про індіянське походження назви їхнього села мешканці Мазеппи в Пенсильванії, яке я відвідувала в 1973 році. Це село знаходиться у районі Юніон на захід від міста Люїсбургу, ідучи шляхом 14, та повертаючи на дорогу ч. 45, потім неназваною дорогою на північ і дальше за дороговказом „Мазеппа”, на роздоріжжі, що показує Мілтон прямо, а Люїсбург, Бафалородс і Мазеппа направо. При цій дорозі знаходиться теж млин „Мазеппа Мілс”, а вкінці розмальована жовтими буквами на синьому тлі „Вледж оф Мазеппа” — таблиця. Село було засноване в половині XVIII століття, правдоподібно,

українським емігрантом, згідно хутором, на який згодом прибув чи купив німець Самуель Боєр і село переназвано на Боєртаун, але на старих дороговказях мало колись бути написано, що оселя Мазеппа названа іменем „російського” козака Мазепи, тому назва села залишилась ще досі Мазеппа. (стор. 38).

Вкінці третє найменше село Мазеппа в Північній Каролайні, положене в районі Ірделл межі Муресвілі Стейтесвіл на північ від шляху 801. Це село було основане наприкінці минулого століття, а пошта була чинна від 1900 до 1908 років, пізніше перенесена до Муресвіллу. Живе там під сучасну пору коло півсотні людей.

Також в Канаді є дві оселі Мазеппа, одна в Альберті, основана в 1898 році, а друга в Саскачевані, основана в 1903 році. (Гляди: Я. Рудницький „Ономастика” ч. I, 1951, стор. 46.)

На підкорених Московою територіях України немає ні одної назви на пошану і славу великого, мужнього гетьмана Мазепи, козацького лицаря й оборонця національних свобод Гетьманської Держави.

Неначе на глум історії російські письменники й істориографи XVIII та XIX століть представляли розумного українського володаря як зненавидженого диктатора, національного героя як „зімненника” і „предателя свого народа”, а фундатора десяти церков, малоросійські владики мусили за наказом поневоленої царським режимом Православної Церкви — виклинати кожного року. Нічого не змінилось і в XX столітті. Правда, атеїсти не проголошують вже анатеми, але всі енциклопедії даліше продовжують називати українського самостійного володаря — зрадником.

Сумним, але й цікавим є факт, що українська еміграція після Другої світової війни не заснувала ніякої оселі в честь великого самостійника і соборника, хоч зорганізовано аж 12 відпочинкових осель, чи осель для молоді в ЗСА та Канаді. Не збудовано йому теж пам'ятника, хоч здвигнено статуї поетів, але може вшанує його молода генерація в 1987 році в 300-ліття виборів Івана Мазепи гетьманом України.

Тому мусимо бути вдячні чужим авторам, що прославили ім'я Івана Мазепи, лицаря і дипломата, а ще більше вдячні чужинцям-емігрантам, що навіть, не знаючи часто історії, вибрали ім'я легендарного героя лорда Байрона та назвали ним свої нові поселення, бажаючи бути вільними, бо саме лицар-козак був символом волі для нового життя на новому американському континенті.

У 50-ЛІТТЯ СМЕРТИ Р. КОВШЕВИЧА

*****

Цього року минає 50 літ від смерти Романа Ковшевича, визначного українського науковця, професора юридичного відділу Львівського університету від 1901 року до Першої світової війни, який брав участь у визвольній боротьбі в рядах Української Галицької Армії, а після війни був професором Українського Тайного Університету в 20-их роках, і згодом Богословії у Львові аж до своєї смерті 1932 року. Помер він по важкій і довгій недужі, а тодішній ректор Богословії, Патріарх Йосиф Сліпий так згадує його у третьому томі своїх творів:

„Сумний настрій збільшила ще смерть професора канонічного права д-ра Романа Ковшевича, який відійшов від нас у вічність 3 вересня 1932 р. Професорська Колегія та всі студенти взяли участь в похоронах, віддаючи з вдячністю останню прислугу заслуженому працівникові”.

(„Твори Кир Йосифа Верховного Архиепископа і Кардинала”, том III-IV, стор. 751.)

Роман Ковшевич народився 22-го липня 1873 року в Ярославі, де його батько Володимир був начальником телеграфічного бюро. Його матір'ю була Йосифа Хондзінська — полька шляхетського роду. Подаю цей деталь тому, що Володимир зумів своїх двох синів виховати в українському національному дусі, хоч жив серед чужого середовища. Після закінчення середньої освіти в німецькій державній гімназії в роках 1883-1891, та склавши з відзначенням матуру, вступив на філософічний факультет університету Яна Казимира у Львові, потім виїхав до Відня, де був учнем славного професора Ягіча у Віденському університеті ім. Рудольфа Габсбурга. Повернувши до Львова, став доцентом та продовжував студії на юридичному факультеті, де в 1898 році осягнув докторат.

Отримавши номінацію судді в Солотвині, виїхав до того провінційного містечка, однак там не почувся добре, бо бракувало йому наукової атмосфери.

У 1901 році одружився з Юлією Сеньковською та повернувся назад до свого улюбленого княжого міста Льва, де отримав працю асистента відомого тоді професора Абрагама, присвячуючи багато часу студіям канонічного права. Діставши в 1911 році державну австрійську стипендію, виїхав до Риму, де написав свою габілітаційну працю латинською мовою „De sacra Romana Rota”.

Під час його перебування у Римі досліджував і заступав спірні україно-польські справи на форумі римської папської Роти. Крім цього, на особисте доручення Митрополита Андрія Шептицького, досліджував конкордати Галицької і Львівської метрополії з Папською столицею.

Після вибуху війни він повернувся до Львова, де, будучи справжнім патріотом, бож йому було тоді 41 рік, зголосився добровільцем до Українських Січових Стрільців, хоч раніше не мав ніякого військового вишколу. З огляду на його вік і науковий стаж команда не знала, куди його призначити, але ж він знову добровільцем брав участь в бою за Маківку, де був ранений, і так опинився у польовому шпиталі. Там зустрівся із своїм дядьком д-ром Осипом Ковшевичем, який був начальним лікарем, а той без відома братанка, послав заяву до Відня, щоб правника Романа Ковшевича перевести до Військового Польового суду. І так Роман Ковшевич-доброволець закінчив свою вояцьку кар'єру, чого довго не міг вибачити дядькові Осипові, бо дуже хотів воювати за свободу своєї Батьківщини.

Після розвалу Австро-Угорщини, повернувся Роман Ковшевич до Львова і був деякий час суддею Української Галицької Армії, але в часі боїв за Львів між українцями і поляками, таки знову брав активну участь у вуличних боях. Коли ж команда забула повідомити його про відхід частин зі Львова, він, переодягнувшись в німецький військовий мундур, щоб уникнути арештування, перекрався через польські застави і вкінці пробився до Відня, де кілька місяців працював в українському посольстві.

Однак сидіти в запллі, коли армія прямує на схід, було йому ніяково, тому він повернувся до Галичини і з Українською Галицькою Армією, перейшов Збруч, і тут

доривочно став викладачем у Кам'янецькому університеті на правничому відділі. Відтак він зголосився до Діючої Армії отамана Симона Петлюри, але й тоді не пощастило йому бути українським вояком, бо захворів на тиф. У шпиталі знесилений фізично та притийкий невдачею Визвольних змагань, вичікував з дня на день смерті. Але доля його змінилася знову. Одного холодного дощового дня до кам'янецького шпиталю прибували польські самітари, щоб забрати хворих поляків і Ковшевич подумав, що це вже настала його остання година. Тим часом почув питання: „Що вусек тутай робі?!“ В польському санітареві він розпізнав Цьолека-Хондзінського, родича по бабці, який перед війною також студював у Львові. І хоч вони обидва воювали на різних сторонах фронту, проте єднала їх родинна солідарність і слава їх спільного предка Юзефа Хондзінського, хороброго вояка X корпусу армії Наполеона, який сто років назад був учасником походу на Москву і якого грамота за відвагу зберігалась в родинних документах. Тому Хондзінський заопікувався недужим родичем-гайдамакою і відставив Романа Ковшевича до Львова до самого дому на Личаківській вулиці.

Син Романа, Богдан Ковшевич, тоді малий хлопчина, пригадує собі докладно і залюбки оповідає, коли то його батько в уніформі петлюрівця, завошивлений, але свіжо обголений, з'явився на порозі своєї вишиваної вілли на вулиці Висп'янського на Личакові, а син не пізнав його та й не хотів відкрити дверей. Щойно після солідної купелі та передягнення в звичайну одержу, радошам матері і сина-одинака не було кінця.

Повернувшись до задовільного стану здоров'я, Роман Ковшевич знову включився в наукову працю в рідній столиці, що її так дуже бажав обороняти, а мусив з неї втікати. В першу чергу він включився в організування та працю Українського Тайного Університету, в якому став професором права, брав теж участь у науковій праці НТШ та Богословському Товаристві та поміщував ряд есеїв у Збірниках НТШ та „Богословії“.

У 1930 році, на запрошення тодішнього ректора Богословської Академії о. д-ра Йосифа Сліпого, очолював Правничий Семінар та читав такі курси: „Рішення Українських Церковних Синодів“, „Владимірський синод та Кормча Книга“, „Каноніст — К. Ходкевич“, „Канонічна література“, „Кобринський Синод“.

Роман Ковшевич був правдивим науковцем зі замилювання і з надзвичайною працездатністю. Він залишив по собі велику наукову спадщину, що її ніколи ніхто докладно чи цілковито не дослідив, ані не видав окремим виданням.

А це велика шкода, бо в спадщині Р. Ковшевича можна знайти це, чого шукають сучасні дослідники нашого церковного права. Для інформації тих, хто цікавиться цією ділянкою, подаю нижче неповну його бібліографію. Може з нагоди 1000-ліття християнства, українські наукові центри перевидадуть і позбирають цінні твори того скромного християнського науковця, а може хтось із теологів напише свою тезу про нього. Праці Романа Ковшевича під сучасну пору — унікати. Деякі з них знаходяться в бібліотеці Українського Католицького Університету в Римі, якими користувалась авторка цієї статті, пишучи свою габілітаційну працю в УКУ, що була друквана в „Богословії” з 1972 року і в якій навітлено родовід шляхетського роду Ковшевичів аж до XVI віку, та де поміщено фотокопії родинних документів, включно зі свідцтвом Наполеонської армії, згаданого вище Юзефа Хондзінського.

Роман Ковшевич був також поліглотом. Він володів поправно такими мовами: українською, німецькою, польською, латинською, італійською та розумів добре грецьку, російську, старослав'янську, сербську та французьку мови. Усі ті мови він використовував, шукаючи за зв'язками і документами нашої Церкви — Православної і Католицької з іншими національними Церквами в середньовічних і новіших часах нашої церковної історії.

Професор Роман Ковшевич написав, — „Де сакра Романа Рота” ще не друквану, габілітаційну працю, Рукописи дисертації зберігаються у східньому секторі Ватиканської бібліотеки.

Крім тієї основної наукової студії, Роман Ковшевич написав ще такі наукові твори: „Індуктивний метод в юриспруденції”, опублікований в „Збірнику Правничої Комісії НТШ”, том I-II, Львів 1924-25; „Правна суть конкордатів” — „Богословія” III, річник 1925; „Погляд на українську канонічну літературу” „Богословія” IV, річник 1928; „Перші українські богословські книги” (латинською мовою) „Богословія” VII, річник 1929. Крім вище перелічених праць він постійно поміщував статті на правничі й релігійні теми в католицькому журналі „Нива”.

Останнім його рукописом була обширна праця про митрополічу і патріяршу владу у Східній Церкві, що її Р. Ковшевич написав на доручення Митрополита Андрея Шептицького. Незакінчений рукопис передав його син Богдан Ковшевич (живе тепер у Трентоні, Н. Дж.) о. Романові Лукеневі в 1940 році. Дальша доля рукопису невідома.

Зразок до наслідування для молоді

(ІВАН НАВЛОВИЧ БАГРЯНИЙ І ТИПОВІ ГЕРОЇ ЙОГО ПРОЗИ)

Іван Багряний як письменник у нас ще недосліджений всебічною і недоцінений достатньо. Правда, що появу його книжок супроводили рецензії (всіх разом біля 50), які впершу чергу показують велике зацікавлення творчістю Багряного і критиків і читачів. Рецензії ті, однак, трактують кожний твір зокрема та, звичайно, звертають більшу увагу на ідеологію творів, ніж на їх мистецьку вартість, підкреслюючи позитиви чи негативи залежно від політичного наставлення рецензентів або симпатії чи антипатії до автора.

Більшість із них не добачувала того, що творчість Багряного пропозана глибокою вірою у незнищимість нашого народу і любов'ю до своїх земляків. Творчість Багряного має широкий діапазон – він поет і романист, лірик і сатирик, драматург,* публіцист, громадський і політичний діяч. Він надзвичайно працьовитий і плодотворий; а кількість його творів, включаючи статті, розвідки і казки для дітей, перевищує три сотні.

Спершу, в 30-х роках, звертає він на себе увагу як талановитий поет групи "Маре", і його поезії появляються, почавши з 1926 року, по різних радянських журналах. Молодий поет, однак, не виявляє захоплення ані радянським будівництвом, ані советською дійсністю, а радше шукає тематики в нашому минулому. За це, комуністичний критик Правдук пришиває йому назву "куркульського ідеолога", а тим самим позбавляє молодого поета дальших можливостей публікації його творів.

В 1932 році Багряний був заарештований та після десяти місяців самотнього ув'язнення дістав п'ять років заслання на далеку північ. Повернувшись у 1938 році, знову був заарештований і просидів два роки й два місяці.**

Зрілий післявоєнний період творчости Багряного починається із його приїздом до Львова в 1944 р. Саме тоді одержує він літературну нагороду від Українського Товариства Письменників за свій перший пригодницький роман "Звіролови", який був перевиданий на еміграції в 1947 р. під назвою "Тигролови".

Саме в пригодницькому романі "Тигролови" Багряний-романист змальовує свого типового героя – ц і л е с п р я м о в а н о г о борця і мстника, нащадка гетьмана Дем'яна Многогрішного –інженера-авіатора,

---

* У цій статті я не буду розглядати ані поезії, ані драматичних творів Багряного, а радше слідкуватиму за розвитком протагоніста у його прозових творах.

** Біографічні дані подаю за автобіографією автора, пересланою 29-го вересня 1943 р. тодішньому голові Спілки Українських Письменників у Львові д-ру Григорієві Лужницькому.

Григорія.

Григорій, політичний в'язень, утікає з транспорту, що везе засланих на далеку північ та мандрує безлюдною тайгою, озброєний тільки знайденим ножем. Він щасливий, що вирвався з пекла:

Відчай не брався його. Його гнала вперед надзвичайна впертість сто разів випробувана і загартована мужність. Вперед, наперекір усьому ... бо – ліпше вмирати біжучи, ніж жити гниючи... (ст.54).

Він переносить голод і спрагу тому, що його метою є:

Жити, відплатити або вмерти! (ст.18).

Колишній в'язень не тільки залишається живим, він ще й рятує дочку мисливця Сірка, давнього переселенця, від певної смерти, убиваючи роз'южену медведицю. Недаром герой роману – козацький нащадок. Він досягає своєї мети, знаходить, переслідує і вбиває свого лютого ворога, колишнього слідчого Н.К.В.Д. і пише на снігу:

Судив і присуд виконав – я Григорій Многогрішний. (ст.114, том II).

Поруч цілеспрямованого протагоніста змальовує автор цілий ряд сильних тілом і духом колоністів – козацьких нащадків: рід Сірків і плем'я Морозів. Але найкраща з них – Наталка, лісова мавка, чиста, горда й неприступна дівчина та ще й до того знаменитий мисливець.

Не забуває автор дати понурий малюнок в'язнів Бамлагу та оповідає про колони виснажених із "хворобливо запаленими очима" арештантів "на лютому морозі", про "повільну смерть напів голих і босих людей", про "чесних трударів полтавських та катеринославських та херсонських "куркулів", засуджених за збирання колосків на їх власному полі в часі штучного голоду.

У 1950 році появився його наступний твір – "Сад Гетсиманський" – хроніка жакливого тюремного життя, основана на власних переживаннях автора, в якій він з документальною точністю змальовував правдиві події, неймовірні фізичні та моральні тортури політичних в'язнів советських тюрем. Головний протагоніст – Андрій Чумак і його брати подібні до Многогрішного в "Тигроловах", але їм призначив автор вихилити всю чашу пониження і знущання до дна.

Багряний сподівався, що натуралістичне зображення рафінованих і жорстоких катувань може видаватися читачеві неймовірним, тому він наводить такий діалог:

Слідчий: Героя з себе строїш? Революціонера? Наївний і жалюгідний романтик! Ти – смішний романтик. Смішний фантаст. А я – реаліст... Але час романтиків минув. Час героїв і мучеників святих теж минув...

/"Сад Гетсиманський", ст.457/

Я буду мучити тебе доти, доки ти не почнеш із божевільного

відчаю, – бодай з відчаю, як не з героїзму – нарешті підпилюватимеш ґрати. Зрозумів? /там же, ст.459/

Рафінованість допитів та мерзота донощиків виповнює сторінки "Саду Гетсиманського".

Тільки той, хто пройшов сам через катівні НКВД міг написати таку документальну хроніку – щоденник життя, страждань та комплетного фізичного й психічного виснаження в"язнів з одного боку, а підступу та садистичних методів слідчих з другого.

Ще інший образ безстрашного юнака малює Багрянний у своїй драматичній повісті "Морітурі". Хлопець, щоб витримати тортури загартовується в цей спосіб, що припікає свою руку цигаркою:

Голос 1 – Його страшно катують...

Голос 2 – Він герольд майбутнього ...

Голос 3 – Його несуть непритомного в рядниці.

Голос 4 – Він хоче перемогти систему!

Голос 1 – Він меч революції...

Голос 2 – Він – справжній контр-революціонер!

Голос 3 – Він хоче витримати!

Голос 4 – Нічого, вони його розколять!

Голос 5 – Розколеться – не таких кололи...

На це катований юнак гордо відповідає:

Безпартійний штурман з України не колеться!!!

Голос 1 – Штурман чого?

Юнак – Крейсеру "Україна"!

Хтось поправляє глузливо: "Червона Україна".

"Юнак: Ні не "червона", а червона Україна – кров"ю полита і всеж не у п о к о р е н а. Бічно революційна. Моя Україна!

/"Морітурі", ст.36 - 37/

В обох повістях з часів "ежовщини" автор хотів показати образ українського в"язня, який має незламну волю й силу витримати, не скоритись, не "розколестися", за в"язничним терміном, а до кінця зберегти свою людську гідність і непохитність. Образ такого неупокореного і ц і л е с н р я м о в а н о г о героя, прямо надлюдина – найбільш характерний для Багрянного. Вони подібні до традиційних романтичних героїв, оспіваних у козацьких думах (маю на думці думу про Байду Вишневецького). Подібні вони також до героїв Лесі Українки, яких засадою було відоме: "убий – не здамся".

Всі вони патріоти, борці за правду і волю, віддані до кінця своїй ідеї, вони герої – вони і жертви. Різниця між ними тільки в фіналі: Многогрішному пощастило не лише вирватись із транспорту в"язнів і знайти друзів, але також одружитись і виїхати з Советського Союзу до Маньчурії. Брати Чумаки гинуть, розстріляні за свою непохитність, а молоденький штурман крейсеру "Україна" йде на каторгу.

Всі вони змальовані дещо на взір героїв соцреалізму, але політично спрямовані проти Советського Союзу. Всі ці персонажі подібні один до другого. Всі вони ідейні революціонери-комуністи, а провина їх та, що вони – українці. Роман "Тигролови" та документальна хроніка "Сад Гетсиманський" перекладені на декілька чужих мов і принесли Багрянному успіх і симпатію не лише серед українських, але також і серед чужих читачів.

Деякі критики мають застереження щодо композиції нагромадженого документального матеріалу обох повістей з часів "сжовщини" – "Саду" і "Морітурі". На мою думку, ліричні, публіцистичні та патріотичні відступи автора допомагають читачеві подолати пошури матеріал тюремних страхить, пасажі жаху і тортур, фотографічно й натуралістично змальовані в обох творах.

Коли порівняти "Сад Гетсиманський" із "В першому крузі" Солженицина, то побачимо, що і в останнього також безліч різномірних вставлень – ліричних, релігійних, філософічних, теоретичних. – а проте це не заважило на високій оцінці твору й він одержав нагороду Пюбеля.

В третьому романі "Огненне коло", що появилвся в 1953 році та викликав багато дискусій, помітні вже зміни у змальовуванні головних персонажів. Протагоніст Багряного починає наближуватись до "сірих людей". Він вже не той романтичний герой, не жертва й не мученик, а звичайний вояк.

В "Огненному колі" змальовує Багряний два типи вояка: перший – це досвідчений життєво і військово Петро, а другий – молоденький стрілець – Роман. Сюжет твору історичний. Це бій дивізії "Галичина" під Бродами у вогненному перстені советських армій. Обидва герої свідомі безвихідности їхнього становища:

...і пропадуть вони за чужі інтереси, хоч як вони за ті чужі інтереси не мали й не мають охоти воювати! Хоч яку плекали мріюборотись за свої, власні...

Однак вони жертвенно воюють як лицарі Крут, Базару і Маківки, щоб:

...Ніхто не посмів сказати, що ми піднесли руки і здалися.

/"Огненне коло"/

Петро, вже ранніше, в часі вишколу, мав застереження відносно дивізії та її бойових завдань по боці німців. Юний Роман, натомість, мріяв про те, що добре вишколена та модерно озброєна дивізія підійме загальне повстання в Україні, в догідний для українців, а критичний для обох тоталітарних режимів, момент. Мрії Романа розвіялись, однак, коли німецька армія в паніці утікала на захід перед переважаючими силами советської армії, оснащеної американською ще більш модерною зброєю.

Воєнні події й національна трагедія домінують в романі, а герої не є вже центральною віссю повісти, В "Огненному колі" Багряний показує братовбивство синів українського народу, які по одній і другій стороні воюють та гинуть за чужі, та ще й до того імперіалістичні інтереси.

Трагедія завершується, коли Петро німецькою зброею "панцерфантом" убиває найдорожчу йому людину, його наречену Ату, і двох советських тактистів, які також могли бути українцями.

В повісті багато порівнянь і контрастів. Автор часто змальовує красу природи, а на тлі її мовчазного спокою подає образи людського страждання. Роман "Огненне коло" був би зовсім завершеним мистецьким твором, якби б автор більше передавав події устами своїх персонажів...

В четвертому прозовому творі – "Маруся Богуславка", що є лиш першою частиною запланованої автором трилогії "Буйний вітер", Багрянний робить ще один крок в напрямкові де-індивідуалізації героя. В повісті виступає ціла театральна група, а головною героїнею є незвичайної краси молода артистка Ата Дахно. Вона сирота, вихована в дитячому притулку, і хоч правдива бездомна пролетарка, вона не захоплюється ані "радісним" советським життям, ані своїми партійними поклонниками. В товні комсомольців вона шукає "живої душі", вона не може зрозуміти,

"що кожний має дві душі – одну для щоденного вжитку, а другу тасмну... І от ходять, працюють, живуть і кожен мов у футлярі".

/ "Маруся Богуславка", ст.21/

І хоч вона могла б зробити кар'єру, виходячи заміж за когось партійного вельможу, вона звертає всі свої симпатії на Петра Сміяна, колишнього політичного в'язня, темер виклятого самітника, бо в ньому Ата сподівається знайти справжню людину і щирю душу. Він, щоправда, далекий, стоїть в тіні, і хоч всі інші уважають його божевільним, та серед товни бездушних комсомольців видається їй одинокою правдивою і природною людиною, якої вона шукає.

Галерія негативних типів численна. Автор змалював советську кліку, якої головним заняттям є донощтво, нищтво й розпушта. Фабула роману обертається довкола аматорського гуртка, який підготовляє п'єсу "Маруся Богуславка". Слова тексту п'єси допомагають артистам висловити їх власні настрої і рівночасно пригадати публіці жажливу дійсність, яка нічим не відрізняється від страдального життя Марусі Богуславки:

Прем'єра "Марусі Богуславки" – це була демонстрація, стихійна, непередбачена, немислима... після якої чекали страшних подій, арештів, допитів. Але до цього не прийшло, бо вранці вибухла війна. /там, ст.423/

Роман "Маруся Богуславка" добре відображає життя української молоді 40-х років в Радянській Україні. В ньому Багрянний показав українську молодь, яка шукає не лише національної, але й Божої правди.

Останній роман Івана Багряного "Людина біжить над прірвою" є властиво "одісеєю людини", яка опинилась поміж двома силами та рівночасно апотеозом людської гідності. Події того твору відбуваються в 1943 році, коли німецька армія втікала на захід, а за її слідами наступала Червона армія.

Протагоніст цієї одиссеї, Максим, знаходиться в критичній ситуації. Зазнавши німецьких переслідувань, він не бажає утікати на захід, але рішається залишитися в рідному місті біля своєї родини. Місто займає большевицька армія і відразу починаються нові переслідування й масові арешти. Максим опиняється в тюрмі між тими, які призначені на смерть. Між в'язнями знаходяться різні люди – добрі й злі, кругом нього – падіння і озвіріння. І він зневірюється, не лише тому, що він стоїть перед езекуцією, але радше тому, що він зневірюється в самій людині. Однак деякі малі епізоди в поході приречених на смерть, показують йому велич людської душі та воскрешають у ньому віру в людей. Завдяки своїй фізичній і духовій силі, йому вдається втекти із походу смертників. І саме та втеча починає його одиссею – біг над прірвою, надлюдське змагання, яке врешті мимо численних перешкод дозволяє йому добитись до рідного порога.

Цей роман Багрянний написав ще в 1948 - 49 році, але не видавав його, неначе знаючи, що саме та епопея людини стане завершенням його творчості. Твір цей – не лише черговий вирізок жорстокої доби, це також маніфест віри в людину, в таку людину, яка навіть в обличчі смерти залишається гідною людиною, доказуючи, що вона справжній прообраз Бога.

Саме таку гідну людину протиставить автор малій безвольній людині, що виконує функції малого коліщатка в державному механізмові та мусить пристосовуватись до машини тому, що сама не зможе вижити. Читачі й критики творчості Багряного можуть подивляти його віру в ідеал, його гуманність і оптимізм, які він зберіг у своєму серці і в своїх творах і то саме в такий лютий час, коли життя і факти заперечували віру в людину, в її людську гідність та в гуманність загалом. Це твердження відноситься не лише до української людини, а до людини взагалі й особливо до тих людей, що стоять у вирі боротьби двох протилежних ідей, які взаємно змагаються. Багрянний вимагає від людини гуманізму й позитивного ставлення до інших людей. В тому лежить виняткова вартість останнього роману Багряного. Скорше чи пізніше остання повість Багряного буде зачислена до кращих творів української еміграційної літератури. Багрянний відчув, що українська молодь потребує перовозору для наслідування й вивів такі кристалеві характери в різних життєвих ситуаціях: борця, справедливого местника, жертву і гідну людину. І хоч герої повістей Багряного є радше конструкцією автора, а не вибраними типами із реального життя, вони прекрасно надаються як зразок до наслідування для молодих людей.

Другою заслугою письменника є документація. Кожний твір Багряного – це картина тієї цікавої й жахливої доби, яку пережив сам автор. Це образ внутрішньої чистоти та стихійності української людини і самого письменника. І третя заслуга: "Тигролови" й "Сад Гетсиманський" донесли до чужого читача правду про змагання, жертвенність і духову велич української людини. А це – найцінніший дар, який письменник може дати своїй батьківщині в добу затьяжної боротьби за наше національне існування.

Письменники про народовбивство в ССРСР

Багато написано вже про людські страждання в советських тюрмах і таборах суворого режиму та чимало споминів, повістей і творів появилось вже на цю тему. Метою цієї статті є порівняння, не лише фактів, але й почувань авторів, бузших в'язнів, яких доля завела в пекло людського горя на кілька чи то кільканадцять літ, однак, вивела їх та дала їм змогу розповісти про нечуване невільництво ХХ століття. До уваги взято такі твори: „Більмо“ — Михайла Осадчого, „В крузі першому“ й „Архіпелаг ГУЛаг“ — Александра Солженіцина, „Четвертий вимір“ — Авраама Шифріна та „В'язні ночі“ — Андрея Романського. Всі чотири представники різних націй: Осадчий — Українець, Солженіцин — Росіянин, Шифрін — Єврей, Романський — Поляк. Всі вони страждали і це страждання подиктувало їм писати, розказати невідущим про пекло на землі, остерегти і кликати допомоги.

На жаль голос їх — „вопіючий в пустині“ тому, що ситі і вільні ще люди — самовдоволені і волі-

ють займатися розвагами, чи іншими особистими проблемами, як прислухуватись до пересторог і спійшити з допомогою хоч би моральною та стати в обороні поневолених. Вони байдужі!

Кожний автор розгортає перед читачем безодню людського страждання.

Спершу про арешт. Осадчий так оповідає про свій:

»Електричний дзвінок настирливо оповістив про себе. Потому ще раз. В таку рань? — подумав я. Хто б це?... Я відчинив двері, і легенько відсторонивши мене, в кімнату увійшов високий, з випещеним лицем чоловік... Не встиг я притулити двері як в помешкання увійшло ще двоє. Вони сквапливо прискочили до вікон і позачиняли їх. „Сідайте“ — сказали мені. „Ось тут, поруч з дружиною. І не рахуйтесь!“ Високий, не зводячи очей, нервово простягнув ордер на обшук...«

Після кількогодинного шукання, забравши деякі книги, автора відвезли блакитною поліційною „Волгою“ до в'язниці.

»Мое арештування, розповідає Солженіцин — було хіба найлегше, яке можна собі уявити. Мене не забрано з обіймів дорогих мені людей, ані не вирвано з приємної домашньої атмосфери...

Мене визвав командант бригади на командний пункт та чемно попросив дати йому пістолю і я віддав не підозріваючи ніякого підступу. Тоді нечайно з кута офіцерської світлиці вискочило двох контр-розвідників і перескакуючи кількома кроками кімнату вхопили мене чотирма руками за зірку на шапі, за потони, за пояс і полеву торбу та драматично закричали: „Ви арештовані!“

Шифріна зловили в Москві на вулиці, в 1953 році, коли-то велась антижидівська пропаганда проти „лікарів отруйників“, вже після смерті Сталіна; „Арештували мене з шумом на вулиці, вискочили з двох автомобілів з пістолями і заштовхнули до авта“.

Шифрін твердить, що масові арешти в Советському Союзі повторюються періодично тільки тому, щоб набрати нових невільників для виконання якогось наміченого урядом завдання. А інтервал між такими масовими арештами майже однаковий. В 1919 році ліквідували „ворогів революції“. В 1929 році арештували масово найкращий,

працьовитий елемент — селян у зв'язку з колективізацією. В 1938-1939 роках, в часі „ежовщини“ винищено інтелігенцію, а в 1949 році забрано до концтаборів мільйони вояків, які вернулись з німецького полону. В 1959 році прийшла черга на молодь, якою сотнями поповнювано табори за малі протести тут і там по університетах і фабриках, у зв'язку з пацифікацією Угорщини. Вкінні в 1969-1970 роках наповнилися табори людьми, яких одинокою провиною було інакомислення.

Як бачимо з поданих вищ. цитат, всіх авторів арештовано несподівано, підступно й без ніякої вини, тільки Романський попав у табори, як воєнно-полонений.

Осадчий думав в першій хвилині, що це якась помилка, бо він, професор Львівського Університету, займався наукою, а не політикою. Його арештовано нібито за статтю „З приводу процесу над Погружальським“, (здогадним агентом КГБ, який підпалив архів Академії Наук в Києві), яку, до речі, знайдено у нього аж в часі обшуку, тому стаття не могла бути причиною арешту. А в часі слідства виявилось, що й в його мешканні й у викладових залах були підслухові мікрофони, які дали підставу для арештування, тому, що

молодий професор вірив у правду в науку, а не фальсифікати.

Осадчий вважає своє арештування частиною плянованого наступу російського шовінізму на українську культуру, на українських інтелектуалів, продовженням не лише сталінської епохи, але традиційного російського панславізму, на що вказує психологічний підхід до 25-літньої каторги Кальнішевського.

Солженіцин натомість підкреслює цинізм, невдячність і підлість уряду супроти своїх національних героїв-воїв, що обороняли „родіну“ й побідили Німців у їх поході на СРСР, і, яких після тріумфального закінчення війни запроторено у табори, а 23 тисяч замордовано.

У повісті „В круге первом“ є суд-пародія, який влаштовують в'язні над Ігорем Святославичем героєм „Слова о полку Ігореві“, граючи відповідні ролі та інтерпретуючи його похід на Половців і зраду батьківщини за сучасною советською метою. Дія того представлення займає один розділ та являється найкращою літературною сатирою на советське судівництво, представляючи плястично глум над традиціями і насилля над справедливістю.

Суд в СРСР це — трагікомедія. Кожний автор стверджує, що в СРСР панує всесильно безправ'я. Акт обвинувачення — це, звичайно, фантазія слідчих або й самого підсудного, якому обіщують чи то полекші, чи то звільнення, якщо він признається та викаже учасників мнимої конспірації. І хоч про це загально відомо, сотні в'язнів признаються до всього, що їм приписують, щоб чим скоріш опинитись або на волі, яку їм обіщують, або в таборі, де вже нема безкоштовних переслухань „на виснагу“. Осадчий так представляє свій допит:

»Коридор, кабінети, коридор... Замерехтіло перед очима і все попливло: і долівка і стеля... здавалося, мене загорнули в сувій матерії покатували підлогою, штовхаючи ногами і згори злісно бубнів чийсь голос: — Чого тобі бракувало? — Молодий, захистив дисертацію, тільки б жити!... Брикало курчатко, — добрикалось! Ех, ти суко!... Я хотів бути впертий, як слон, але геть знесилів і лише безпомічно шепотів: „Що, Я... Що?...“

А згодом інший слідчий:

„Сідайте!“ — кинув він і, відвернувшись до столу звільна рушив до мене... „А чи знаєш ти, кандидатіку, що на твоїй машинці друкувались тисячі листівок?... що

ти вигадуєш із себе чесного... скритий. Але ми все давно знаємо... Не признаєшся? Змусимо! Ще й як змусимо! Не такі ще були і падали навколішки й слізно благали покаєння. Не те, що ти, паршиве гівно!»

Шифрін подібно як Осадчий переходив безколючні допити:

»Наруги й безглузні питання, що повторялися, сипались градом. Мої слідчі змінювалися: а я був один. Ішла година за годиною, одні виходили, інші приходили: я попався у „млин“... Мене не били, але не годували й не давали спати. Після трьох діб мене повели по коридорах під руки — тепер це було необхідне бо я вже похитувався.»

Після допитів, які не дали слідчим ніякого матеріалу, бо його обвинувачували в тому, чого він не зробив, Шифрін опинився в „камяному мішку“, тобто холодній, бетоновій комірці, де на підлозі була вода і де не можна було ані сидіти, ані пожитись, тільки стояти, де автор перестояв 29 діб. Вирятував Шифріна від смерті арешт Берії та його співробітників, бо в тюрмі змінилось начальство, і його дотеперішній слідчий, Медведєв, був також заарештований.

Романський дотепно з гумором передає допит мадярського Жида, що добровільно втік до Советського Союзу:

»Слідчий: Чи ви комуніст?

Арештований: Очевидно, що я комуніст. Я читав Маркса. Я завжди слухав радіо-передачі з Москви. А моя сестра вишила прапор, на якому вигаптувала клич: „Пролетарі всіх країн єднайтесь“!

Слідчий: Це неважне! А що ви знаєте про комунізм?

Арештований: Я саме втік сюди, до СРСР, щоб на власні очі побачити комунізм. Суд відбувся пізніше. А на суді суддя заявив: „Ваша справа погана. Слідство виказало, що ви троцькіст...«

Наслідком того відкриття, мадярський комуніст дістав десять років каторги і його відіслано на далеку північ. Так сповнилась сміховинка про советське правосуддя „Коби людина, а стаття знайдеться“!

Осадчий наводить два зізнання свідків. Вячеслава Чорновола та вчительки Анатолії П., які вивели з рівноваги дрімаючих суддів:

»Судді судять, судді дрімають...

Щоб глядачі не поїдали їх очима і не заважали дрімати, вони роблять суди закритими. Вони дрімують і дуже ображаються, коли їх обвинувачені або свідки виводять з того летаргічного стану... — Я протестую проти закритого засідання суду. Конституція СРСР і 20 стаття кримінального-процесуального кодексу гарантують, що суд такого характеру обов'язково мусить бути відкритим... тому я вважаю суд недійсним, відмовляюся свідчити, і складаю заяву.

Це був грім серед ясного неба... Прокурор зірвався, мов обпечений з місця і кинув заяву в обличчя Вячеславу Черноволу. „Ви враг... Виведіть його! — закричав... Негайно виведіть!“

Тоді Черновол поклав вязанку червоних туліпанів на бареру для підсудних і спокійно та маєстатично вийшов із судової залі, а прокурор і судді хвилювались і розгулись. Спокій та відвага Черновола уділилась і обвинуваченим і свідкам. Навіть молоденька вчителька з Кримської області почала відповідати з невинною іронією трізмому судді:

»Суддя: — Ви брали в Михайла Горина антирадянські статті?

А.П.: — Ні, я не брала...

Суддя: — Алеж ви взяли від нього статтю про русифікацію українських шкіл?

А.П.: — Так, я брала, але хіба ж це антирадянська стаття?

Суддя: — Як не антирадянська? Ви що, не читали її?

А.П.: — Читала. Але там написано все, як є.

Суддя: — Як є?

А.П.: — А так. Он я була на практиці в Кримській області і нам директор школи казав викладати українську мову по-російськи.

Суддя: — Як?... Та ви що — смієтесь з нас?...

А.П.: — Он дивіться, ще й не вірять! Та запитайте самого директора, він вам скаже...»

Всі чотири автори згодні в тому, що советське судівництво — це глум над справедливістю, нечуваний в історії людства. Суд — це комедія, яка не має нічого спільного з правом або судівництвом. Суд в СРСР не доказує вини підсудним, не респектує конституції, а радше є державною інституцією примусового набору на невольничу працю в безчисленних таборах.

Причиною до засуду, особливо в політичних вязнів, є те, що вони думають інакше ніж їхні партійні зверхники. Інакомислення у Советському Союзі — це найбільший

злочин!

Довжину кари вирішують, звичайно, слідчі, а не судді. Найгостріша кара зустрічає тих, що „тверді“, що підчас допитів „не розколюються“, а задержують свою людську гідність, менша кара зустрічає тих, що відразу признаються до всіх „злочинів“, які їм приписують, а найменшу кару одержують правдиві злочинці.

Всі чотири письменники виражають свої думки про тюрми в Союзському Союзі в історичному та сучасному аспекті. Почнемо від Солженіцина:

»Що ж можна сказати про карні інституції? Їх початок сягає ще часів Катерини II. В тій жорсткій добі, імператorka не жалувала цегли на укріплені стіни і випуклі стелі... А жахлива вежа Пугачева, де цариня вв'язила народного героя, закутого в кайдани...»

Романський також згадує Катерину і приписує їй винахід баланди:

»Це слово — баланда, тобто вязнична зупа, датується ще від часів Катерини II, так само як тюрма...»

Осадчий дає найбільше вичерпну характеристику жорстокої цароні:

»Катерина II вмiла любити чоловіків, але вона вмiла й ненавидіти їх. Яка страшна ненависть невинних жінок! 25 років у „камяному

мішку“. Мій згорблений дідусю, як міг ти витерпіти його, як міг ти вижити там... Що крім „баланди“, ще живило твоє хворе й безсильне тіло?... Ти вірив у реальне, але його бояться і йому давно не моляться... Кальнішевський у покрученій ямі! Це страшніше за розп'яття: за життя замурована людина...»

Так порівнює Осадчий сучасне страждання з такою ж рафінованою каторгою козаків наших предків, перших вязнів Москви.

Шифрін уважає, що потуга й цивілізація російської імперії побудована невільникими:

»А хто будував канали Москва-Волга і Волга-Дон-Сталінград? Хто копав шахти на Воркуті та в Норильську, в Казахстані та Ірті, хто добував золото на Колімі й у Бодайбо? Все — руками вязнів. Недарма ж політв'язні перекладають слово „зеки“ на „золоті руки«.

Всі чотири автори явно осуджують рабство сучасне й минуле, яким російські важді і білі і червоні будували і ще далше будують потугу та імперіялізм цієї, останньої вже у світі тюрми народів і тиранії. „Нешасна країна“, „безправа“, „рабство“, „ізолятор“, „опер“, „карцер“, „кагебісти“ і „зеки“ — це терміни, які найчастіше виступають у всіх повістях.

До речі зауважити, що всі ав-

гори віруючі люди. І саме віра і надія, що їх страждання в сумі зі стражданнями мільйонів різнонаціональних в'язнів та морем сліз їх жінок і дітей виллються повинню, що рознесе тюремні мури і прорве колючі дроти таборів терпіння цієї країни — дає їм силу переносити жахливі будні їхньої каторги.

Невільництво практикувалось в царській Росії, практикується і тепер. Навіть методи залишилися незмінні як і нужденна „баланда“.

Солженіцин приписує це великій терпеливості та впертій і твердій природі вдачі російських мас, які він характеризує так:

»З часом він (Сталін) почав любити советський нарід — цих людей, які ніколи не зрадили його, які були голові через стільки літ... Які пішли на війну, до таборів, через всякі терпіння і нужду і які не повстали проти нього...«

Шифрін зовсім згідний з характеристикою Солженіцина, особливо щодо терпеливості й послуху, він цитує Достоевського, знавця російської вдачі і наводить його відомі слова з „Братів Карамазових“:

»...Люди не вміють розпоряджати своєю свободою й лише мріють, кому її віддати: партії, релігії, вождєві... І ось наслідок: світ у руках негідників. Безсовісні злочинці легко обєднуються й

знаходять один одного, а порядні люди й далі розєднані.»

Осадчий бачить Росію в іншому світі:

»Росія ж — не рівня Україні. Вона не лише любить в'язниці, а й з неабиякою повагою ставиться до в'язня... Росія для в'язня не жалє нічого — ані тортур, ані хліба«.

А Романський так характеризує давній і новітній імперіалізм Росії:

»Місія Советського Союзу не різниться зовсім від місії Росії 18 століття з часів Петра I, а саме: підкорити малі, але давні народи Європи, побідити Азію та виперти зовсім англійські впливи з азіяського континенту, і вкінці — завоювати цілий світ...«

Кожний автор широко прагне показати ту „нешасну країну“ і кожний застановляється над причинами того жаливого явища, не вільництва XX століття, в СРСР. Солженіцин і Шифрін приписують рабство негідникам, які держать владу у своїх руках. Осадчий і Романський уважають російський імперіалізм головним чинником безжалісної експлуатації людини людиною. Всі автори згідні в тому, що без примусової невільничої праці, Росія чи СРСР не могли б бути імперією.

КНИГА ЮРІЯ ШЕРЕХА — „НЕ ДЛЯ ДІТЕЙ”

Юрій Шерех. „Не для дітей”. Літературно-критичні статті і есеї. Вступна стаття Юрія Шевельова. Видавництво Пролог 1964. Стор. 414.

Книга Юрія Шереха, без сумніву, цінний вклад в історію української літератури з двох причин: це є першою й разом вдалою спробою синтетичної оцінки обох ренесансів української літератури 20-го століття. — великого відродження 20-их років і мало-го, еміграційного 40-их років; а рівночасно це також спроба навігати закономірність розвитку літературного процесу, паралельно до процесу національного розвитку України в їх історичному аспекті.

Книга складається з двадцяти статей та есеїв і вступу, названого також некрологом, метою якого є „говорити правду і тільки правду” (ст. 10); автор, Юрій Шевельов, уважає цей некролог матеріалом для біографії.

Есеї і статті творять ланцюгову цілість і дають змогу читачеві слідкувати за викладом автора, спостерігати і сприймати його оригінальну, — а часто діаметрально протилежну до тої, що було написано на дану тему раніше, — інтерпретацію літературних стилів нашого віку та індивідуальних творів письменників. Вступом до цього викладу є перша стаття про культури зв'язки України і Росії — „Москва, Маросейка”.

Есеї — „Хвильовий без політики”, „Легенда про український неокласицизм”, „Стилі сучасної української літератури на еміграції” і „Українська еміграційна література в Європі 1945-1949” — є головними колонами мосту, по якому автор вмів проводити читача, простеливши поміст критичними і рецензійними статтями про твори талановитих поетів і письменників.

Шерехові статті, за словами Шевельова, „це людський документ”. однак, беручи ширше, це документ шукання і змагання кращих одиниць української еміграції за її духовне обличчя, за гідну репрезентацію України, її культури і літератури у вільному світі. І саме таким документом є і буде книга Шереха для майбутнього дослідника першої половини біжучого століття.

Щодо стилізації і форми автор так характеризує свою працю: „Стилістично статті належать до різних типів. Одні написані в есеїстично-журналістичному тоні. Другі, особливо статті про неокласиків (незакінчений цикл: стаття про Рильського лишилася ненаписаною), тримаються більш академічного або псевдоакадемічного тону, дещо ялогого з самої природи. Пер-

ші, можна припускати, читатимуться з більшим зацікавленням, інші вимагатимуть більшого напруження. Спробувати підвести статті під спільний стилістичний знаменник не роблено". (ст. 33)

До цього залишається додати мало, щоб доповнити загальну характеристику есеїв „Не для дітей". Присутність автора відчуває читач навіть тоді, коли він відзеркалює обличчя якогось письменника і, здавалося б, зовсім об'єктивно розбирає його творчість. Всі есеї читаються з напруженням: читача абсорбує логічність аргументації, і рівночасно захоплює його многосторонність та ерудиція, яку можна порівняти з ерудицією Івана Франка і Миколи Зерова. З останнім поєднує ще обидвох — Шереха й Шевельова — добірність мови і прецизія вислову думки.

Найбільше, однак, зацікавлення викликає у читача вступна стаття Юрія Шевельова, що вже з першої сторінки „бере читача за серце" своєю безпосередністю і хвилюванням, хоч автор ставить епіграф Едварда Стріхи: „Не хвилюйся". П'ятнадцятилітню діяльність Шереха (1941-1956) визначає Шевельов „поступовою втратою ілюзій" і щирим протестом „проти радянської системи, і прямим породженням її, в антитезі... Коли цикаралуца радянського нарешті остаточно відпала, потреби в існуванні Шереха не стало" (ст. 29).

же погоджуватись, або й ні, з присудом Шевельова, і може, перегортаючи сторінки, дякувати Богу, що кінець Шереха є фіктивний і ніяк не означає кінець його творчої сили.

„Конфлікт Шереха з еміграцією, — пише Шевельов, — тільки один з неминучих у житті кожної людини, а тим більше хоч трохи творчої, конфліктів одиниці з масою і хриї з дійсністю. Змінний буває тільки кінець: чи індивід замкнеться від суспільства й перетриває в своїй упертості, чи капітулює? І якщо капітулює, то чи здасться суспільству, а чи вчиняє самогубство. З цих можливостей Шерех вибрав останню" (ст. 27).

Однак не конфлікт із суспільством був причиною кінця Шереха, як далі стверджує автор: „Справжньою причиною його кінця була внутрішня виснаженість". Це останнє читач хотів би розуміти, як закінчення певного періоду творчості і початок нового, ще ширшого льоту. Немає там Шереха було те, що він виріс у задуршливій атмосфері совєтської системи, яка тягала над ним п'ятнадцять років. Визволившись від неї, Шерех став Шевельовим, який родився у вільній Америці, країні розмаху і можливостей, і тому читає книжки „Не для дітей" вірить, що Шевельов не спочиватиме, а використає свій талант і свої можливості для збагачення світової скарбниці науки і культури.

Єгипет у житті і творчості Лесі Українки

Rudnyckyj Jaroslav B.: *Egypt in Life and Work of Lesya Ukrainka*.
SLAVISTICA No. 83, Cairo-Ottawa, 1983. p. 16.

Ця книжка вийшла з нагоди 70-ліття перебування Лесі Українки в Єгипті, куди вона їздила в останніх роках свого життя (1909-1913), для рятування свого здоров'я. Ті подорожі збагатили і тематично і формально творчість поетеси, про що проф. Рудницький доповідав на міжнародному конгресі в Бордо у Франції, а в 1970 р. і в 1980 р. написав статтю до збірника „Леся Українка 1871-1971”, під вище згаданим заголовком.

В книжці вміщена світлина Лесі Українки на третій сторінці, резюме українською мовою на четвертій сторінці, а стаття складається з п'яти розділів. В першому розділі автор подає життєпис поетеси й вчисляє її збірки і драми, характеризуючи її творчість як одну із „великої трійки” поруч Тараса Шевченка й Івана Франка.

У другому розділі автор зупиняється на поезіях і драмах Лесі Українки з єгипетською тематикою і підкреслює зацікавлення поетеси Близьким Сходом, згадуючи коротку історію Близького Сходу, яку вона опрацьовувала, що

дало їй тематику до поеми „Сфінкс”, яку вона написала ще в 1900 р., стараючись розкрити а радше розв'язати загадку тієї незвичайної конструкцією і назвою скульптури.

В третьому розділі Рудницький подає уривок листа поетеси до матері, датований 21 грудня 1909 р., тобто із першої подорожі до Єгипту, коли вона перебувала в Гелюані, недалеко Каїра в готелі Вілля-Контіненталь і захоплювалась красою тієї країни та її старовинною культурою. Підлікувавши трохи свою недугу, поетеса створила в тому часі свої шедеври-драми „Бояриню” й „Оргію”, сповнені тугою за рідним краєм, що поневолений наїздником (Україну і Грецію). Автор наводить розмову між двома рабами, уривок з драматичної поеми „В домі роботи, в країні неволі”, в якій раб-жид ненавидить поневолювача і готовий руйнувати святині тиранів, а раб-єгиптянин терпить без протесту, бо любить свою батьківщину, очевидно, що поетеса змальовувала й порівнювала українського й московського невільника.

У четвертому розділі автор цитує спомини Миколи Охріменка, в яких той подивляє активність поетеси, мимо її недуги, що заатакувала їй ліву руку й ногу, а вона не лише писала, але й помагала кільком студентам вивчати німецьку мову, ведучи з ними конверсацію. Саме під час однієї лекції подивляла Леся Українка незвичайні барви порфірово-помаранчеві на небосхилі, які студенти пояснили близьким пісковим буревієм та порадили перейти з веранди до закритих кімнат. Піскова буря „хамсін” по-єгипетському, знайшла своє оформлення в поезії тієї ж назви. Тоді теж написала поетеса сім поем „Весна в Єгипті”, які коротко інтерпретує проф. Рудницький.

У п'ятому розділі автор цитує листа Лесі Українки до Ольги Кобилянської з 21

березня 1'13 р., тобто чотири місяці до смерти поетеси, в якому вона плянує написати прозовий твір про єгипетських дітей, „що, живучи під відкритим небом, стали винахідливі та життєрадісні”. Оповідання для дітей Леся вже не писала, але почала писати психологічну повість про арабську жінку, що хоч прагне європейської культури, живе в традиційних звичаях своєї країни. Ті останні сторінки її пера були поміщені в київському „Літературно-науковому вістнику” ч.66, 1913 разом із вісткою про смерть поетеси.

Праця Ярослава Рудницького - „Єгипет в житті і творчості Лесі Українки” - це цінний причинок до характеристики творчості поетеси з „Великої трійки”, тимбільше, що студія приступна для української англомовної молоді.

Заклик до християнських геснот

Володимир Янів. „Життя“. Лірика, книга 4. Видавництво: Об'єднання Українських Письменників „Слово“. Париж—Мюнхен, 1975
Ілюстрації Галини Мазепи. Стор. 120.

Лірична збірка „Життя“ складається із чотирьох частин. У першій частині „Із смерків у світанки“ поет застановлюється над життям людини, чи радше цілих поколінь і вважає, що одне життя є неначе колісцем в ланцюгу, тому є частинкою вічності, тобто „вічним безмежжям“, над яким безупинно царює Бог:

Вселись Дух Істини у барви,
У нідкі пахощі ароми,
Утишив сум, утишив скарги
У величі й спокої Дому
(Стор. 16)

Друга частина „Мрія і слово“ — це поетична біографія і то не лише самого автора, але всієї ідеалістичної української молоді 30-их років, що віддано служила своєму народові та йоролася за визволення своєї батьківщини.

Є тільки шлях, одна дорога,
Нема в ній меж ні вороття —
По істинну і зміст буття
Веде мій шлях — стрімка дорога.
(Стор. 34)

У третій частині „Настрої“ поет висловлює почуття і думки із різних періодів життя, при чому молодість у нього та в кожній людині — це шукання правди:

Вічна юність без печалі
Правди дасть нові скрижалі.

Поет свито вірить в перемогу правди:

Встане, встане
І воскресне із курганів
Світла правда полум'яна —
На шляхах всіх, всіх майданів!
(Стор. 99)

У вірші „На смерть Євгена Врецьони“ Володимир Янів зясував перехід у вічність свого друга, а втім кожної людини, що творила добро, бо „запише літописець дати й чини“ — і це все, що по людині залишається.

В останній частині, „Автопортрет“, поет складає іспит совісті зі свого життя, а може теж із життя нашої еміграції:

Бажалося б життя схопити
[в синтезі
— Із сальдом перемог і неудач;
В червоно-чорно-золотій мерезі
Замкнути труд, і біль, і сміх,
(Стор. 110) [і плач.

Лірично-релігійна збірка професора Володимира Янева є щирим вкладом в християнську поезію загалом, а в українську зокрема. Такого правдивого слова і прославлення Творця не було у нас від Григорія Сковороди.

Збірка „Життя“ — це заклик до чеснот, до любови і правди, до моральності у нашій зматеріяльованій і здеморалізованій долі. Збірка „Життя“ — це розважання дозрілої людини, в якій кожний читач знайде щось для себе й про себе, тому варта її прочитати.

Сорокалітній дорібок Яра Славутича

Яр Славутич, ЗІБРАНІ ТВОРИ, 1938—1978, Едмонтон, „Славута”, 1978. Стор. 408.

У 1978 р. з нагоди 60-річчя народин і 40-річчя поетичної творчості Яра Славутича появилсь дві книжки: **Творчість Яра Славутича** — збірник статей і рецензій та **Зібрані твори**. Обидві книжки доповнюють одна одну і творять добірну цілість творчостій критики нашого славного поета, тому повинні окрашувати полиці кожної української бібліотеки.

На першу книжку було вже кілька рецензій, а на другу — лише дві чи три, хоч саме друга заслуговує на обширнішу інтерпретацію та особливу увагу, бо в ній схоплена наша жорстока доба не лише очима учасника, але й тонким відчуванням поета, який гострішим від меча словом бореться за визволення нашої поневоленої батьківщини, несучи повсякчасно прапор нашої правди, закликаючи до постійного змагання та виросцуючи молоде покоління в готовості до змагу за свою незалежну соборну державу.

Зібрані твори — це збір восьми збірок і життєвої епопеї поета „Моя доба” та перекладів із шести мов. У всіх збірках центральною темою є Україна та боротьба за її волю і пророча віра в її світле майбутнє. Любов до рідної землі, гордість до свого роду й літературні зацікавлення виніс Яр Славутич із дому. Уже восьмилітнім хлопцем разом із дідом відвідує поет Хортицю, де зворушено деклямує на скелі „Б'ють пороги” і з того часу починає писати вірші, спершу під впливом Шевченка, відтак Тичини, а згодом захоплюється М. Зеровим і М. Рильським. 1938 р. у харківському **Літературному журналі** друкує один із ранніх віршів „Коню мій буланій”, одначе відомим поетом

стає Яр Славутич аж на еміграції, коли 1945 р. в Авгсбурзі вийшла його перша збірка поезій **Співає колос**, у якій віддзеркалені туга за херсонськими ланами, юність поета і перше кохання:

Під синім небом, над ясним колоссям,
Серед степів, де грала ковила,
Де щастя й горе водночас велось,
Моя херсонська юність розцвігла...
(Стор. 9)

У другій збірці **Гомін віків** поет розглядає етапи нашої історії, шукаючи відповіді на завжди актуальне питання: боротися і захищати свою батьківщину чи рятувати втечею:

Кличуть царі, відкриваючи раду:
„Стрінемо скитів чи борзо втечем?”
„Горі, — зусюди, — рушаймо в Гелладу!”
Жони таким вибухають плачем.
(Стор. 28)

Поет стверджує, що Україна стояла на сторозі Європи, боронила її перед азійськими навалами, і завжди з руїни оживала:

З вами, гридні, Володимир
З вами звага Святослава...
Український рід не вимер —
На Москву гуде, як лава. (Стор. 51)

У третій збірці **Правдоносці**, особливо в поезії тієї ж назви, слово й патос Яра Славутича сягають вершин. Уся збірка — це неначе програма боротьби, побідної боротьби за Правду, за волю людини й народів. Поет проповідує і віщує, що відродження Правди в усьому світі прийде з України:

І будуть правнуки твої, оглухлий світе,
Визвольні наші заповіти
— Як стяг —
Нести по селах і містах.
І будуть до Карпат — як до Синаю,
Мов до Йордану — до Дніпрових вод,

До краю нашого, святого краю,
Гучати відгрома врочистих од
За те, що ми — усміхнені з відчаю —
Життя складаючи, мов гідну дань,
Шляхи встеляючи кістками
В кільці облуд і полювань,
Скрижалі правди, ковані віками
— Як стяг —
Несли по селах і містах. (Стор. 97)

Поет свято вірить у післанництво тепер розп'ятої України та її дітей, що масово вирушили в світ, несучи свідoctво небезпеки й остереження перед новітньою азійською навалою — Москвою.

Збірка **Спрага** зовсім інша, наче тиша після громовиці динамічних „Правдоносців”. У ній тиша резигнація. Поет приймає свої будні серед чужої природи й культури:

Ні гожий Майн, ні Райнові щедроти,
Ні косорогів пишнобарвна гра...
І не заступлять рідного Дніпра.
... Я ваш навіки, степові широти,
Зелені зарви рідного Дніпра. (Стор. 112)

Щоб погасити тугу-ностальгію, поет віддається філософічним роздумам і шуканням, прямує Скородиниським шляхом. Застановляється над суттю життя, над відвічною боротьбою добра і зла:

Мілка надія і глибокий сумнів...
Хто зріже лавра: Сатана чи Бог?
Я — другий Гамлет, що здумок збезумнів
І споглядаю присмерки Епох. (Стор. 118)

У **Спрязі** порушив поет не лише українські, а й загальнолюдські проблеми зі зрілою зрівноваженістю, з глибоким розумінням складних ситуацій життя. Досконала форма трудних сюжетів і глибокий вдумливий зміст **Спраги** ставить Яра Славутича в ряди поетів-філософів світового масштабу.

У п'ятій з черги збірці **Оаза** поет продовжує свої роздуми. Ця книжка, можливо, найважча для пересічного читача. Вона викликала найбільш контроверсійні рецензії, хоч того, хто слідував за поетичним розвитком Яра Славутича, вона є дальшим удосконаленням форми і ще глибша змістом. Оаза — це поетова Україна. Читач разом із автором шукає шляху та остаточної мети свого життя, звертаючись до залишеної Батьківщини:

Де ви, де ви, дзвінки джерела,
Довгождана доріг мета? (Стор. 126)

Чергова збірка **Маєстат** — це світоглядове розгортання **Гомону віків**. Поет знову досліджує рідну історію і черпає з неї насагу; його полонить маєстат булави як символ нашої державности:

У блиску звитяжної слави,
Як Фенікса подув живий,
Встає маєстат золотавий
Лункої в віках Булави. (Стор. 145)

В окремих поезіях, присвячених Виговсько-му й Мазепі, поет передає заповіт гетьмана і звертається до своїх земляків:

На слугування Україні
Своє життя, свої думки,
Душі буяння, гнів палкий, —
Усе віддати ви повинні... (Ст. 151)

Поет не сумнівається що,

Устане з полум'я пожеж
Священна воля України. (Стор. 156)

Сьомий розділ **Зібраних творів** — **Завоювники прерій** — це хвала в честь піонерів-плугаторів, які без меча здобули канадські прерії і змінили їх на золоті лани, подібні до тих, залишених в Україні. Хоч поет прославляє „нащадків Трипіль”, що зуміли відновити тради-

ції українського хлібороба в заморській Канаді,
у баладі „Трое” дзвенить докір і гірка правдива
дійсність нашої еміграції:

Трудивсь Іван, зорав Іван
Тугі цілини прерій.
Тоді вернулись Джон і Жан
Вести ім'ям імперій. (Стор. 183)

У новій країні побуту (в Канаді живе Яр
Славутич уже 20 років) поет тужить за совящи-
ною Херсонщиною. Устами першого поселенця
Пилипова він каже:

Баную в душі до серця тулю [калину]
І в Бога благаю, повний жалю:
„Дай ще раз почути Небилів мій:
Зозуль, солов'їв і бджолиний рій!”

(Стор. 178)

Софістична збірка **Мудрощі мандрів**. Вось-
ма з черги, — мов поетичний репортаж із його
кругосвітних подорожей. **Мудрощі мандрів**
оригінальні тим, що враження автора асоцію-
ються з історичними постатями й подіями, що
мали будь-який зв'язок з Україною: в Осло вчу-
вається поетові Гаральдів плач: „Киянка, доч-
ка Ярослава, не хоче за мужа мене” (стор. 214);
Спарта для Славутича — це „Запорожжя пред-
вічна прамати” (стор. 224); в Римі „проходить
Йосиф, як звитяга бурі...” (стор. 219); навіть
у далекій Кореї „Біжить, багрить корейський
Збруч по тридцять восьмій паралелі” (стор.
228). Поет приходить до висновку, що ні манд-
ри, ні враження, ані ніякі інші досягнення не
можуть утишити болю емігранта:

Деб не жив ти і як не діяв,
По яких не блукав містах,
Твоя святість — твій рідний Київ,
Хоч ти сам перелітний птах. (Стор. 246)

Але короною Зібраних творів є епос нашого століття, „Моя доба”, що складається з дванадцяти пісень та епілогу (625 октав — різьблених, шліфованих, радісних, жажливих, історичних і вдумливих октав), які не лише включають біографію поета, а й відзеркалюють лихоліття (голокоств) поневоленого народу. Для ширшої панорами вживає поет три життєві шляхи, трьох побратимів, яких звела доля в холодному вагоні, коли вивозили селян у Сибір. Тоді порадив їм один літній дід утікати:

..Тікайте, хлопці! Хай вам Бог допоможе!
Тримайте гордо український рід!”
Дошки підважуючи, звав хтось: „Боже!”
(Стор. 264)

Максим, Павло і Григорій мандрують спершу разом, повертаються в Україну, але згодом їхні шляхи розходяться. Максим став отаманом стихійного повстання:

Чумацький, сонний південь України
Змів на жваву Запорозьку Січ.
(Стор. 283)

Однак боротьба не тривала довго, бо полки червоної піхоти, з повзами, втопили самооборону селян у крові:

Максим, свідомий хижої розправи,
Хоробро бився в довгому бою —
Унав, підкошений, на рідні трави
Проливши кров розгнівану свою...
(Стор. 287)

Інша доля судилась Павлові — він із тисячами покорених опиняється в холодній сибірській тайзі. У пісні четвертій „Сибір” поет пригадує наші історичні жертви:

Це тут замерзнув гнівний Войнаровський,
Гетьманський небіж, запорозька кров.
Це тут погас, як метеор, Грабовський.
Стезя борців сюди прямує знов.
(Стор. 291)

На щастя Павлові пощастило втекти і пробратися через південну Азію, щоб діяти в рядах УПА, якої боротьбу і значення показав поет в одинадцятій пісні „Рейди УПА”.

Живи в легендах, легендарна поро,
Ознаменована борцем УПА!
Перед майбутністю, в боях, суворо
Здійснила присягу моя доба.
Я славлю збройні подвиги, що скоро
Внесе визвольницька, нова стопа.
Бо йдуть і йдуть, наснажені в кривці
Безсмертям визнані, гучні упівці!

(Стор. 367)

Уцілів і в голоді, і в УПА сам поет, чи Григорій, щоб сповнити присягу, дану своєму дідові, що помер від голодної смерти.

Епопея „Моя доба” — це, мабуть, найкращий поетичний твір нашого недавнього минулого. В дванадцяти піснях показав Славутич, немов на екрані, всі грані країни й новітнього лихоліття: красу України і пекло на цій землі, людську велич, гідність, любов, посвяту, жертвовність, але рівночасно й підлість, озвіріння і злобу людей, що їх досконало змалював, за взірцем Гоголя, в сьомій пісні „Лиса гора”. Про характеристику злих українських духів можуть свідчити добре самі лише синоніми диявола: „лихий, рогатий, куць, мара, лукавий, рябий, пекельний”:

Тих сім синонімів — то ще не всі!
Люципер, дідько і нечиста сила,
Безп'ятко, ратичник — у всій красі —
Антипо, гицель... Піднялась брила,

Щоб той арідник паривсь у вівсі,
Отой копитник, розпростерши крила,
Літав як демон, ліз як домовик,
Бродив як хмарник, біс і водяник.

(Стор. 325)

Додаймо ще: диявол, і болотник,
Анцибол, ворог, ідол, сатана,
Куцак і куций, ласівник, зальотник...
Якщо злічити — сума поставна!

Вичислив поет усі ті фолклорні назви не лише для того, щоб показати багатство нашої мови, чи підкреслити їхнє прадавнє походження, але для того, щоб читач задумався над усіма тими злими духами, що живуть серед нас чи в нас самих і спричинюють безліч страждань.

„Лиса гора” — містерія, як Гоголів „Вій” і Шевченків „Великий льох”, а ціла епопея, увесь цей епос не лише автобіографічний, а й всенародній, історичний і правдивий. Нарікаємо, що з нашого недавнього минулого не маємо літературних творів. Навпаки, маємо, але, на жаль, не читаємо. А „Мою добу” треба читати, треба аналізувати, треба її перекладати на чужі мови і ще й радіти, що Славутич написав достовірний епос, не жаліючи часу (інші продають його за гроші) протягом 22-ох років. „Моя доба” вимагає окремої студії і солідної аналізи, а передовсім вдумливого читача. Заглиблюючись уперше в „Мою добу”, я подивляля картини подій, які Славутич малює словом і, мов на екрані, подає їх читачеві разом із своїми переживаннями, почуваннями та емоціями.

Характеризуючи **Зібрані твори Яра Славутича**, треба відзначити, що його поезії вносять в українську літературу не лише екзотику далеких країн, але й новий спосіб виражування рефлексій за допомогою асоціації мислі та історичних фактів, їх подібності чи протилежності, і за допомогою контрастів почувань: любови — ненависти, гніву — прихильності чи навіть ніжності, гордості — погорди.

Так само у мові: поет уживає добірної чи навіть вибагливої лексики, коли пише про добро, правду, чесноту, любов, але сходить навіть до вульгаризмів, коли розправляєтьса зі злом, підлотою, нікчемністю. Поезію Славутича характеризує добірна й незвичайна рима, оригінальні епітети, часто є метафора та алітерація (звукопис).

Яр Славутич виконав присягу, дану своєму дідові. Він розказав велику правду про свою Батьківщину п'ятьма мовами. Він поширив цю правду своїми науковими творами і своїми викладами, готуючи нових людей. Це і є післанництво українського поета й науковця.

Шестидесятники

Іван Кошелівець. Панорама найповнішої літератури в УРСР. В-во „Пролог”, Нью Йорк, 1963, 367 ст.

Іван Кошелівець. Сучасна література в УРСР. В-во „Пролог”, 1964, 378 ст.

Обидві книжки Івана Кошелівця, видані одна за одною у двох роках, становлять цінний вклад в українське еміграційне літературознавство. Їх можна також уважати як літературні підручники в календарях, коли йде про сучасну українську літературу в Україні.

Перша книжка, „Панорама”, поруч вичерпної передмови, складається з трьох розділів: поезії, прози й критики та вміщає вибрані твори таких авторів: поезія — Ліна Костенко, Микола Вінграновський, Віталій Коротич, Іван Драч, Євген Гуцало, Григорій Кириченко і, для порівняння, Павло Тичина; проза — Олександр Довженко, Леопід Первомайський, Григорій Тютюнник, Велерій Шевчук, Борис Резніченко й Анатолій Дімаров; критика — Олександр Білецький, Максим Рильський, Степан Крижанівський, Іван Світличний, Іван Дзюба і додаткові прихильні та неприхильні статті про шестидесятників. До вибраних творів кожного автора додана біографічна довідка.

Друга книжка „Сучасна література в УРСР” — це основна книга, синтеза розвитку української підсоветської літератури за останніх 50 років. Вона складається з десяти розділів, при чому два перші присвячені естетичній та теоретичній біо-бібліографічним виданням, які Кошелівець характеризує як „безнадійні своїм догматизмом”, тенденційні та переповнені фальсифікатами. В інших розділах автор дає літературно-критичну оцінку твор-

чости чотирьох поколінь, цікаво розподілених.

До першого покоління Кошелівець зачисляє тих авторів, що дебютували до революції і були змушені стати „пролетарськими” письменниками або були знищені. Друге покоління — це ті, що ввійшли в літературу між 1920 і 1920-им роками, їх зустріла така сама доля, як і перше покоління. Третє покоління творять ті, що дебютували в часі сталінської ери, позбавлені вибору творчої методи, і мусяли писати на визначені теми та прославляти несправдливую систему. Врешті четверте покоління, що дозрівало в часі відлиги, коли можна було бодай обмежено, критикувати сталінізм. Покоління це причинилось до чудодійного, хоч і короткого, відродження української підсоветської літератури і стало відоме під назвою шестидесятників. Їм присвячує Кошелівець найбільше уваги.

Кошелівець вказує, що відродження 60-их років започаткував Олександр Довженко, в червні 1955 року, своєю знаменитою статтею „Искусство живописи и современность”, яка була поміщена в „Літературній газеті” в Москві і яка закінчувалась висновком: „Я глибоко переконаний, що треба розширювати творчі межі соціалістичного реалізму”.

В „Панорамі” Кошелівець дає добірний перегляд творчости молодих поетів, що появилася в 1955-1963 роках, хоч не класифікує її за жанрами. Він тільки вказує, що „саме ця молода генерація і перебувалою досі переконливістю засвідчила незнищенність і невмирущість панної літератури”. І саме в цьому велика її неспроможна заслуга шестидесятників. Автор „Панора-

ми" повторює й наголошує істину, виражену раніше Олександром Білецьким — видавцем Української радянської літератури, — істину, вибрану як motto для своїх книжок:

„На щастя, ніякі укази не можуть припинити руху творчої сили, не можуть наказати їй розвиватися в певних рамках”.

Українську поезію 60-их років характеризує Кошелівець як течію шукання нових форм — депоектизацію і конкретизацію „з уподобанням до лексичного прозаїзму, до сухого ляконічного вислову з униканням докраю зужитого в українській мові спінгету, що компенсується прагненням до неповторності вишуканої метафори” (ст. 15).

Українську прозу того періоду репрезентує ще перше й друге покоління. Найбільше талановитими авторами вважає Кошелівець — Довженка й Первомайського. Шестидесятники, що в тому часі ставили перші кроки, виявляють бажання модернізувати захуторянену провінційністю українську прозу. Очевидно, що провінціалізація зумовлена денационалізацією, бо українська мова як головний інструмент красного письменства — поставлена в підридне становище су-

проти імперіальної російської мови.

За найкращого критика і літературознавця 60-их років вважає Кошелівець досвідченого Олександра Білецького, а з молодого, четвертого покоління, Івана Світличного та Івана Дзюбу, які головну увагу звертають на аналіз мистецької якості твору і чітко висказують свою власну думку, чого не вміли робити їхні попередники.

Свої книжки пише Кошелівець, нено й холодно, без пристрасти чи ненависти, хоч і пише про духовне й фізичне руйнування української культури і представників цієї ж культури. Він наводить факти, які говорять самі про себе, про спустошення та удар, який комуністич-

на влада принесла Україні. Він вичислює скільки сил даремно втрачено, щоб вдержати соціалістичний реалізм і скільки правдивих талантів засуджено на мовчанку або фізичне знищення. Обидві книжки Кошелівця дають ясний образ сучасної української літератури в УРСР та вказують на важкі перспективи її розвитку в майбутньому. Проте автор вірить, як і Білецький, як Чорновіл, що ніхто й ніщо не зможе нівелювати процес літературного відродження в Україні.

Широке море України. Документи самвидаву з України, число VII. Видавництво "Смоло-ский" ім. В. Симоненка. Балтимор, 1973, 378 ст.

Книжка "Широке море України" — це збірник статей, есеїв, поезій та нарисів, що кружляють в манускриптах по Україні. Назва цієї книжки дуже влучна з огляду на те, що книжка віддзеркалює багатшаровий процес національного відродження, а радше національного ставлення проблем, яке послідовно, хоч і повільно випирає застарілі форми байдужості, лакейства чи відступництва.

В книжці поміщені статті й есеї Євгена Сверстюка, Вячеслава Чорновола, Івана Дзюби, Валентина Мороза та історична розвідка археолога-історика Михайла Брайчевського "Приєднання чи возз'єднання", в якій автор намагається роз'яснити морфологічно й історично концепцію Переяславської Ради.

Поезію репрезентують Ліна Костенко, Грицько Чубай та Микола Холодний. Останній написав також психологічний нарис "На смерть Сталіна", коли був ув'язнений у Володимирівській тюрмі, про передсмертні галюцинації диктатора.

Кожний письменник старається показати не лише важкі умовини розвитку української мови й культури в окупованій Україні, але також схопити ті надійні парості літературного відродження, що виразно вказують на незнищимість національного існування.

Це останнє найбільше помітне в статтях Євгена Сверстюка. В літературному есеї "Іван Котляревський сміється", автор переводить порівняння доби Котляревського, коли Україна втрачала рештки своєї незалежності, з нашою добою, поновного поневолення України після визвольних змагань. І він як Котляревський, сповнений оптимізму, здатний попри всі нещастя "утверджувати волю до життя". Він стверджує, що "широко розлилось по країні селянське море, і дивлячись на його сонне плесо, покрите осугою буденности, часто ми не бачимо його освіжючих джерел і незмірних глибин, що грайливо викидають дивні перли." (45 ст.).

Трагічна історія України знайшла найяскравіший образ в есею п. з. "Остання сльоза", присвяченому пам'яті останніх днів Шевченка. Сверстюк цитує мало популярний вірш Шевченка, написаний великим поетом три місяці перед смертю: "Зійшлись побрались, поєднались"..., в якому зрозумілана історія України. "Дівчаток москалі украли, а хлопців в москалі забрали."

Але й цю статтю закінчує Сверстюк народною легендою, що "наш Тарас не вмер, а тільки що прокинувся мертвим — і не правда на рівні всієї поезії Шевченка" — стверджує правильно й оптимістично автор. (96 ст.).

У книжці поміщено також дві статті віомого публіциста, Вячеслава Чорновола, автора славної вже збірки "Лихо з розуму" і "Рецептив терору чи правосуд-

і "Рецедив терору чи правосуддя", а саме: "Слово про Кобзаря — Шевченко в оцінці Грінченка" та "В обороні Стрілецьких могил" — відкрито заява про Президії Верховної Ради УРСР. Кожен читач мусить подивляти відвагу та гостроту слова цієї незвичайної людини, коли він пише:

Важко уявити щось ликіше, антигуманніше і страшніше, як нарчуа над померлим... Те, що тепер коїться на Янівському цвинтарі у Львові, може вимірюватися хіба найдикишим азійськими мірками... (123 ст.).

Іван Дзюба, літературний критик і автор праці "Інтернаціоналізм чи русифікація", заступлений в цьому збірнику двома статтями: "Секс... Секс... і трохи Антисексу", в якій він переводить порівняння в шуканні жіночого ідеалу в поезії Драча й Вознесенського, та "Перед широким світом" про місце української літератури серед літератур світу.

В збірнику ще раз поміщено відомий вогненний бумеранг Ва-

лентина Мороза "Замість останнього слова", який був обширно коментований в українській пресі, та розвідку "Хроніка Опору" в якій автор розповідає історію церкви у Космачі та історію, спершу визиченого, а згодом украденого, прекрасного іконостасу тієї церкви. Його іронія

гостріша шаблі, коли він пояснює значіння "націології":

"Націоналістом" вважався кожний, кому не байдужа доля української мови...

"Націоналіст" — це кожний, кому не байдужа доля української культури...

"В містах Східної України: "записатися" до "націоналістів" ще простіше: для цього тут досить розмовляти українською мовою." (209-210 ст.).

В поезії також віддзеркале а злободенність і безправність і на сильство, що зустрічають громадян ССР кожночно. Ліна Костенко в поезії "Життя як вокзал" чітко ілюструє клясовість в тій нібито безклясовій спільноті:

Хто їде в м'якому.

Хто — у плацкартному.

Хто — в комбінованому.

Хто — в загразованому...

А не можна так, щоб для всіх людей — вагони першого класу? (173-174 ст.). А Грицько Чубай так змальовує комуністичний "рай" у своєму "Вертепі".

Диктатори, диктатори, диктатори, погоничі великі: "цоб-цабе"...

Все продиктовано і все

перефарбовано

і узаконено: що думати—це гріх.

Муштровано усе, перемуштровано

і в ранги робіт возведено

живих... (188 ст.)

Також футуристичні образки

Миколи Холодного сповнені пессимізму, а радше трагізму, про що говорять навіть їх рефрени: "І канув під землю" або "Всі решта у селі були жінками", аб. "та він не промовив ні слова", хоч руйнували його хату, або

"хто ми є — живі, що мають прикидатися мерцями, чи мерці, що спритно грають живих із двома серцями... (343 ст.).

"Широке море України" — це панорама сучасного життя в Україні.

БІЛЬМО

Советське судівництво

Михайло Осадчий. БІЛЬМО. Автобіографічний нарис. Вид-во „Смолодскіи“, Балтимор, 1971, 204 ст.

„Більмо” — цікавий і правдивий репортаж про советське судівництво, політичні „злочини” і вимірки в СССР. Репортаж цей складається із вступу „Більмо” та двох частин: „Комедія” і „Місто сонця”. Дія триває два роки (від серпня 1965 до серпня 1968 р.) і відбувається у Львові, Києві, транспорті та Мордовському таборі суворого режиму ч. 11, в селі Явас в Казахстані. В першій частині автор розказує про свій несподіваний арешт і слідство, а в другій про транспорт та перебування в карному таборі.

Автора, викладача Львівського університету, арештують насвітанку 28 серпня, нібито за знайдену в нього статтю „З приводу процесу над Погружальським”, а насправді за те, що він не обороняв у своїх викладах партійної лінії, тільки розглядав сучасні національні та літературні проблеми в СССР згідно з правдою і „студентів не тими, що слід, ідейками начиняв”. (ст. 30).

Слідство тривало вісім місяців і в ньому випробувані були всі можливі методи: застрашування, підслухування, провокації та конфронтації, безперервні допити, безсон-

ність та привабливі обіцянки прощення й волі, коли арештований признається до того, в чому його обвинувачують, а чого він не зробив, і виявить всіх учасників конспірації. Вкінці зроблений був 700-сторінковий документ (дело 107), оснований на доносах і фантазії слідчих КГБ і на закритому суді, приписуючи йому „ідеологічну диверсію”, агітацію за відокремлення Української ССР від СССР, та за розповсюдження у Львові „антирадянської націоналістичної літератури”, засудили його разом з іншими підсудними на два роки важкої праці в Мордовських таборах.

Друга частина представляє жахливі умови транспортації в'язнів в брудних і перевантажених вагонах та їх страждання від спраги, задухи та грубої лайки. Не кращі умови на залізничних станціях і пересильних пунктах, з яких Харків найбільше понурий. Автор переводить цікаву паралелю між Україною і Росією у відношенні до в'язнів:

„Україна боїться в'язня, остерегається конвойного... Росія ж — не рівня Україні. Вона не лише любить в'язниці, а й з неабиякою повагою ставиться до в'язня... Росія для в'язня нічого не шкодує — ані тортур, ані хліба” (ст. 87-88).

Самим будням таборового режиму автор присвячує мало місця, натомість виводить цілу галерію різних портретів ув'язнених людей та велич створених ними індивідуальних світів. На першому місці світ Михайла Сороки, що зумів уже перетривати 28 літ заслання, (справді 32).

„Він скептик. І далі — він скептик — Йог. Він удосконалив у собі все, навіть розум. Він заморозив його понад звичайною сірою буденністю... Його вчення не табірне, але в таборі без нього не виживеш... Квіти живуть деінде, розум — там, а тіло на іншому березі”. (ст. 100).

Власне вся композиція репортажу проходить паралельно у трьох ширинях: перша — прозоріння, друга — страждання і третя — визволення. Автор влучно назвав свою книжку катарактою — це стан в якому живуть здоктринізовані люди в комуністичному царстві; деякі живуть так ціле своє життя. Коли ж людина, втомлена большевицькою пропагандою, зневіриться і скине шкаралупу обману й гляне власними очима на світ та виявить своє невдоволення чи зневіру, вона входить у другий вимір — страждання, яке через доноси, звільнення з праці, виключення з партії та інше, веде її в божевільню або до в'язниці. Опинившись за ґратами, людині залишаються дві можливості: прилюдно покаятись та вернутись у шкаралупу обману й безвільного послуху або вступити у третій стан — стан визволення і людської гідності. Тому в таборах суворого режиму, не беручи до уваги кримінальників, опинюються люди сильної волі, люди, що вміють і можуть відректись всіх благ

і, як Михайло Сорока, створити собі два виміри — один для духа, а другий для тіла.

Кожний в'язень — окремий світ, світ створений в уяві, а не в реальному потоці жахливих таборових буднів. Іван Гергеа зі Львова вирощує квіти, Леськів з Ніжнина плакає голубів, латвієць Кнут Скуенієкс пише поезії, ігушетові Аллі ввижаються рідні гори і вовки, які є символом і прапором його поневоленої батьківщини. Молоденький Юрко Шухевич, який від чотирнадцятого року життя карається по таборах, мріє про волю, що йому обіцяють, якщо він відречеться свого батька, але він не хоче відрікатися рідного батька, і його каторга без кінця.

Тюремне життя в'язнів немов у калейдоскопі переплітається з свідомою дійсністю таборових злиднів і півсвідомою уявою-мрією, яку людина плакає і береже у своєму нутрі і яка піддержує й оживляє змрене тіло. Дійсне й уявне зливається в одну цілість, відбиваючи чітко і психіку, і життя змалюваного в'язня. Цією манерою „Більмо” нагадує твори Джойса, хоч і не знаємо, чи Осадчий читав їх, хіба в польському перекладі.

Єдиною розрадою в'язнів — це чефір. Напій цей готують потайки, на вогні з газет, в кутку бараку, держачи на патичку маленьке металеве горнятко, в якому чай запарюють. Після настояння передають чай з рук до рук і кожний може випити тільки два ковтки. Після напитку, в'язні неначе оживають, розмовляють і навіть звіряються один одному,

ЧЕТВЕРТИЙ ВИМІР

Авраам Шифрін. Четвертий вимір. Переклад з російської мови В. Кобринна. Вид-во „Сучасність”, Мюнхен, 1973, 431 ст.

Книга Шифріна — це документальні свідчення про безправ'я, поневолення та експлуатацію людини в СРСР. „Четвертий вимір” є також грізним меморандомом для ситої і байдужої людини Заходу перед комуністично-російським імперіалізмом.

Події відбуваються в роках 1953-1968 та охоплюють арешт, слідство, каторгу та заслання автора. Засуджений на смертну кару за недоказане шпигунство, проходить через жахіття смертників, але у зв'язку із смертю Сталіна вирок замінюють йому на 25 років, а згодом зменшують на 15, 10 таборів і 5 заслання. Слідство ведеться в Москві, у трьох в'язницях: Луб'янці, Лефортово і Бутирці, а каторга Шифріна проходить в різних таборах: Омську, Новосибірську, Семипалатинську, Тайшеті, Мордовії та в спецізоляторі у Виховерку, куди Шифріна заслани за пляновану, але невдалу втечу. Це найжорстокіша тюрма в СРСР, за твердженням Шифріна, важкий бетоновий каземат, без світла й повітря, куди посилюють найбільш непохитних в'язнів, перш за все релігійних і національних провідників; там Шифрін зустріє Михайла Сороку, якого так характеризує:

„Ця людина не розказувала ніколи про себе. Завжди був привітний, урівноважений і про своє горе нікому не оновідав... Михайлова дружи-

на — Катри Зарицька — карасться в одиночці Владимирської тюрми вже більше десяти років... А він ніс свій біль без парікань... (ст. 309).

Окрім Сороки, зустрічав Шифрін у таборах багато інших українців, які боролися в рядах УПА, і звичайних селян. Автор висловлюється з великою прихильністю і признанням про українських політичних в'язнів, які в кожному таборі творять велику і добре організовану групу та мають вплив на інших в'язнів. Він вичислює чимало прізвищ: Горбовий, Грицак, Долішній, Дужий та інші. Особливо сердечно згадує він Юрія Шухевича, з яким дружив у Тайшеті, звідти вивезли Шухевича до Владимирської тюрми. Шухевич побажав Шифріну віщасливого повороту до Ізраїлю, що й здійснилось, і про що автор з вдячністю у своїй книжці згадує, жаліючи, що Юрій повинно мусить далі каратись. Зустрічав Шифрін також нашого митрополита Кир Йосифа Сліпого, якого називає „духовним прапором українців” і висловлюється про нього з найбільшою пошаною й подивом, а його звільнення уважає „справжнім чудом”. Посвяту, чесність і відвагу релігійних і політичних в'язнів протиставить Шифрін підлоті, брехні, підступові та садизмові наглядачів і керівників таборів та „блатних” — тобто в'язнів-злочинців, у яких важко знайти первні людської подобі.

І саме цей контраст між нелюдністю „власть імущих” і людською гідністю переслідуваних творить той „четвертий вимір” неймовірних подій.

Автор вірить у відвічну боротьбу добра і зла. Він вірить у післанництво кожної людини. Своім післанництвом уважає Шифрін переклад „Екзодусу” Леона Уріса, що його він довершив, караючись по таборах, вивчивши наперед англійську мову, бо перекладу не було до того часу російською мовою. Книга та послужила сотням жидів, які жили в ССРСР, пізнати свою релігію й історію, і з недовірок стати сіоністами й повернутись до Ізраїлю та будувати свою державу. Своім теперішнім завданням уважає цей очевидець жахлив і безпачетства в ССРСР попередити півмільйонів людей перед загрозою комуністичної системи, перед російським імперіалізмом.

Автор вірить, що він нік не довершив би перекладу, коли б доля не змусила його перейти через „четвертий вимір”, і він радить кожному сприймати свою долю „питаючи не „за що”, а „для чого” життя привело його в ту обстановку?” Ав-

тор жалус, що його документальні свідчення „Четвертий вимір” ще не перекладені європейськими мовами, хоч уже два роки минуло від їх видання. Він почувается наче „дезертир”, що не може помогти своїм друзям — політичним в’язням.

„За ці минулі два роки в нещасній країні заарештовано й кинено в пекло таборів ще сотні й тисячі людей, а вся провина їх у тому, що вони думають не так, як їхня влада” (ст. 427).

Книжка „Четвертий вимір” повинна бути перекладена всіма мовами, щоб його голос могли почути ті, що ще вірять в комунізм і ті, що байдужі. До них саме звертається автор, закінчуючи жахливі сподини:

Використайте всі засоби, щоб допомогти загибаючим. Великий мислитель старовини Мойсей Бен Маймун сказав: „Якщо не я, то хто? і якщо не тепер, то коли? І якщо я сам для себе, то навіщо я?” (ст. 429).

ЧЕХОВ І УКРАЇНА

Іван Овечко. ЧЕХОВ І УКРАЇНА. Український Вільний Університет, Мюнхен, 1973, 150 ст.

Дисертація д-ра Івана Овечка складається з 5-ти розділів: перший, соціально опрацьований, характеризує добу, в якій жив Антон Чехов; другий зупиняється на родоводі Чехова; третій — на стосунках письменника з його сучасниками, зокрема українцями; четвертий показує українські елементи в творчості Чехова, і п'ятий, заключний, донадує самосвідомість цього російського письменника.

Вже раніше були праці, які подає І. Овечко в бібліографії, що стверджували українське походження й українську тематику і гумор цього письменника й автора п'єс "безголозного героя", але ніхто ще не донадував його українства: "Чехов був українцем і таким себе визнавав", твердить Іван Овечко (ст. 141) і далі: "Українцем уванали Чехова також численні його сучасники, в тому числі українські і неукраїнські літератори, письменники, мистці, громадські діячі" (ст. 142).

На дисертацію д-ра Овечка появилося вже декілька рецензій, між ними о. І. Назарка та Я. Славутича. Перший погоджується з твердженням автора, що Чехов був українцем, а Славутич уважає Чехова зрадником. На мою думку, Чехов не був ані свідомим українцем, хоч і називав себе хохлом, ані зрадником, бо зраджувати можна лише свідомо. Він був опортуністом, який, подібно, як і Гоголь, дбав про свою славу чи кар'єру, і був типовим малоросом. А що Чехов і Гоголь збагатили російську літературу українським гумо-

ром і тематиною — це правда. Ще й досі не перевелися малороси, які підкреслюють, що ми будували імперію і вона "наша". Що будували — це правда, а що вона не "наша" — це кожний українець знає!

Варта вказати на Котляревського, в якого і Гоголь і Чехов учились гумору, особливо того — "крізь сльози": "По-нашому хохляцькому устрою не будем цапом, ні козою, а вже запевне, що волон..." От як влучно схарактеризував Котляревський таких, як Гоголь і Чехов, і все це навесело, в українському стилі сумовитої посмішки над самим собою.

Ще треба глянути з другого боку: усім відомо, що Максим Рильський був із спольщеного роду, не шкідив полянам і прекрасно переняв "Пана Тадеуша", чи не краще як сам оригінал. Але він не був поляком. Із спольщеного роду він був, але був українським поетом і українцем. Адам Міцкевич був польським поетом і поляком, хоч був литовсько-білоруського походження.

Все таки дисертація І. Овечка заслуговує на увагу. Він долонив багато труду, щоб доназати як українці збагачують чужу, а не свою літературу. І за це йому належить признання. Може його "Чехов і Україна" допоможе нашим письменникам, що народились вне закордонем, у виборі мови своїх творів, або хоч виправдання із яких мотивів уживають чужу мову, щоб у майбутньому ніхто не мусів доказувати, що вони українці.

Композиція дисертації вдала, мова добра, тема потрібна, але мало цінава.

БЕРЕГАМИ МАНДРІВКИ

Острове́рха Михайло. *Берегами мандрівни*, репортажі, Вид-ня автора, Нью Йорк, 1974, 346 ст.

Збірна репортажів Михайла Островерхи складається з 58-х роділів-репортажів. Перший з них — це Слово від автора, в якому читач знайде генезу — мрію його мандрівок. Другий — це паломництво автора до Святої землі, а решта — описи культурних пам'яток різних місцевостей в Італії, Іспанії й Франції.

Репортажі з Італії оповідають про її святині в Міляно, Венеції, Падові, Порто Ренанті, Равенні, ідеальну республіку та її історію в Сан Маріно, весну в Фльоренції, славу вежу в Пізі, що хилиться вже впродовж 5 століть, Сісну, яку автор порівнює з Полтавою за її чистоту мови, вкінці Вічне місто, якому присвячує 18 репортажів.

На Іберійському півострові побував автор в Іспанії, Фатімі та Мадриді, в португальській столиці Лісбоні, а на закінченні поміщений репортаж з Парижу, де автор відвідав Версаль і Лувр та побував в українській колонії.

Михайло Острове́рха, як і інші українські мандрівники по світі, (Ярослав Рудницький, Яр Славутич) шукає всюди українських слідів, що й становить цінну частину його репортажів, тому зупиняємось на кількох українських слідах. В Єрусалимі, в

музею при церкві Гробу Господнього автор шукав плащониці гетьмана Івана Мазеги, з Міляно на виставі мистецтва Ломбардії знаходить етнономічний документ Руси з 1433 р. "Ун' антїка релляціоне політіко-сікономіка сулла Руссія".

В Римі тих слідів найбільше: Монте Марію пригадує авторіві коронацію Ярополка та його дружини Іричи папою Григорієм VII, в 1075 році, саме 900 літ тому; згадує хазарію Гоголя "Грено", ОО. Василіян, нардила Іосифа Сембратовича й новіші оселі в Римі, як семінарія св. Іосафата на Джанікольо і найновіші — св. Софію, Український Католицький університет, та відкуплену старовинну церкву св. Сергія і Ванка, що була основана в 1645 р., відзиснана в 1962 р.

У Палермо, на монте Пелегріно віднаходить печеру-церкву св. Розалії, в якій є вмуровані дві таблиці про козанів, що в 1622 році причаляли до Палермо, визволившись з турецької неволі і великою пожертвою причинились до будови тією церкви. Вкінці, в Парижі відвідує автор церкву св. Володимира, де вмуровані таблиці в честь Симона Петлюри і куди його ще живого принесли після атентату.

Репортажі написані легким журналістичним стилем, в релігійному й патріотичному дусі.

Цінний вклад у Франкознавство

Леонід Рудницький. „Іван Франко і німецька література“. Видавництво Українського Технічно-господарського Інституту. Мінхен 1975. 226 сторінок.

Праця д-ра Леоніда Рудницького „Іван Франко і німецька література“, що появилася на передодні 120-их роковин з дня народження та 60-их роковин смерті Івана Франка, є побіч праці Михайла Возняка — „Велетень думки і праці“, однією із найглибше опрацьованих монографій того великого сина галицької землі. Вона є також найповнішою працею про Франкові переклади з німецької літератури. Книжка Рудницького — це поширена дисертація з 1965 року і належить до найкращих докторських праць Українського Вільного Університету.

Монографія складається із п'яти розділів, висновків, обширної головної і допоміжної бібліографії, резюме в німецькій мові та показника імен. Працю попереджує коротеньке слово від автора, в якому вчислені всі його статті про Івана Франка та твори Франка, якими він користувався.

У першому розділі Рудницький розглядає фразеологію, „крилаті слова“ та германізми Івана Франка, підкреслюючи та ілюструючи прикладами, стверджує „що Франко вживає німецьких висловів там, де вони тематично і стилістично є на місці“ (ст. 10).

Зупиняючись докладніше на „крилатих словах“, тобто приповідках чи аксіомах, які Франко залюбки черпав з німецького фольклору і літератури і які часто цитував або вибирав на мотто до своїх оригінальних творів, дослідник висказує своє захоплення знанням Івана Франка і німецької мови і німецької літератури.

У другому розділі „Література старої доби“, Рудницький аналізує переклади „Мерзбурзьких закликань“, пісні про Гільдебранда й Гадубранда та поему „Муспілі“.

Третій розділ присвячений середній добі німецької літератури, а зокрема епопеї „Нібелюнги“, яку дослідник ілюструє оригіналом і перекладами Івана Франка, підкреслюючи динамізацію і точність Франкового перекладу. Далеко менше місця і прецизії присвятив Рудницький епопеї Гартмана фон Ауе „Бідний Гайнрих“ та народнім пісням і казкам з тієї доби, які переклав Франко.

У четвертому і найобширнішому розділі д-р Рудницький розглядає переклади з німецької літератури 18-го століття, а саме драму Г. Лессінга „Натан Мудрий“ і зупиняється на перекладах творів Гете, передусім „Фавства“ — докладно, „Герман і Доротеа“ — побіжно, та й деяких віршів того славного німецького поета. „Фавст“ мав також вплив на оригі-

нальну поезію Франка, передусім на його збірку „Зівяле листя“, де в розділі „Третій жмуток“ є мотиви споріднені із „Фавстом“, натомість Рудницький не погоджується з Якимом Яремою („Іван Франко і Фавст Гете“), що „Наймит“ Івана Франка, хоч і має сцену в небі як і в „Фавсті“, але має своє джерело в індійських легендах, а „Наймит“ Франка оснований на народній легенді. В такому сенсі зупиняється дослідник на „Лисі Микиті“, якого і Гете і Франко написали на підставі середньовічного епосу, а якому Іван Франко надав „українську шерсть“ і тому його твір — оригінальний

Четвертий розділ вміщає також переклади Гайнріха фон Кляйста, а саме „Маркіза О“, у якій Франко відтворює не лише зміст, але й важку і точну синтаксу Кляйста, підкреслюючи неперевершену мову Кляйста, „що її переклад вимагає глибокого розуміння психіки Кляйста та його настанови до мови“ (ст. 126). У своїй передмові до перекладу „Маркіза О“, Франко зазначає, що він поставив собі за завдання відтворити стиль Кляйста, щоб переклад робив враження оригіналу, що йому пощастило. В тому розділі Рудницький підкреслює Франкову майстерність перекладів німецьких ідіомів, які Франко влучно заступав українськими.

Останній розділ вміщає переклад німецьких і швайцарських авторів 19-го століття, а саме Гайнріха Гайне, Готфріда Келлера,

Конрада Маера і Детлефа фон Лілієнкрона та твори деяких інших маловідомих письменників. Для нас найцікавішим є переклад творів Лілієна, який не був ані прогресивним, ані демократичним, але оув оригінальним ліричним талантом і декадентом, що бажають перекрутити советські критики, мовляв у поета Лілієнкрона „є чимало віршів проїнятих щирою симпатією та співчуттям до бідних“. Леонід Рудницький спростовує це твердження советського критика Журавської і підкреслює, що „основним принципом підбору літературного твору для перекладу була у Франка естетична вартість самого твору“ (ст. 191). Він цитує Івана Франка, який у своїй статті про Лесю Українку сказав: „Тільки той поет годен зватися правдивим поетом, хто, малючи нам конкретні і яркі образи, рівночасно вміє торкати ті таємні струни нашої душі, що озиваються тільки у хвилині нашого власного, безпосереднього щастя чи горя“. Отже Франко своїми перекладами „передавав своїм землякам скарби чужих поетів і письменників“ — стверджує Рудницький.

У висновках Леонід Рудницький ділить перекладницьку працю Івана Франка на два етапи: перший до 1890 року, коли то під впливом дружби з М. Драгомановим домінує у ній соціально-дидактичний принцип у молодого ще тоді Франка, і другий, коли то у зрілого вже Франка, „провідним мотивом його праці над німецькою

літературою є головню естетичний принцип", що також віддзеркалюється у його оригінальній творчості. Дуже слушно стверджує Рудницький, що Франко „як у літературі, так і в житті був реформатором, а не революціонером, він вірив у конструктивність еволюційного процесу і відкидав терор і насильство“: (ст. 202).

Д-р Рудницький завдав собі багато труду досліджуючи переклади Івана Франка, і як обіцяв колись Франко в своїй поемі —

Книги — морська глибина,
А хто їх збагне аж до дна,
Той, хоч труду мав досить

дивні користі виносить.

Так, автор монографії збагнув перекладницьку лябораторію Франка до „дна“ й виніс з неї істину не лише про майстерність Івана Франка, як поета і письменника, але також про його світогляд як українського реформатора й патріота.

Саме тому книга Леоніда Рудницького є дуже цінним вкладом в українське літературнавто і повинна бути перекладена на німецьку й англійську мову, щоб із неї могли користати літературознавці різних народів.

Значуче слово Симоненка

Ігор Шанковський. Симоненко. Семантична студія. Видавництво: Союз Українців у Великій Британії, Лондон, 1975. Сторінок 143.

Семантична студія творчости Василя Симоненка вносить в українську літературу не лише інтерпретацію поезії і прози того сучасного національного поета, але теж розглядає його життєвий шлях у скомплікованому періоді світіння Шестидесятників.

Студія Ігоря Шанковського, відомого екзильного поета, складається із п'яти розділів, які попередує резюме в англійській мові та слово Автора, а закінчує бібліографія і покажчик імен.

В своєму „Слові Автор подає мотиви, які спонукали його розглянути семантичне навантаження Симоненкового слова, його правдиве значення, чи зміст, чи простіше Езопову мову передчасно померлого письменника.

У першому розділі „Місце Василя Симоненка в українській літературі“ автор вияснює, що він розуміє під радянською літературою, визначає її період на 1920—1974 роки і називає її модерністською, з чим рецензент не погоджується, бо наприклад, твори

неокласиків написані в 30-их роках не є ані радянськими ані модерністськими. Вони класичні (сонети М. Зерова — Драй-Хмари) й романтичні. Вже краще прийняти потіл підсоветської літератури на чотири генерації, як це зробив Іван Кошелівець і що Ігор Шанковський вміщає у цьому розділі.

Навтомість дуже доцільними є статистичні таблиці чотирьох генерацій українських поетів та письменників у числі 530, їх соціальне походження, освіта та партійна приналежність, що дає дуже чітку картину підсоветського періоду до 1965 р., коли то ще 360 поетів були творчими і живими.

У другому розділі „Окрайні думок“ розглядає Автор головні критерії аналізу літературних творів, у чому виявляє добре знання метод і напрямків, і аналізує поодинокі шоденні записи Василя Симоненка. Для прикладу візьмемо одне твердження Симоненка: „Як простір немислимий“

без духу, так поезія немислима без думки. Що то за простір, коли в ньому не можна рухатися? Яка то поезія, коли вона не мислить? Поезія — це прекрасна мудрість..." (стор 45).

Шанковський вяснює, що це твердження звернене в сторону не лише соціалістичного реалізму, але теж у сторону „стиляг“ в українській радянській літературі. Вони є тим, що Симоненко називає „патентованим, відгодованим, блудослів'ям без думки“, поза яке стил'яг не пускають виїти власні розумові стелі". (стор. 45).

У третьому з черги розділі „Тринадцять новель“, І. Шанковський аналізує прозовий дорібок Василя Симоненка. Він цитує редакційну критику новель поміщену в „Нових днях“ (за червень 1966), яка звучить: „Спробуйте з якоїсь Симоненкової новелі викинути хоч одне слово, не то що речення, і ви відчуєте справжню діру. Мало того, ви навіть не зможете поміняти місця двох слів...“

До того твердження важко, що-небудь додати, правильно стверджує Шанковський, і це правда: мова Симоненка лаконічна стверла і саме в тому криється її сила, що захоплює читача.

Четвертий розділ „Дві казки для дорослих“ присвячує Автор аналізі казок Симоненка. Зупинимось на першій „Цар Плаксіє і Лоскотон“. Цар Плаксіє забороняє своїм підданам сміятися, але „добрий дядько Лоскотон розвеселює бідних людей“, тому цар велить його піймати, а в нагороду обіцяє одну із своїх дочок, яким імя „Плакота“, „Нудота“ і „Вай-Вай“, тобто біль.

Шанковський проаналізує алегоричне значення поеми-казки і стверджує, що в казці показана тоталітарна країна, а на чолі у ній диктатор — Сльозоліп, очевидно, розвинчений у тому часі Сталін.

В останньому розділі „Поезія відваги і гніву“ автор семантичної студії доказує, що між п'єтатами-шестидесятниками існувало домовлення щодо семантики, чи радше значучости слова. Як приклад бере він „пересаджуване дерево“ — у Рильського — це „ялинка, у Ліни Костенко — це „клен“, а в Симоненка їх спільний змієнник — дерево, під яким усі три поети розуміють „переселенця України“. Вони всі знають, що молода людина далеко від батьківщини, без рідної мови наражена на денационаліза-

цію, тому Рильський радить: „...сади її (ялинку) в гурті. Сама вона, без подруг не ростиме“... А Ліна Костенко пише: „Деревице називаюся кленом, відірвали його від землі“... і далі:

Не зівяло воно,
бо у вузлик міцного коріння
на дорогу взяло
найрітнішу землю свою...

А ось як семантично наповнене слово Симоненка про народобивство в часі сталінської епохи, де, очевидно, дерева віддзеркалюють подеську трагедію:

...Та встає перлямутровий ренок
Крізь холодний і злобний рев,
І преміння залізують рани
З закатованих нічю дерев.
(„Берег чекань“ стор. 126)

У домовленні і розшифрованні поезії шестидесятників, книжка Ігоря Шанковського є цінним вкладом, якщо не для нас, що ще розуміють алегорію української підсоветської поезії, то напевно для молодого покоління, буде вона добрим провідником в українській літературі, головню в поезії, що творилась в період русифікації та тотального поневолення України в XX столітті.

З М І С Т

Від авторки	2
Віруючий Шевченко	3
Історично-національні мотиви в творчості Л. Українки	13
Хроніки, романи і мемуари У. Самчука	28
Студії української літератури в УВУ	44
На слідах Мазепи	51
У 50-ліття смерті Р. Ковшевича	59
Зразок до наслідування для молоді	63
Письменники про народовбивство в ССРСР	69
Книга Юрія Шереха "Не для дітей"	73
Єгипет у житті і творчості Л. Українки	78
Заклик до християнських чеснот	80
Сорокалітній дорібок Яра Славутича	81
Шестидесятники	89
Широке море України	91
Більмо. Советське судівництво	93
Четвертий вимір	95
Чехов і Україна	97
Цінний вклад у Франкознавство	99

